

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Vahdet Mesut Ayan

1986'da Amasya'da doğdu. İlk ve ortaöğrenimini Merzifon'da tamamladı. 2010'da Kocaeli Üniversitesi Gazetecilik Bölümü'nden mezun oldu. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Gazetecilik Anabilim Dalı'ndan 2014'te yüksek lisans, 2019'da doktora derecesi aldı. Niğde Üniversitesi İletişim Fakültesi ve Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'nde araştırma görevlisi olarak çalıştı. "Bu Suça Ortak Olmayacağız" bildirisine imza attığı için 1 Eylül 2016'da 672 Sayılı KHK ile üniversitesindeki görevinden ihraç edildi. Medya, medyanın eleştirel ekonomi politikası, medyanın dönüşümü, medya ve nefret söylemi üzerine çeşitli mecralarda makale ve raporları yayımlanmıştır. *AKP Devrinde Medya Âlemi* (Temmuz 2019) adlı kitabı Yordam Kitap tarafından yayımlanmıştır.

GENÇLERLE
BAŞ BAŞA

HABERCİLİK VE MEDYA

VAHDET MESUT AYAN

Yordam Kitap: 395 • Gençlerle Baş Başa: Habercilik ve Medya

Vahdet Mesut Ayan • ISBN 978-605-172-428-7

Kitap Editörü: Elif Aksu Kaya • Kapak ve İç Tasarım: Savaş Çekiç

Birinci Basım: Mayıs 2021

© Vahdet Mesut Ayan, 2021; © Yordam Kitap, 2021

Yordam Kitap Basın ve Yayın Tic. Ltd. Şti. (Sertifika No: 44790)

Çatalçeşme Sokağı Gendaş Han No: 19 Kat: 3 34110 Cağaloğlu - İstanbul

Tel: 0212 528 19 10 • W: www.yordamkitap.com • E: info@yordamkitap.com

www.facebook.com/YordamKitap • www.twitter.com/YordamKitap

www.instagram.com/yordamkitap

Baskı: Pasifik Ofset (Sertifika No: 44451)

Cihangir Mah. Güvercin Cad. No: 3/1

Baha İş Merkezi A Blok Kat: 2

34310 Haramidere / İstanbul

Tel: 0212 412 17 77

Gençlerle Baş Başa
Habercilik ve Medya

Yordam Kitap

Eylül 2016'da, çalıştığım üniversiteden bir gece yarısı yayımlanan Kanun Hükmünde Kararname (KHK) ile ihraç edildiğimde, henüz başında olduğum akademik hayatımın sonlandığını düşünmüştüm. Sanırım, bu düşünce diğer genç arkadaşlarım için de geçerliydi. Şimdilerde bunun, biraz da mekânların üzerimizde yarattığı tahakkümle ilişkili olduğu kanısındayım. Öyle ya, modern toplumlarda nasıl öğretmenlik okulda, doktorluk hastanelerde, mühendislik mesleği fabrikalarda icra ediliyorsa, akademisyenlik ya da bilgi üretimi de bunun için ayrılan mekânlarda gerçekleştirilebilirdi. Akademik kurum ya da kuruluşların dışında gerçekleşen çalışmalar, olsa olsa insanın kendini "eylediği" ya da bir biçimde "gevezelik" ettiği süreçleri kapsardı.

Hayatın akışı ve yaşadıklarım, yukarıdaki düşüncemin ne kadar yanlış olduğunu gösterdi. Mesleklerinden ihraç edilen ve akademiden sürülen arkadaşlarım kendi alanlarıyla ilgili birçok önemli esere imza attı. Kitaplar, makaleler, raporlar yazıldı; konferanslar verildi. Dayanışma akademileri kuruldu ve bu çalışmalar hâlâ başarıyla devam ediyor.

Elinizdeki kitabı ortaya çıkaran sohbet de tam olarak böyle bir çabanın veya kaygının ürünü. 2019’da doktora çalışmamın konusunu bilen bir arkadaşım, kendi üniversitelerinde düzenli olarak yaptıkları söyleşilerin bir oturumuna beni davet etti. Söyleşi kısmında Türkiye medyası, onun siyaset ve sermaye ile kurduğu ilişkileri, bu ilişkiler bağlamında medyanın ve gazeteciliğin Türkiye’de geldiği hali konuştuk. Konunun güncel olması hem bende hem de dinleyicilerde karamsar bir etki yaratmış, hep birlikte bu karamsar tablonun nasıl üstesinden geleceğimiz, ayrıca bu ilişkileri nasıl dönüştürebileceğimiz üzerinde de tartışmıştık.

İletişim fakültesi ikinci sınıf öğrencisi Melis’le bu söyleşinin ardından tanıştık. Fakültenin uygulama gazetesinde çalışan ve gelecekte iyi bir gazeteci olmak için çaba harcayan Melis, anlaşılan o ki, benim çizdiğim karamsar tablodan hoşnut değildi. İtirazları vardı ve bunları söyleşinin hemen ardından beni köşeye çekerek sıraladı. “Toplumdaki mağdurların sesi olmanın” ya da “gerçekleri yansız bir biçimde yine topluma aktarmanın” merkez medya için hâlâ geçerli olabileceği düşüncesi bunlardan sadece ikisiydi. İtirazlarını ayaküstü cevaplayamayacağımı söylemem üzerine beni fakültenin kantinine çay içmeye davet etti ve bir anda kendimi çay sohbeti ile birlikte derin bir tartışmanın içinde buldum.

I

Konuşmanızı ilgiyle dinledim; ama sunduğunuz tablo aşırı karamsar ve can sıkıcı geldi. Şayet durum buysa, yapabileceğimiz pek de bir şey yok gibi. Yani gazetecilik imkânsız mı artık?

Elbette imkânsız demiyorum; ancak bu tabloya rağmen gazetecilik yapmak ya da yapabilmek için öncelikle var olan durumu tüm gerçekliğiyle analiz etmemiz gerekiyor. Sunduğum tablonun can sıkıcı olduğunun ben de farkındayım, ama gerçeklerin de böyle bir özelliği var işte. Dolayısıyla önümüzdeki karamsar tabloyu analiz etmenin yolu, bu can sıkıcılıkla yüzleşmekten geçiyor. Aynısının kendimiz için de geçerli olduğunu düşünelim; karakterimiz ya da benliğimizle ilgili bazı gerçekler nasıl canımızı sıkıyorsa, onları dönüştürmenin yolu da ancak bir yüzleşmeyle sağlanabilir. Yüzleşme safhası, anlamanın, ardından da değiştirip dönüştürmenin ön koşuludur. Hayatın her alanındaki yüzleşmelerle birlikte hem kendimizi hem de toplumu dönüştürebiliriz.

Türkiye medyasının şimdiki halini anlatırken yapmaya çalıştığım da bu aslında Melis, neyle karşı karşıya olduğumuzu görelim önce, bunun üstüne düşünelim. Bu konuma nasıl ve hangi koşullarda geldiğimizi; ardından da hepimizi ayrı ayrı rahatsız eden mevcut durumu nasıl dönüştürebileceğimizi düşünelim. Belirli bir nok-

tadan başlayıp çok acele etmeden hem ileri hem de geri hareket etmek, yöntemimiz bu.

Dans eder gibi mi yani?

Evet kesinlikle öyle, Bertell Ollman buna *Diyalektiğin Dansı* diyor. Şayet Türkiye medyasının 2020'deki mevcut durumunu açıklayacaksam, öncelikle adımlarımı sola ve sağa kaydırıp, medyanın kapitalist toplumdaki bağlantılarını araştırırım. Bu beni, medya ile ekonomi, iktidar, siyaset ve ideoloji alanları arasındaki ilişkileri ortaya çıkarmaya sevk eder. Bu ilişkilerin toplumsal koşullarını incelemek içinse bir adım geriye gider, medya ile az önce saydığım alanlar arasındaki bağlantıların önkoşullarını ararım.

Bulunduğum yerde yani bir adım geride, şimdiyi ve geleceği tasarlayabileceğim bilgiye ulaşmış olurum ve şimdi iki adım ileri zıplayarak geleceği tasavvur edebilirim. Bu tasavvuru gerçekleştirmek için bir adım geri gelerek başladığım yerde, geleceğin önkoşullarını ararım ve halihazırda var olanı dönüştürmek için ne yapabileceğim üstüne düşünüp eyleme geçerim. Çok karışık oldu mu bilmiyorum ama yöntemimiz bu; sağa, sola, geriye, ileriye ve tekrar başladığımız yere, dans eder gibi âdeta.

Senin canını sıkan durduğumuz yer ve bir adım gerisi; ama daha yeni başlıyoruz. İlk olarak Türkiye medyasının toplumun tüm alanlarıyla kurduğu ilişkilere ve medyanın kapitalist toplumsal formasyonda yer aldığı noktaya göz atalım.

Burası “şimdi” oluyor. Hadi başlayalım!

Medyanın konumu ve ilişki ağlarıyla başlayalım. Önümüze düşen birçok haber, makale ve rapordan ulusal ya da uluslararası sermayesinin medya sektörüne yatırımlarının arttığını öğreniyoruz. Tabii bunun tersi de geçerli, medya sermayesi de genişleme ihtiyacını başka sektörlerle yönelerek karşılayabiliyor. Walt Disney bunun bir örneği. Kaliforniya merkezli medya ve eğlence kuruluşu olan Disney’i sadece medya kuruluşu olarak değerlendirmek hatalı olacaktır; zira medya yatırımları dahil Disney, park ve otellere, film stüdyolarına, çevrimiçi satış mağazalarına ve video abonelik sistemine sahiptir. Hepsini kapsamıyor olsa da şu tabloda Disney’in genişlediği sektörleri görebilirsin:

Sektörler	
Medya	American Broadcasting Company (ABC), Entertainment and Sports Programming Network (ESPN), FXNOW, National Geographic, Disney Channel, Freeform
Park ve Oteller	Disneyland Resort, Walt Disney World, Shanghai Disney Resort, Disneyland Paris, Tokyo Disney Resort, Hong Kong Disneyland, Aulani Disney Resort and Spa.
Film Stüdyoları	The Walt Disney Studios, Pixar Animation Studios, Walt Disney Animation Studios, Marvel Studios, Disney Nature, Blue Sky, 20th Century Studios, Search Light Pictures.
Online Satış	shopDisney.
Video Abonelik	Disney Plus.

Tabloyu görüyorsun, Birleşik Devletler'in belki de en fazla izleyicisi olan ABC gibi bir TV kanalına sahip kuruluş, çapraz bir biçimde başka sektörler de yatırım yapılabiliyor. Örnekleri çoğaltmak mümkün elbette. Aynıısını News Corporation, ViacomCBS, Vivendi vb. şirketler için de söylemek pekâlâ olası. Kısaca onlara da bakalım istersen:

News Corporation	New York Post, The Sun, <i>The Times</i> , <i>The Sunday Times</i> , <i>The Wall Street Journal</i> , <i>The Daily Telegraph</i> , <i>The Sunday Telegraph</i> , <i>Herald Sun</i> , Fox Sports, Foxtel, Sky News, <i>Vogue</i> , <i>GQ</i> vd.
ViacomCBS	CBS, CBS Interactive, CBS News, CBS Sports, MTV, Paramount Network, Pluto TV, ShowTime, TV Land vd.
Time Warner	CNN, TNT, HBO, Cartoon Network, DC Comics, Warner Bros. Pictures, New Line Cinema vd.
Vivendi	Universal Music Group (UMG), Olympia Production, Canal+ Group, StudioCanal, Banijay (%32.9), Polygram, Urban Myth Films, Edits, Lisez.com., Gameloft vd.

Bu gruplar, üretiminden dağıtımına kadar tüm medya içeriklerine hâkim konumdalar. Örneğin Universal Music Group (UMG), 60'tan fazla ülkede müzik yayıncılığı, satış, pazarlama ve görsel-işitsel içerikle uğraşan geniş yelpazeli bir kuruluş; kendi deyişleriyle "sanatsal ve ticari fırsatları genişleten, ticari açıdan başarılı müzikler üreten" eğlence lideri. UMG yerel ortaklıklarıyla birçok ülkede faaliyet gösteriyor ve müzik üretim sürecinde içeriklerin belirlenmesinde (sanatsal ve ticari),

üretilmesinde, pazarlanıp ve dağıtılmasında tek söz sahibi şirket.

Tekel oluşturmuş yani. Bu kaçınılmaz mı?

Kaçınılmaz olup olmadığı sorusunu şimdilik erteleyelim. Sürecin nasıl işlediğine bakalım. Aslında bunu medya alanını baştan aşağı değiştiren bütünleşmelerden ve bunları koşullayan ekonomi politikalarından ayıramayız.

Biraz daha açar mısınız?

Bu konuyu, medya alanında gerçekleşen *yatay, dikey, çapraz ve ultra-çapraz* bütünleşmelerden ve tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de 1980’li yıllardan itibaren uygulamaya konan neoliberal ekonomi politikalarından ayıramayız. Dolayısıyla medyaya bakmak ve onu anlamak için bu politikaları gözden geçirmemiz, onları işlevleriyle birlikte anlamamız elzem.

Bu terimleri derslerden az çok hatırlıyorum, ama tam oturtabildiğimi söyleyemem. Sanırım biraz karıştırıyorum. Bunlar ne anlama geliyor tam olarak?

Yatay bütünleşme, herhangi bir medya şirketinin aynı sektörde faaliyet gösteren başka bir medya organıyla bütünleşmesidir. Melis. *Sabah* gazetesinin bağlı bulunduğu Turkuva Medya Grubu’nun aynı zamanda *Takvim*, *Fotomaç*, *Yeni Asır* gibi medya kuruluşlarına sahip olması bunun bir örneği. Burada amaç, tek bir holdingin birden fazla okuyucu/izleyici kitlesine seslenerek sektörde tekelleşmesidir.

Dikey bütünleşme ise üretilen içeriğin oluşturulmasından dağıtımına kadar faaliyet gösteren işkollarının tek merkezden/şirketten kontrol edilmesi/yönetilmesi- dir. Hatırlarsan biraz önce UMG örneği vermiştik. İşte UMG, müzik içeriğinin oluşturulmasını, yani herhangi bir sanatçıya albüm yapılmasından onun dağıtımına ve pazarlanmasına kadarki süreci tek elden kontrol ediyor. Yine Türkiye’den örnek veririm, Turkuvaz Medya Grubu’nun birçok gazete ve televizyon kanalına sahip olduğunu öğrendik. Grup bunların haricinde gazete ve dergilerini bastığı Turkuvaz Matbaacılık’a, bunları dağıtan Turkuvaz Dağıtım Pazarlama’ya sahiptir. Gördüğün gibi hem içeriklerin üretilmesinde hem çoğaltılmasında hem de dağıtılmasında tek bir merkez sözkonusu. Dikey bütünleşme yoluyla halihazırda medya sektöründe egemen güç olan ATV-Sabah grubu, diğer gazete ya da dergilerin dağıtımında da söz sahibi olabilmektedir.

Medya sektörü için en olumsuz bütünleşme şekillerinden biri *çapraz bütünleşmedir* ki, Türkiye’de ve dünyada örneklerine sıklıkla rastlamaktayız. Burada bir medya grubu ya da bir şirket aynı anda medyanın farklı alanlarına yatırım yapar. Bir gazete sahibi medya kuruluşunun, televizyon kanalına, radyoya ya da kitap veya müzik piyasasına el atmasıdır sözkonusu olan. News Corporation’ın *The Sun*, *The Times* gazetelerinin yanında Sky News TV ve Fox Sport TV’ye, GQ ve *Vogue* dergilerine sahip olması gibi.

Bunun Türkiye’de örnekleri var mı?

Maalesef evet, TürkMedya Akşam, Güneş, Star gazetelerinin yanında 24 TV, 360 TV, TV 4 kanallarına sahip. Ayrıca Alem FM, Lig Radyo; Alem ve Platin dergileri de bu grubun bünyesinde. Bu tarz bütünleşme, farklı sektörlerdeki gerilemeyi diğer sektörler aracılığıyla aşmayı hedefler, ama bir yandan da medyadaki yoğunlaşmayı da artırır; ancak medya ve haber alma hakkı açısından en tehlikeli bütünleşme ise *ultra-çapraz bütünleşmelerdir*.

Bu bütünleşme biçimine, üzülerek söylemeliyim ki hem ülkemizde hem de dünyada epey sık rastlıyoruz. Burada egemen olan mantık, medyanın medya dışı sektörlerle ilişkisidir. İnşaat, enerji, ulaşım, sağlık gibi sektörlerde varlığını sürdüren holdingler bir biçimde medya alanına yatırım yaparlar. Bu yolla hem sermayelerini güvence altına alırlar hem de siyasal iktidarlara yakın bir ilişki kurarlar.

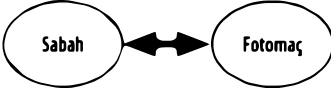
Uluslararası çapta büyük bir medya kuruluşu olan Disney’in park, otel ve spa’lara sahip olması ya da son zamanlarda Türkiye’de kamu ihaleleri yoluyla sermaye birikimini artıran Kalyon İnşaat’ın Turkuvaz Medya Grubu’nu da elinde bulundurması, sağlık sektöründe önemli bir ilaç tedarik şirketini elinde bulunduran Et-hem Sancak’ın geçtiğimiz yıllarda ülkenin en önemli yayın kuruluşlarına sahip olması bu bütünleşme biçiminin örnekleridir. Son belirttiğimiz kişi, aynı zamanlarda orduya askerî araç üreten şirketin de sahibiydi.

Gördüğümüz üzere burada, sağlık, savunma ve medya sektöründe eşzamanlı yatırımı bulunan bir kişi var.

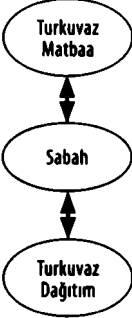
Çok ilginç değil mi? Benzer yatırımcıları çoğaltmak mümkün; ulaşım ve altyapı sektörlerinden medyaya sıçramış yatırımcıların listesi epey uzun olsa gerek.

Biraz karışık oldu hocam.

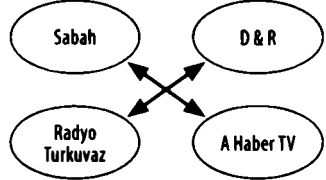
Pekâlâ, çizerek anlatsam daha iyi olacak sanırım.

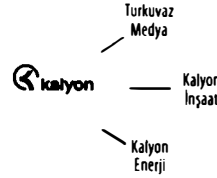
Şekil 1: Yatay Bütünleşme

Şekil 2: Dikey Bütünleşme

Şekil 3: Çapraz Bütünleşme

Şekil 4: Ultra-Çapraz Bütünleşme

Şimdi daha açık oldu sanırım. Gördüğün gibi, medya alanı sadece medyayla sınırlı bir alan değil. Birbirinden farklı sektörlerle iç içe geçmiş bir yapı var karşımızda, dolayısıyla sadece medyaya bakarak medyayı anlamak imkânsız. Her türlü yatırımın medya ile yolunun kesiştiği bir süreci yaşıyoruz.

Bunun arkasında ne yatıyor peki, medya yatırımları çok mu kâr getiriyor?

Aslında ilk akla gelen bu, ama yakından bakıldığında durum hiç de öyle değil. Kanımca büyük patronların medyaya yönelmelerinin iki sebebi var: İlk olarak, bir

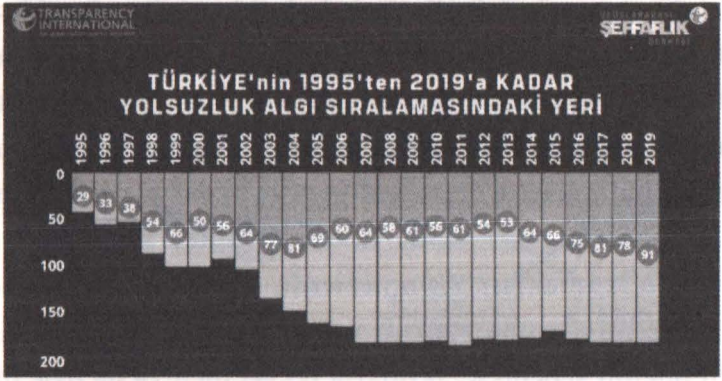
medya kuruluşuna sahip olmak, elinde dev bir ideolojik aygıtı bulundurmakla eşanlamalı. Bu aygıtla siyasi alanı tehdit etme gücünü ellerinde bulundurabiliyorlar. Merkez sağın çok parçalı olduğu 1990'lı yıllarda bunun örneğine çokça rastlardık. Muhtemelen hatırlamıyorsun; ancak o dönem her büyük medya kuruluşunun iktidar ya da muhalefette desteklediği veya hedef gösterdiği belirli siyasi partiler vardı. Elleriindeki dev aygıtı bunun için kullanmaktan çekinmezlerdi.

Medya alanına yatırım yapmanın ikinci ve sanırım en önemli sebebiyse, iktidarla iyi geçinen ya da öyle bir niyeti olan patronların kamu ihaleleri, vergi indirimi gibi yollarla sermaye birikimlerini artırma amaçlarıdır. Türkiye gibi iyice otoriterleşmiş yönetimlerde kamu ihaleleri genelde adrese teslim yapılır. Bu konuda gazeteci Çiğdem Toker'ın *Kamu İhalelerinde Olağan İşler* adlı kitabından faydalanabiliriz. Bu kitap, iktidar yanlısı holdinglerin kamu ihalelerinden ne kadar büyük paylar aldığını rakamlarla göstermektedir. Örneğin kamu ihalelerinden en yüksek ikinci payı alan Kalyon Holding, ATV-Sabah'ın doğrudan sahibi, düşünebiliyor musun?

Gerçekten çok ilginç. Peki bu ihalelerin ve medyaya aktarılan sermayenin denetimi mümkün olmuyor mu?

Normal şartlarda ya da demokrasinin biçimsel bile olsa var olduğu yerlerde bir denetim mekanizmasından bahsedebiliriz; lakin bunu Türkiye için söylemek oldukça zor. Daha vahimi, Uluslararası Şeffaflık Örgütü'nün her yıl yayımladığı "Yolsuzluk Algı Endeksi"nde

Türkiye'nin yeri 1995-2019 yılları arasındaki en düşük yerde, 180 ülke arasında Türkiye 91. sırada.

Aynı araştırmaya göre Türkiye 36 OECD ülkesi arasında 35; 19 ülkeden oluşan G20 içindeyse 16. sırada. Bunun en büyük sebebi, iktidarın otoriterleşmesi, yürütmenin tek elde toplanması, denetleme ve hesap sorma mekanizmalarının ortadan kaldırılmasıdır. Kamu ihaleleri de bunun sadece bir parçasını oluşturuyor. Medyanın bundan nasıl etkilendiğini biraz önce anlatmıştım.

Kamu ihaleleri ile medya arasında doğrudan bir bağ olduğunu daha önce düşünmemiştim.

Sohbetimizin başında belirttiğim yöntemin bize katkısı bu işte. Toplumsal alanlar üzerinde daha önce düşünemediğimiz ilişki ve ağları bir bütünlük içinde araştırmamızın önünü açıyor. Sürekli neoliberal politikalara vurgu yapmamın anlamı da buradan ileri geliyor. Anaakım iletişim çalışmaları, medyayı ekonomi, siyaset ve kültür gibi toplumun parçalarından ayırarak onu

siyasal iktidarları kamu adına denetleyecek “dördüncü güç” konumunu atfederler. Medyanın geldiği aşamada bunun bir hayal olduğunu hepimiz birlikte görüyoruz.

Neoliberalizme vurgunuz benim de dikkatimi çekti. Hatta sormak için bekliyordum, nedir hocam neoliberalizm?

Neoliberalizmi en kaba tabirle, belli özellikleri içinde barındıran kapitalist birikim rejimi olarak tanımlayabiliriz. Bu rejimin ayırt edici özellikleri, açık ve düzensiz ekonomi politikaları uygulaması; özelleştirmeye, deregülasyona (kuralsızlaştırma) ve devletin sosyal pozisyonlardan çekilmesine verdiği önceliklerdir. Neoliberalizmi sadece ekonomi politikaları olarak değil, belirli bir ideolojiye sahip yönetim biçimi olarak da tanımlayabiliriz; zira neoliberalizm, topluma ve insana dair ne varsa piyasa açılmasını, piyasanın etkinliklerimiz için en uygun rehber olduğunu ileri süren bir düşünce biçimidir.

Bu anlamıyla da insani olan her şeyin metalaşmasına neden olan, toplumların yerüstü ve yeraltı kaynaklarını piyasaya süren, sağlık, eğitim, spor, haberleşme ve ulaşım gibi en temel ihtiyaçları dahi piyasaya havale eden bir sistem yaratmıştır.

Bunun medyayla ilişkisi ne peki?

Bu sorunun cevabını piyasanın belirli kurallardan arındırılması ve özelleştirmenin yaygınlaştırılmasında arayabiliriz. Şöyle ki, bu rejimle birlikte medya alanındaki kuralsızlaştırmalarla birlikte, biraz önce açıkladı-

ğım bütünleşmelerin önündeki engeller de kaldırılmıştır. Çapraz ve ultra-çapraz bütünleşmeler daha çok neoliberalizm uygulamalarının sonucudur. Uygulamalar medyanın kurumsal yapısını değiştirdiği kadar, medya içeriklerinin biçimini de değiştirmiştir.

İçeriklerin biçimi derken?

İletişim fakültesine ilk başladığım gün, hocamız haberin tanımını yapmıştı. “Haber nedir” sorusuna cevabı, “kamuoyunu ilgilendiren herhangi bir olayın doğru bir biçimde kamuoyuna aktarılmasıdır” olmuştu. Yani burada haber dediğimiz şeyin, kamuyu ilgilendirmesi ve bilginin de doğru bir biçimde aktarılması durumu sözkonusu. Dolayısıyla bu tanım kamu haberciliğini ya da kamu yararını önceler; ancak her şeyin piyasalaştığı ve metalaştığı bir medya ortamında, haberler daha çok piyasanın gerektirdiği biçimde daha fazla reyting, daha fazla tiraj getirecek şekilde biçimlenmiş, kamu haberciliği dediğimiz olgu reyting ve tirajın bir nevi gölgesinde kalmıştır. Bu durum, kurumsal yapının ve içeriğin ticari bir özelliğe bürünmesinin hemen ardından gerçekleşir. Haber dediğimiz şey, artık kamu yararından ziyade, ticari ya da siyasi odakların faydası lehine üretilen bir metaya dönüşmüştür.

II

Hocam, burada itirazım olacak sanırım. Medya tarihi dersinde ilk gazetelerin ortaya çıkmasında ya da matbaanın icadında da burjuvazinin etkisi olduğunu geçen hafta işlemiştik. Oysa siz bunun ancak 1980'lerden sonra ortaya çıktığını söylüyorsunuz. Yanlış mı anladım?

Evet haklısın, ancak benim söylediğim niteliksel bir fark, şimdilerde medyanın ya da basının sermayeyle bütünleşmiş hali söz konusu olan. Matbaa, gazeteler ve gazetelerin öncüsü sayabileceğimiz haber kâğıtları ve haber mektupları Avrupa'da yeni yeni gelişen ticaret burjuvazisinin hem bir ürünü hem de bir ihtiyacıydı. Örneğin Avrupa'da 14. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan haber kâğıtları aristokrasi için bilgi taşıma işlevini görürdü. Haber kâğıtlarına ekseriyetle pazar yerlerinde, panayırlarda ya da dükkânlarda rastlanırdı. Daha çok herkesin ilgisini çekebilecek, kralın tahta çıkışı, ölümü, savaş ilanı gibi konuları içeren metinlerdi. Dikkat edersen mesele kâğıdın satışından elde edilecek kazançtan ziyade, öyle ya da böyle toplumun genelini ilgilendiren olaylarla ilgili belirli bir merakı karşılamaktı. Haber kâğıtlarından daha sonra kullanılacak haber mektupları ise, ticaret burjuvazisinin sorunlarının çözümüne yardımcı oluyordu.

Ne gibi sorunlardı bunlar?

Sorunun cevabına geçmeden önce, haber mektuplarının 14. ve 15. yüzyıldaki tacirlere, bankerlere ve gemicilere haber sağlayan bir araç olduğunu, bu anlamıyla da mektupların bilgi alışverişi üzerinden ticari gereksinimleri karşıladığını söyleyebiliriz. Örneğin Almanya'nın Augsburg kentinde bankerlik faaliyeti yürüten Fuggerler, haber mektuplarını çıkaran ilk ailelerdendi. Fugger ailesi haber mektubu çıkarmak için istihbarat topluyor, hükümetlere yaptığı parasal yardım karşılığında çeşitli ülkelerde, askerlerden, misyonerlerden, gemicilerden ve bankerlerden her türlü enformasyonu mektup şeklinde alıyordu. Fransızca, İspanyolca, İngilizce ve Latince olarak kaleme alınan haber mektupları, Bavyera, Avusturya ve çevre Alman prensliklerinde dağıtılıyordu. Tabii aynı dönemlerde bu mektupları İtalya civarında da görebiliyoruz. Oradaki haber mektuplarında da biraz önce söylediğim gibi, savaşlar, gemicilikle ilgili haberler, devlet yöneticileriyle ilgili bilgiler gibi şeyler yer alıyordu.

Gördüğümüz gibi, gazetenin doğuşuna kaynaklık eden haber kâğıtları ve mektupları daha çok Avrupa'da yükselen ticaret burjuvazisinin haber gereksinimini karşılıyordu; zira sermaye için zamanında ulaşan enformasyon kâr üretimini olumlu anlamda etkileyebilir. Bu bir sefer anlaşıldığında, habere olan ihtiyaç tüccarlar ve bankerler için var olmanın ve sermaye birikiminin en önemli koşulu oluyor.

Haber bu kadar önemli mi gerçekten ticaret burjuvazisi için?

Elbette, haberin içerdiği bilgi çok önemlidir, hatta biraz önce söylediğim gibi bir varlık yokluk meselesidir. En basit şekilde ticaret de tüccar da tek bir yere bağlı değildir. Sürekli başka yerlerden başka mekânlardan neyin hangi fiyata olduğunu, nerede bulunacağını öğrenmek; nasıl satılacağına karar vermek için bilgiye ihtiyaç duyar. Dolayısıyla sermaye birikiminin temel etmeni bilgisidir. Bu, eskiden olduğu kadar şimdi de geçerlidir. Büyük şirketlerin araştırma-geliştirme (AR-GE) departmanları bir bakıma bilinmeyeniyi bilmeye, öğrenmeye yönelik çalışmalar yürütürler. AR-GE çalışmaları halkla ilişkiler çerçevesinde her ne kadar teknolojiyi geliştirme vs. gibi sunulsa da asıl amaç, şirketlerin yeni bilgilerle pazar paylarını yükseltmek, sermaye birikimlerini artırmak, rakiplerin planlarını ve teknolojilerini öğrenmektir. Sen de görüyorsun ki, bilgi ile sermaye birikimi arasında sürekliliğe dayalı bir ilişki var.

Burjuvazinin Batı toplumlarında gelişmesiyle eşzamanlı olarak büyük kentlerde aşama aşama ortaya çıkması, kent dediğimiz mekânları bir bilgi ve ticaret merkezi haline getiriyordu. Peter Burke, *Erken Modern Dünyada Kimlik, Kültür ve İletişim* adlı kitabında, Venedik'in 15. yüzyıldaki konumunu buna örnek gösteriyor. Yazara göre bu yıllarda Venedik ticari, siyasi ve dinî bilginin merkeziydi. Bunun ardında ise tüccarların gönderdiği mektuplar, ticari ve siyasi casusluklar bulu-

nuyordu. Venedikli tüccarların İstanbul'da kolonilerinin bulunması, Venedik'i Doğu, özellikle de Osmanlı İmparatorluğu hakkında doğal bir ekonomik bilgi merkezi yapmıştı. Yine bu tüccarların yerleştiği Halep, Şam ve İskenderiye'den ve daha uzak yerlerden Venedik'e ticari ve siyasi bilgi akmaktaydı. Âdeta bir haber metropolüne dönüşen şehir, bir uluslararası limana, kısmi bir denize, geniş bir coğrafyaya sahip olması nedeniyle iletişim araçlarının merkezi konumuna gelmişti. Bunun ardında ise Venedik'in tarım devletinden ziyade "ticaret devleti" olduğu ve geniş bir tüccarlar ağına bağlı bulunması gerçeği yatmaktaydı. Bu açıdan Venedikliler bilgiyi üretmiş, dağıtmış ve elde etmişlerdir.

Görüyorsun ya, 15. yüzyılda bir kent, ticari burjuvazi ve tüccarlar vesilesiyle haber ve bilgi metropolüne dönüşüyor; Floransa, Paris, Amsterdam, İstanbul, Halep gibi şehirlerle ciddi iletişim kanalları kuruyor.

Burjuvazi ve haber arasındaki ilişki şimdi daha açık oldu sanırım.

Evet, aslında üzerine biraz düşündüğümüzde ortaya çıkıyor. Ticari kapitalizm de diyebileceğimiz bu dönemde kentler, kentlerin haber metropollerine dönüşmesi ve kentler arasındaki iletişim kanallarının gelişmesinin ardındaki temel etmen, pazarlanacak ürünler üzerinden elde edilecek sermayedir. Karl Marx ve Friedrich Engels'in 1848'de yazdıkları *Komünist Manifesto*'da bu konu daha yalın bir biçimde anlatılıyor:

Ürünleri için durmadan genişleyen bir pazara gereksinim duyması burjuvaziyi yeryüzünün dört bir bucağına

salar. Her yerde yuvarlanmak, her yere yerleşmek, her yerde bağlantılar kurmak zorundadır burjuvazi.

Biz de Marx ve Engels'i takip ederek haberi yayan kanalların belli bir sınıfın ihtiyacı doğrultusunda açıldığını söyleyebiliriz. İletişim alanındaki yenilik ve icatlarda bu ihtiyacın payı çok büyüktür.

Yine de icatları sadece toplumsal "ihtiyaca" indirmek yanıltıcı olabilir, çünkü icatların ardında mucidin kişisel merakı ve becerisinden, kendinden önceki bilgi birikimine kadar birçok etmen vardır. Mesela Isaac Newton 1676'da Robert Hook'a ışığın kırılmasından bahseden bir mektubunda şunları söylüyor: "Diğerlerinden daha uzakları görüyorsam, bu devlerin omuzlarında yükselmem sayesinde." İşte burada Newton'un gayet mütevazı bir biçimde hatırlattığı şey, kendinden önce ışık ve ışığın kırılması hakkında yapılan çalışma ve bu çalışmaların sahipleridir. Gutenberg'in matbaasını da Steve Jobs ile anılan Apple II ve iPod gibi yenilikleri de böyle düşünebiliriz. Gutenberg'in matbaanın gelişimine sunduğu katkıyı hem kendinden önceki kümülatif bilgiye hem mucidin zihnine hem de o günkü toplumun ihtiyacına bağlayarak açıklayabiliriz.

Hocam matbaanın mucidi Gutenberg diye biliyordum, fakat sizin söylediklerinizden başka bir şey anladım. Halihazırda var olan matbaaya katkıdan bahsediyorsunuz. Eğer böyleyse zaten Gutenberg'den önce de matbaadan söz edebiliriz, doğru mu?

Sanırım bu, doğru bilinen yanlışlardan en yaygın olanı, çünkü araştırmalar bize Gutenberg'den önce de bizim matbaa sistemi dediğimiz şeyin her ögesinin kullanıldığını gösteriyor. Gutenberg öncesi matbaa sisteminin içinde damgalama, blok basımı ve yer değiştiren harflerle basım tekniklerini saymak mümkün. Örneğin Çinliler daha sekizinci yüzyılda ahşap kalıplarla baskı yaparak damgalama sistemini kullanıyordu. Blok basım aracılığıyla, tahta kalıplarla basma ve çoğaltma da önceleri Çin'de, 13. yüzyıldan itibaren de Avrupa'da görülüyor. Yer değiştiren harflerle, ki bunlara müteharrik harfler de deniyor, basım tekniği de hem Uzakdoğu'da hem de Avrupa'da kullanılıyordu.

Gutenberg ne yapıyor peki?

Oraya geliyordum. Gutenberg'in bu konuda yaptığı ya da matbaaya katkısı, basım için kullanılan geleneksel su tabanlı mürekkeplerin yerine, kullandığı harflerle uyumlu yağ tabanlı mürekkebe geçmesiydi.

Gutenberg'in sunduğu bir diğer katkı ise, yine kendisiyle anılan tipografinin gelişmesiydi. Tipografi ile birlikte sözcükler, satırlar ve boşluklar doğru bir biçimde basılabiliyordu. Bu gelişme de basılan eserin daha kolay çoğaltılmasını ve rahat okunması sağladı.

O halde Gutenberg'in geliştirdiği şey, metni belirli bir düzene sokmasıydı.

Tam olarak öyle, zaten tipografi, "type" (form, biçim, şekil) ve "graphy" (çizim, çizme, tasarım) sözcüklerinin

bir araya gelmesiyle Türkçeleşmiş bir kavram. Az önce senin söylediğin gibi, tipografi basılan metnin harf biçimini, sözcükleri, satır boşluklarını, metnin sayfada bölünüp bölünmeyeceğini daha doğrusu estetik düzenlemeleri içeren bir tekniği kapsamakta. Tipografi Gutenberg'den bu yana kitaplarda, gazetelerde, dergilerde hâlâ kullanılmaya devam eder.

Şayet internetim varsa Gutenberg'in 1455'te bastığı ilk kitabı telefonumdan gösterebilirim sana.

Gutenberg İncili olarak da bilinen bu kitap, *42 Satırlı İncil* ya da *Mazarin İncili* ismiyle de anılıyor. Sebebi ise İncil'in sayfalarının bir kolonunda 42 satırın bulunması. İşte tipografi, basılacak kitabın görseldeki gibi belirli bir nizam içinde piyasaya sürülmesini sağlıyordu. Gutenberg'in icadı tam olarak buydu.

Matbaa versiyonlarının uzun yıllardır Doğu toplumlarında kullanıldığını söylediniz. Peki Gutenberg'in geliştirdiği yöntem neden Doğu'da değil de Batı'da ortaya çıktı? Öyle ya, herhangi bir Çinli de Gutenberg'in yeniliğini yapabilirdi.

Tabii bunun birden çok sebebi var, zira icatlar ya da gelişmeler boşlukta doğmuyorlar. Onları ortaya çıkaran birçok etmenin bir araya gelmesiyle mucitler ve onların icatları ortaya çıkıyor. Soruna gelince, gerçekten önemli bir konu bu.

İlk aklıma gelen, Ortaçağ Avrupası'nda okur yazar oranının epey artması, toplumda metinlere duyulan ihtiyaca elyazmalarının ya da eski basım usullerinin (ki bunlar çok yavaştı) cevap verememesi. Bu dönemde özellikle Kuzey Avrupa'nın bazı mahalle ve şehirlerinde ilkokulların açıldığını biliyoruz. Toplumun her katmanının basılı esere olan ihtiyacı artmaktaydı.

Elbette söylediklerim ilk aklıma gelenler, dolayısıyla matbaanın neden Batı'da geliştiği ve yaygınlaştığının tek cevabı bu değil; ancak üzerine biraz daha düşündüğümde Avrupa'daki burjuvaziyi, yeni gelişen bürokrasiyi ve dinde reform hareketini matbaa tekniğindeki gelişmenin ardındaki temel etmenler olarak değerlendirebiliriz.

Anlattıklarınızdan yola çıkarak matbaanın kültür alanını da etkilediğini söyleyebilir miyiz?

Evet, şimdiden geriye baktığımızda Batı uygarlığı dediğimiz şeyin matbaayla önemli bir gelişim kaydettiğini görüyoruz. Bu dönemi "Matbaa Çağı" olarak ni-

teleyen tarihçiler mevcut. Hatta bazı önemli tarihçiler, Gutenberg'in geliştirdiği matbaa tekniğinin ardından matbaanın sanayi dalı haline geldiğini yazar. Erasmus ve Bude gibi ünlü hümanistler de önceleri matbaalarda düzeltmen (tashihçi) olarak çalışmışlardı. Kültüre gelince, matbaa ile Batı toplumunun bilgisinin artması arasında birbirini besleyen bir ilişki var; matbaa vesilesiyle bol sayıda kitap üretimi toplumun bilgi ve merakını artırırken, artan bilgi ve merak da kitap basımını hızlandırmaktaydı.

Hocam çok ilginç, Batı'da o tarihlerde bunlar yaşanmaktayken Osmanlı'ya neredeyse 300 yıl sonra matbaa geliyor.

Doğru bildiğimiz yanlışlardan biri de bu galiba. Bahsettiğin İbrahim Müteferrika'nın matbaası değil mi?

Evet, Müteferrika'nın matbaası daha mı erkendi yoksa?

Hayır, İbrahim Müteferrika konusunda haklısın. Ben de yanlış hatırlamıyorsam onun matbaası 1727'de İstanbul'da kuruluyordu. Yani Gutenberg matbaasından 272 yıl sonra. Yanlış olan Osmanlı'ya matbaanın girmesinin Müteferrika ile olduğunun sanılması.

Şöyle ki, 15. yüzyıl sonu, 16. yüzyıl başlarında, matbaanın Avrupa'da yayıldığı dönemlerde Osmanlı'daki Yahudiler ilk matbaaları kurmaya başlamışlardı. Tabii kurulan ilk matbaalar için kesin bir tarih verilemiyor. Avram Galanti, *Türkler ve Yahudiler* adlı eserinde,

Osmanlı'da ilk matbaanın 1493'te İspanya'dan sürgün edilen Yahudiler tarafından kurulduğu yazarken, Ionescu'ya göre ilk matbaa, 1483'te haham Gerson tarafından kurulmuş ve 1530'a kadar çalıştıktan sonra haham tarafından çocuklarına bırakılmış. Yine de 1490'da İstanbul'da Josef Ben Goriom'un *İbrani Tarihi*'ni bastığına dair birçok tarihçi hem fikirdir.

Biz de pekâlâ bu tarihçilere katılabiliriz, çünkü bu yılları izleyen dönemlerde Ermenilerin ve Rumların da İstanbul'da Balkanlarda ve Anadolu'da matbaa kurduklarını biliyoruz. Mesela Venedik'te bir müddet matbaacılık yapan Sivaslı Ermeni Apkar Tıbir 1567'de İstanbul'da; 1627'de de Rum papaz Nicodimus Metaxas da yine İstanbul'da bir matbaa kurmuştu. Metaxas'ın bastığı ilk eserin adı *Yahudilik Aleyhine Küçük Risale*'ydi.

Gördüğün gibi, Osmanlı'ya matbaanın girişi Müteferrika'dan epey önce oluyor. Bizim tarihçilerin İbrahim Müteferrika ile anlatmak istedikleri sanırım resmî olarak ilk Türk matbaasının kurulması.

Peki Türkler neden bu kadar geç kaldı sizce? Sonuçta aynı coğrafyada yaşayan topluluklardan bahsediyoruz. Tersinden de sorabilirim gerçi, matbaanın kurulmasına neden Osmanlı'da yaşayan ve Müslüman olamayan halklar ön ayak olmuş?

Aynı coğrafyada yaşamalarına rağmen halklar arasında epey fark vardı. 14. yüzyıldan Osmanlı'nın yıkılışına dek kabaca söylersek, Osmanlı toplumunun yapısı Müslüman Türk yönetici zümreden, ticaret ve zanaatla

uğraşan gayrimüslimlerden, askerlik ve köylülükle geçen Türklerden oluşmaktaydı. Bu şartlarda matbaa tesisi kurma fikrinin Türklerden gelme olasılığı epey düşüktü.

Elbette bu söylediklerim çok genel şeyler. Üzerine biraz daha düşündüğümüzde Müslüman Türklerin matbaaya neden kayıtsız kaldıklarını açabiliriz.

Hocam ben ikinci çayları alıp geleyim, sonra burayı biraz açalım bence de.

Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi'ndeki görevinden KHK ile ihraç edilen Dr. Hakan Yüksel *Osmanlı İmparatorluğu'na Matbaanın Girişi ve Toplumsal Yanlılıkları* adlı bir yüksek lisans tezi hazırlamıştı. Sen çayları getirirken aklıma o geldi.

Yüksel, Osmanlı toplumunda bilginin dinî özelliğini vurgulayarak, zamanla akli ilimlere (matematik, mantık, fizik vb.) verilen önemin giderek azaldığını söyler. Dinî bilginin ezber ve söze dayanması, bilginin kitaplardan ziyade söz ile aktarılmasını beraberinde getiriyor. Ezber ve söz, Osmanlı'da bilgi tekeli elinde bulunduran, basma kitapları dışlayan bir faktör olarak topluma kendini dayatıyor. Bunun yanında Osmanlı'da okuryazar oranının az olmasını ve halkın eğitilmesi için devletin neredeyse hiçbir şey yapmamasını da hesaba kattığımızda Müslümanların neden matbaaya ilgi duymadığı da ortaya çıkıyor.

Öte yandan Osmanlı'da Müslüman halkın bilgisi genellikle sıbyan mekteplerinde öğrendikleriyle sınırlıydı

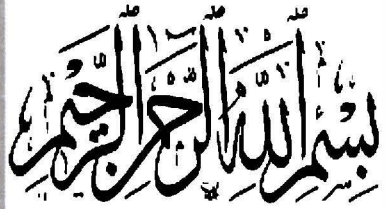
ve kitap okumak sadece seçkinlere ait bir zevkti. Seçkinlere ait bu zevk ise yazının bir sanat dalı olarak kabul edilmesine neden olmuştu.

Nasıl yani?

Pek karışık değil aslında, biraz önce söylediğim gibi, bilgi alışverişinde söz ve ezber ön plana çıktığında, yazıyı sanat için kullanmışlar. Sülüs, nesih, muhakkak, reyhani, divani bunların sadece birkaçı. İstersen örnek gösterebilirim.

Divani örneği

Sülüs örneği

Örnekleri görüyorsun ya, yazıların içeriğinden daha çok nasıl yazıldığı önemlidir burada. Yazıya dair Osmanlı'da bu bakış açısı o kadar egemendi ki Brinkley Messick gibi tarihçiler Osmanlı Devleti'ni *kaligrafik devlet* olarak tanımlamışlar. Bazen daha da ileri giderek *kaligrafik kültürden* bahsetmişler. Kaligrafi harfleri güzel biçimler vererek yazma sanatına denir.

Gösterdiğiniz yazı biçimlerine son dönemde çok rastladım sanırım. Bir arkadaşımın ailesi isimlerini buna benzer yazı biçimiyle yazdırmış, tablo gibi du-

varlarına asmıştı. Demek ki hâlâ etkisi devam ediyor. Anlattıklarınızdan yola çıkarak matbaanın kitleselleşmesinde dinin önemli olduğunu anladım. Daha doğrusu, din burada belirleyici bir faktör. Bunun sebebi ne olabilir?

Evet, bilhassa Ortaçağ için din gerçekten çok önemli. Toplumsal hayatta, insanın insanla, toplumla ve devletle kurduğu ilişkilerde dinin büyük yeri var. Din insanlık ve toplum için her yeri kuşatan bir şemsiye âdeta. Kendisinden başka her şeyi, tüm alanları kendi uzuvları haline getirmiş. Düşünebiliyor musun sınıf savaşı dediğimiz olgular bile o dönemde din ve mezhep çatısı altında ilerliyor. Engels'e bu konuda kulak vermek gerek.¹

Ortaçağ, bütün öteki ideoloji biçimlerini: felsefeyi, siyaseti, hukuk bilimini, tanrıbilimin bir eki haline getirmiş, bunları tanrıbilimin birer altbölümü yapmıştır. Böylece her toplumsal ve siyasal hareketi tanrıbilimsel bir biçim almaya zorluyordu; büyük bir fırtına koparmak için, yığınların yalnızca dinle beslenen kafasına kendi öz çıkarlarını dinsel bir kisve altında sunmak gerekiyordu.

Din, Engels'in belirttiği gibi her alanda egemen olduğunda matbaa konusunda da söz sahibi olabiliyor. Mesela Protestanlar dinî referansla matbaanın yaygınlaşmasını sağlarken, Müslümanlar, İslam'ın özellikleri nedeniyle matbaa ve basılı kitaba uzak durmuşlar.

1 Engels, F. (2011). *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. Ankara: Sol Yayınları.

Konuya geri dönersek, madem Osmanlı'da yazı bu amaçla kullanılıyordu ve dinin de matbaanın yaygınlaşmamasında etkisi vardı, peki daha sonra ne oldu ki matbaa Osmanlı'da da kabul gördü?

Sorunun cevabı için istersen Müteferrika matbaasının kimler tarafından kurulduğuna bakalım. 1720'de Fransa'ya elçi olarak gönderilen Yirmi Sekiz Çelebizade Mehmet Efendi ve onunla birlikte Fransa'ya giden oğlu Said Mehmet Efendi'nin matbaanın kuruluşunda doğrudan etkisi vardır.

Bu sürecin tarihçilerin "Lale Devri" olarak adlandırdıkları, Osmanlı'nın Batılılaşma çabalarına girdikleri dönemin içinde olduğunu unutmamak gerekiyor.

Coğrafi keşifler ve ticaret yollarının değişmesi, Batının ekonomik, askerî ve teknik alanlarda gelişmesinin en önemli koşullarındandı. 18. yüzyıl boyunca Osmanlı'nın Batı karşısında aldığı askerî yenilgiler, yönetici kadronun kendisini Batı'nın teknik ilerlemesi karşısında tehdit altında hissetmesine neden oldu, 18. ve 19. yüzyılların reformlarının altında bu gerçek yatıyordu.

Zaten ilk reform hareketleri de askerî alanlarda yapılıyordu. Örneğin bu amaçla 1773'te tersane ve donanmayı geliştirmek için *Mühendishane-i Bahr-i Hümayun* kurulmuştu. Okulun bir matbaası vardı ve ders kitapları kendi matbaasında basılıyordu. Aynı şekilde 1795'te ordu için topçu ve istihkâm subayı yetiştirmek üzere *Mühendishane-i Berrî-i Hümayun* kurulmuştu. III. Se-

lim döneminde açılan bu okul, Batılı anlamda eğitim veren ilk okullardan biriydi ve 1796'da kendi matbaasına sahipti.

Din konusundaki soruma tam anlamıyla bir cevap alamadım. Okulda öğrendiğim kadarıyla matbaanın bu kadar geç kabul edilişinin ardında ulemanın ve hattatların baskısı vardı. Siz başka bir şekilde açıklıyorsunuz.

Evet, bu yönde açıklamaları ben de hatırlıyorum, ancak ulema baskısı ve hattatların itirazı nedeniyle matbaanın geciktiğini söylemek yetersiz ve indirgemeci bir bakıştır.

Şunu özellikle söylemek gerekiyor Müteferrika matbaayı kurmak için dönemin padişahı III. Ahmet'ten ferman, Şeyhülislam Abdullah Efendi'den de fetva almış. Fetvayı gösterebilirim sana.

Sual:

Eğer birisi, mesela lügat, mantık, hikmet, heyet hakkında yazılmış kitapların ve başka bilimsel eserlerin kutsal harflerini taklit etmeye, harfler döktürmeye ve elyazması örneklere tamamen benzeyen kitaplar basmaya talip olsa, bunun böyle bir teşebbüse girişmesi şer'en caiz midir?

Cevap:

En doğrusunu Allah bilir! Eğer matbaa sanatından anlayan, harf dökme ve yazı kopyaları çıkarma marifetine sahip birisi, elyazmalarını harfi harfine yanlışsız basmaya talip olursa ve hele bu teşebbüsün, süratli

imalat, çoğaltmada kolaylık ve herkesin satın alabileceği şekilde ucuzluk sağlama gibi büyük faydaları olacaksa ve bu kopyaları düzeltmek üzere malumatlı kimseler görevlendirilebilirse, bu işe talip olan kişinin o işi çok güzel ve övülecek bir iş demektir ve o kişi desteklenmeye lâyıktır.

Burada gördüğümüz matbaanın kuruluşunda ulemanın tepkiden ziyade fetva verdiğiidir. Yine de belirli bir baskı yok muydu? Elbette vardı. Mesela Müteferrika matbaasında dinî eserlerin basımı yasaklanmıştı, dinî eserler el yazması usulüyle çoğaltılacaktı. Basılan eserler genelde sözlük ve tarihle ilgiliydi, dolayısıyla ancak sınırlı bir şekilde kullanılan matbaadan bahsedebiliriz. Ayrıca matbaa kurmak için padişahın fermanı, şeyhülislamdan da fetva almak, matbaanın biçimsel olarak baskı altına alındığını göstermektedir.

Dönemi düşündüğümüzde yine de önemli bir ilerleme değil mi?

Tabii ilk bakışta öyle belirli bir ilerleme var, ancak bu ilerleme bir gelişme sayılabilir mi, pek emin değilim.

Anlamadım.

Yani Osmanlı için ilerleme sayabiliriz, fakat gelişme dediğimizde çevremiz ve özellikle Batı'da neler yaşıyordu, onlara bakmak gerekir. Mesela Müteferrika'nın matbaa için fetva aldığı 18. yüzyıl Avrupa'da "Aydınlanma Çağı" olarak bilinir. Bu dönemde akıl ve siyasal eleştiri ön plana çıkarken, 1789 Fransız Devrimi laik felsefenin ilkelerini savunan önemli bir eşiktir. Fransız Devri-

mi sadece Fransa sınırlarıyla da kalmadı tüm Avrupa'yı etkisi altına aldı. Örneğin Alman filozof Kant, 1781'de basılan *Saf Aklın Eleştirisi* adlı eserinde, "Yüzyılımız gerçek bir eleştiri yüzyılıdır. Hiçbir şey eleştirinin dışında kalmaz. Ne kutsallığı dolayısıyla din ve ne de yüceliği dolayısıyla yasalar" der.

Montesquieu ise, 1748'de yayımlanan *Kanunların Ruhu Üzerine*'de kuvvetler ayrılığını savunmuş ve yasaların altında yatan etmenleri ekonomik, sosyal, siyasi olarak sıralamış, dolayısıyla din ve yasayı birbirinden ayırmıştı. Rousseau'nun 1762 tarihli *Toplum Sözleşmesi*'ni de unutmamak gerek, çünkü bu eser ilahi egemenlik anlayışından halk egemenliğine geçişin teorik zemini oluşturmaktaydı.

Bu düşünceleri ve çağımıza etkilerini uzun uza-
dıya anlatabiliriz, ama Batı ve Osmanlı arasındaki farkı görmek için sanırım bu kadar yeter. Velhasıl, Müteferrika'nın matbaa için ferman ve fetva istemesine bu şekilde bakmak gerek.

Kaldı ki bizde matbaa alanında büyük atılım, tarihçilerin "Tanzimat Dönemi" olarak isimlendirdikleri 1839-1876 yılları arasında olur. Yani ilk Osmanlı matbaasının kurulmasından yüz yıl kadar sonra.

Sanırım bu da Batılılaşma ile yakından ilgili, çünkü Tanzimat Dönemi Batılılaşmanın her anlamda yoğun bir şekilde yaşandığı dönemdi. Doğru değil mi?

Elbette, Tanzimat Dönemi ekonomi, eğitim, sağlık, askerî, mimari alanlarda tam bir reform sürecini kap-

samakta. Osmanlı vatandaşlığının ön plana çıkarılarak, devletteki gerilemenin önlenbilmesini amaçlayan bu süreç, din ve mezhep farkı gözetmeksizin Osmanlı toprakları üzerinde yaşayan herkesi Osmanlı vatandaşı kabul ediyordu.

Dönemin ardındaki temel sebep ise yapılacak yeniliklerle Batı'yı yakalama düşüncesi idi. Özellikle eğitim alanında yapılan yenilikler matbaanın yaygınlaşmasını sağladı. Sıbyan mekteplerinin yanında rüştiyelerin açılması, *Darü'l-Muallimat* isimli kız öğretmen okulları, *Mekteb-i Maarifi Adliye*, *Mekteb-i Ulum-ı Edebiye* gibi eğitim kurumları, eğitimi yaygınlaştırmaya dönük önemli gelişmelerdi.

Gelişmelerin matbaanın kullanılması ve topluma gerçek anlamda yerleşmesinde önemli etkisi oldu, ama sanırım matbaanın Osmanlı toplumunda kitleselleşmesini sağlayan en önemli etmen 1860'lardan itibaren özel gazeteciliğin ortaya çıkmasıydı.

III

Evet, Avrupa’da 1600’lü yılların başlarında çıkmaya başlıyordu sanırım gazeteler.

Haklısın, ancak kesin bir tarih verme açısından yazarların ortaklaştığını söyleyemeyiz. Senin dediğin gibi, ilk gazetelerin 1600’lü yılların başında çıkmaya başladığını belirtenler olduğu gibi, bu tarihi 1560’lı yıllara kadar çekenler de var. İkinci gruptaki yazarlara göre, 1560’lı yıllarda Venedik hükümetinin haber raporlarını o dönemde küçük bir madenî para olan “gazetta” karşılığı satmaları gazete isminin kökenini oluşturmuş.

Yine de bana sorarsan bugünkü anlamıyla gazete ya da kitle iletişim aracı olarak gazete, ancak 1830’lu yıllardan sonraya denk geliyor.

Nasıl oluyor hocam?

İstersen konuyu çok dağıtmamak için İngiltere örneğinden devam edelim. Burada basın üzerinde bir baskı unsuru olarak “damga vergisi” adı altında yayıncılardan bir ücret alınıyordu. Daha önce duymuş muydun?

Hayır, duysaydım muhakkak hatırlardım.

Peki, bu vergi 1712’de çıkarılıyor ve 1855’e kadar hükümet tarafından uygulanıyor. Tabii damga vergisi sadece gazetelere değil, haber kitapları ve risalelere de uygulanıyor. Bu durum haber içeren metinlerin halkın geniş kesimlerine yayılmasını engelliyordu. İngiliz hü-

kümetinin basına yönelik baskısının diğer unsuru ise “Haysiyet Kırıcı Yayını Düzenleyen Kanun”dur. İktidar tarafından gayet keyfi biçimde yorumlanan kanun, muhalif basını ve yazarları engelleme bakımından önemliydi. Hükümetin bir diğer uygulaması da iktidar yanlısı kuruluşların desteklenmesi, burada çalışanlara verilen rüşvetlerdi. İktidarın basına uyguladığı baskı hiç beklenmedik biçimde iki sonuca neden olmuştu.

Nelerdi bunlar?

İlk olarak, baskı uygulamaları İngiltere’de yayıncılığın gelişmesini epey engellemişti. İkincisi ve bence en önemlisi, baskılar işçi sınıfına ait basının gelişmesini sağlamıştı.

Nasıl olur, işçi sınıfı biraz önce belirttiğiniz yüksek vergileri verebiliyor muydu ki? Oysa ben tam tersi bir etki yaratacağını düşünmüştüm.

İnsanın ilk aklına gelen bu oluyor gerçekten, ancak dönemin işçi sınıfı mücadelesi o kadar güçlüydü ki iktidarın baskılarına rağmen kendine bir yol bulabiliyordu. Basın alanını da böyle düşünmek gerekir. Düşünebiliyor musun, 1830’larda “damgasızlar” olarak da bilinen radikal gazetelerin haftalık satışı iki yüz bin civarındaydı. Bu rakam o dönem için oldukça yüksek bir tiraj oranıydı. Dolayısıyla iktidarın basın üzerinde kurduğu çok yönlü baskı, işçi sınıfı basınıni engelleyememiş, bilakis onun bir biçimde toplumla buluşmasının önünü açmıştı.

Engels'in yazdığı *İngiltere'de Emekçi Sınıfın Durumu*'nu okumuştum, anlattığınız dönemde çok zor koşullarda yaşadıklarını biliyorum. Peki bu yoksulluk gazete kurma ve yaymanın önünde engel değil miydi?

Kitabı okuduğuna gerçekten çok sevindim Melis. Evet, Engels, 1800'lü yılların ortalarında Manchester'da işçi sınıfının durumunu eksiksiz ve anlaşılabilir bir biçimde gösteriyordu. Gelişen kapitalizmin işçi sınıfının acısına dönüşmesi, kitabın ana konusuydu. Bu bakımdan yaptığın itiraz gayet yerinde, ancak tüm yoksulluğuna rağmen işçi sınıfı artan baskılar ve insanlık dışı koşullar karşısında sesini duyurabilmek için gazeteleri el matbaalarında basmış, haberleri ve gazetenin içeriğini, yine gazetelerin okuyucusu olan işçi sınıfının gönüllüleri oluşturmuş. Gazetelerin dağıtımı ve satışını da gönüllü işçiler sağlamış, okuyuculardan gazetenin sadece basım masraflarını karşılayacak cüzi bir ücret alınmıştır.

O halde gazetelerin basımı, dağıtımı ve üretimini işçi sınıfı yapıyordu.

Tam olarak öyle. Böylece gazetenin finanse edilmesi ve sahipliğinden tut da dağıtımı ve tüketimine dek her şey işçi sınıfınca kontrol ediliyordu. Çok ilginç, ama aynı zamanda olması gereken bir uygulama, çünkü böyle olduğunda gazete herhangi birinin değil, tamamen işçi sınıfının oluyordu.

Peki bu durum gazetenin ya da gazetecilerin objektif veya yansız haber yapmalarına engel değil mi?

Bu soruyu beklemiyordum, lakin yerinde bir soru oldu. Objektiflik ya da yansızlık gibi kavramlar sürekli karşımıza çıkıyor. Sen de biliyorsun ki, hangi gazeteye baksan ya da hangi haber kanalını açsan kendilerini “tarafsız”, “nesnel”, “objektif” olarak sunuyorlar. Halbuki objektifliğe bağlanan *yansızlık*, *tarafsızlık*, *dengellik* ve *doğruluk* ticari basın ve onun sahipleri kapitalistlerin uydurduğu bir yalandır. Biz bu yalanı o kadar çok duyduk ki artık bunu gerçek sanıyoruz. Öyle ki iletişim fakültesine başladığım ilk yıldan mezun olana kadar bunu tekrarlayıp durdular.

Oysa biraz önce söylediğim gibi, gazetecinin objektifliği ya da haberin yansızlığı ticari basının gelişimi, işçi sınıfının kuruluşlarının gerileyişiyle doğrudan ilişkili.

Nasıl?

Şöyle, 1836’da damga vergisinin düşürülmesi, 1855’te de tamamen kalkması ucuz gazetelerin ortaya çıkmasına ve zamanla artışına neden oldu. Masal kitapları, bir kuruşa satılan romanlar da ucuz gazetelerle birlikte bu dönemin ürünleriydi. Vergilerin kalkmasının yanında basım tekniklerinin de gelişmesi ucuz gazete zincirlerinin oluşmasını, iş insanlarının kâr getirecek basın sektörüne yavaş yavaş girmelerini beraberinde getirdi, zira gazete fiyatları önce bir *penny*’e, 1880’lerde de yarım *penny*’e düşmüştü. Böylelikle gazete okur pazarı genişleyerek, gazeteler arası pazar rekabetinin

temelleri atılıyordu. Bu gelişmelerin sonucu olarak işçi sınıfı gazetelerinin baskılandığı ve geri plana itildiği, ucuz ve popüler basının genişlediği sürece basının ticarileşmesi diyoruz.

Ticarileşme ile objektiflik arasında nasıl bir ilişki var peki?

Oraya geliyordum. Bahsettiğimiz dönemde teknolojik gelişim gazete sahiplerine ciddi bir maliyet oluşturmaktaydı, gazete patronu hem ekipmana yatırım yapabilecek hem gazeteyi dağıtabilecek ağlara para harcayabilecek ekonomik güçte biri olmalıydı. Yani eskisi gibi bireyler gazete kuramıyordu, bu durum gazete pazarına girişi kısıtlıyor, rekabeti yoğunlaştırıyordu. Yoğunlaşan rekabette ayakta kalabilmenin yolu daha fazla tiraj, daha fazla reklam geliriydi. Haber içeriği bu koşullarda kamu yararından sansasyonel, magazinsel bir içeriğe sürüklenmişti, zira bu tür haberler büyük bir kesimin dikkatini çekiyordu.

Araya giriyorum, doğal olarak gazetelerin içeriği işçi sınıfı basınının içeriğinden farklılaşıyordu öyleyse.

Tam olarak öyle Melis. İçeriğin değişmesi gazetesinin gerçekle kurduğu ilişkiyi de başkalaştırdı. Artık toplumsal sorunlar ancak ticari bir getirisi olursa haberleştiriliyordu. Dolayısıyla meselelerin haber olarak kabul edilmesindeki ana etmen, o haberin tirajı yükseltip yükseltmeyeceğiydi. Böyle olunca da gazeteler, kendile-

rini siyasetle ilgilenmeyen, ancak yaşamın her alanını kapsayan nesnellikte haber yapan kuruluşlar olarak tanıttılar. Yani apolitik bir yayın politikasını kabul ettiler. Takdir edersin ki, apolitik yayının kendisi de aslında gayet politik bir duruştu.

Siyaset ve kamusal yarar geri plana itildiğinde, basın kuruluşları ve gazeteciler, haberlerin *yansız, tarafsız, dengeli* ve *doğruluk* üzerine kurulduğunu ileri sürdüler. Zaten objektiflik dediğimiz de buydu. Temel olarak az siyaset, fakat çok sansasyon, magazin, tiraj ve reklam.

İşçi sınıfı basının yayınları ise, eşitsizliğin getirdiği yaşam koşullarını toplumun her kesimine duyurmak, bu anlamıyla da toplumu daha iyi bir hayata hazırlamak için basın yoluyla siyasete müdahale etmeyi amaçlıyordu. Bu süreçte ortaya çıkan gazetecilik ve onun objektiflik ilkesi, haberi siyaset ve ekonomik eşitsizlikten arındırmış, bunu da *yansız, tarafsız, dengeli* ve *doğru* haber olarak servis etmişti.

Hocam anlayamadım, gazeteciliğin bu dönemde mi ortaya çıktığını söylediniz?

Evet. Şaşırdın biliyorum, lakin böyle. Biz genellikle gazeteciliğin ilk gazetelerle ortaya çıktığını düşünürüz, fakat gazetecilik ancak basının ticarileşmesi, daha da ileri giderek söylersem, basındaki kapitalistleşmeyle ortaya çıkmış bir meslektir.

Açacak olursam; artan kapitalistleşme özellikle 1850’li yıllardan itibaren basın kuruluşlarında işbölümünü dayattı. Rekabet, gazetelerde birbirinden farklı

departmanlarda reklamcılarının, matbaacıların, uzman muhabirlerin ve gazetecilerin istihdam edilmelerine neden oldu. Bizim bildiğimiz gazetecilik aslında böyle bir ortamda doğuyordu. Yani 1600'lü yılların başında gazetelerin yavaş yavaş yayın hayatına başlaması, doğrudan gazetecilik mesleğinin oluşmasına etki etmemişti. Gazetecilik için biraz daha beklemek, basın sektöründe kapitalistleşmenin ve bu doğrultuda işbölümünün gerçekleşmesi gerekiyordu. Meslek olarak gazetecilik, olguları tarafsız bir biçimde -tarafsızlık ne demekse- haberleştiren kişilerdi.

Toparlayacak olursak; kapitalizmi feodaliteden ayıran en önemli özellik, siyaseti ekonomiden ayırmak olmuştu. Bunu, vergiyi vatandaştan dolaylı biçimde alarak sağlamıştı. Hatırlarsan feodal dönemde zamanın resmî görevlileri bizzat halktan vergi toplamak için insanlarla doğrudan ilişki kurarlardı. Kapitalizm bunu yıkmış, dolaylı vergiyle devleti ekonomiden bağımsız kılmıştı. Burada da benzer bir süreç yaşandı. Kapitalizm basını şekillendirirken onu siyaset ve kamu yararından ayırmış, haberin objektif, daha doğrusu apolitik olması gerektiğini bizlere ezberletmişti.

Örnek vereyim, sen de muhakkak “soğuklar can aldı” veya benzer başlıklı bir haberle karşılaşmışsındır.

Evet hocam, gazete haberlerini düşünüyorum da özellikle kış aylarında sıklıkla karşılaştığım bir başlık.

Burada nesnellikle ilgili bir sorun yok değil mi? Mesela bir insan gerçekten üşüyerek ölebilir, ancak bura-

daki sorun řu: 2021’de insanların barınma hakları hâlâ nasıl karşılanamıyor ve toplumda neden evsiz insanlar var? Devletin güttüğü sosyal ve ekonomik politikalar insanların barınma, eğitim, sağlık, ulaşım gibi en temel ihtiyaçlarını nasıl hâlâ karşılayamıyor? Haberleştirilmesi gereken yer burası ve bizim sorularımız da gayet politik, ancak soruları böyle oluşturup haber metnini bu sorular etrafında ördüğünüzde toplum adına gazetecilik yapmış oluyorsunuz. Yoksa gerisi herkesin neredeyse her gün gördüğü çıplak gerçeklik. Habercilik bu anlamıyla devlete sorumluluklarını hatırlatmalı; soğuktan ölen bir insanı olduğu gibi haberleştirdiğinizde pek bir şey yapmıyorsunuz, aksine var olan eşitsizlikleri yeniden üretiyorsunuz. Şimdi aklıma gelen başka bir örneğe artan yoksul ve bu nedenle sokaklarda yaşamak zorunda olan çocuklarla ilgili haberler, medyanın bu konuyu işlerken “sokak çocukları” başlıklarına sıklıkla rastlıyoruz, halbuki hepimiz biliyoruz ki, sokaklar çocuk doğurmuyor. Yani bu insanlar belirli koşulların sonucunda sokakta yaşamak zorunda kalıyor. Gazeteler herkesin gördüğünü veriyor, lakin arkasındaki hakikatle ilgilenmiyor. Oysa Marx’ın dediği gibi, “görünen gerçek olsaydı, bilime gerek kalmazdı.” Bu sözü doğrudan medya, haber ve hakikat ilişkisinde kullanabiliriz.

Gerçekten işi habercilik olan insanların, görünenin ardındaki hakikati ortaya çıkarması gerekiyor, lakin bunun en büyük engeli medyanın kapitalistleşmesi.

Şimdi aklıma yattı, oysa objektif ya da yansız haberciliğin çok önemli olduğunu düşünürdüm, ama burada da alttan alta işleyen bir ideoloji varmış.

Aynen öyle Melis, yansız bir insan olamayacağı gibi, yansız metin de olamaz. Önemli olan haberin toplumun yanında mı, yoksa egemenlerin yanında mı olduğu. Bu konuya sohbetimiz ilerledikçe kamu haberciliği bağlamında daha etraflıca değiniriz. İstersen şimdi 1850’li yıllarda yani İngiltere’de basın kapitalistleşirken Osmanlı İmparatorluğu’nda vaziyet neydi ona bakalım, çünkü bu dönemde Osmanlı’da basın her ne kadar kapitalistleşmese de kitleleşmeye başlıyordu.

IV

İlk Osmanlı gazetelerinden mi bahsediyorsunuz?

Pek değil, özel gazete ve gazetecilikten bahsediyorum, zira 1860'lara kadar Türkçe gazeteler daha çok devlet ve devlet bürokrasisiyle ilişkili bir biçimde ortaya çıkmıştı. Örneğin ilk Türkçe gazete Kavalalı Mehmet Ali Paşa'nın girişimiyle Mısır'da 1828'de *Vakayi-i Mısıriye* ismiyle yayımlanırken, Girit'te 1830'da yine Mehmet Ali Paşa'nın girişimiyle *Vakayi-i Giridiye* yayın hayatına başlamış.

İstanbul'da yayımlanan ilk Türkçe gazete ise II Mahmut döneminde 1831'de çıkan *Takvim-i Vakayi*'dir. Gazetenin çıkış tarihine dikkat edersen, matbaanın kurulmasından aşağı yukarı yüz yıl sonraya, Batı gazetelerinden de iki yüz yıl sonraya denk gelmekte, ancak Osmanlı İmparatorluğu'nda Türkçe olmayan ilk gazete 1793'te Fransız elçiliği tarafından çıkarılan *Bulletin de Nouvelles*'dir.

Matbaada olduğu gibi yani. İlk gazete de Müslüman olmayanlar tarafından basılıyor. Bunu tesadüf sayamayız sanırım.

Tesadüf saymak hatalı olacaktır tabii, bilhassa İstanbul'da çıkan *Bulletin de Nouvelles*'in yanına 1821'de İzmir'de yayın hayatına başlayan Fransızca *Le Specta-*

teur Oriental'i koyduğumuzda İstanbul ve İzmir'in gazetecilik için önemi üzerine düşünebiliriz. Kanaatimce Osmanlı içinde yaşayan diğer devletlerin vatandaşları için diplomatik ve ticari bir ihtiyaç sözkonusuydu. Elbette bu durum, Osmanlı elitlerinin gazeteleri okumadığı anlamına gelmez, ancak gazetelerin Osmanlı ile ticareti genişletmek isteyen Avrupalı tüccarların bilgi ihtiyacını karşıladığını pekâlâ söyleyebilirim.

Dolayısıyla Fransızca gazeteler, 19. yüzyıla gelindiğinde genişleyen ve kendine yeni pazarlar arayan Avrupa emperyalizminin kapitalist birikim ihtiyacı çerçevesinde yeni pazarlar yaratma ve bulma amacının bir aracıydı.

Öyleyse yine ticari ihtiyaç ya da kaygılar mı diyeceğiz?

Evet tam olarak öyle. Fransızların Osmanlı'da gazete çıkarmasını ancak dünyanın o günkü ekonomik, siyasi ve toplumsal bağlamında arayabiliriz. Aksi halde herhangi bir Fransız ya da Almanın gazetecilik mesleğini sevdiği için Osmanlı'da süreli yayın çıkarmasını düşünmek ilginç olurdu. Nitekim Avrupa için de bu geçerlidir. Avrupa'da çıkan ilk gazeteleri tarihsel toplumsal bağlamdan ayrı düşünemeyiz.

1860'lardan sonra ne oluyor tam olarak?

Herhangi bir basın tarihi kitabını karıştırdığımızda ilk Türkçe gazetenin II. Mahmut'un önerisi ve gözetiminde çıktığını görüyoruz. Biraz önce ben de

bunu söylemiştim. Bunun bir anlamda doğruluk payı var, ancak padişahın isteği Türkçe gazetelerin ortaya çıkmasının sadece bir nedenidir ve 1800'lü yılların ortalarından itibaren gazetenin kitleselleşmesinin ardında yatan başka etmenleri açıklamada yetersiz kalmaktadır.

Diğer etmenler nelerdi?

Sorunun cevabını, yöneticilerin tepeden inme kararlarından ziyade Osmanlı toplumunun 19. yüzyılda yaşadığı durumda bulabiliriz. Bu yüzyılda toplum içindeki sınıf ya da gruplar arasındaki çıkar çatışmalarının derinleştiğini söyleyebiliriz. Gazete bahsettiğim sınıf çatışmalarının sözcüsü, yani bir aracı durumunda kitleselleşiyor. Devletin Batı emperyalizmi karşısındaki gerilemesi ve sonucunda ekonomik tavizlerle ona bağımlı hale gelmesi, Osmanlı halkını yoksullaştıran en önemli faktörlerden biri. Yani toplumun fay hatlarındaki gerilim günden güne artıyor.

İşte gazete, bir anlamda Osmanlı'nın uyguladığı siyasi, ekonomik, kültürel politikaların eleştirildiği bir mecra haline gelmektedir. Genç Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucusu Agâh Efendi'nin 1860'ta çıkardığı *Tercüman-ı Ahval*'i, Şinasi'nin 1871'de kurduğu *Tasvir-i Efkâr*'ı, devrimci Ali Suavi'nin *Muhbir*'i, 1870 tarihli Namık Kemal'in *İbret* isimli gazetesi Osmanlı yönetimine eleştirilerin açıkça sergilendiği mecralardı.

Hatırlarsan sohbetimizin başında icatların boşlukta doğmadığını söylemiştim, burada da benzer bir durum

sözkonusu, aynı şeyi 1860'tan sonra ortaya çıkan gazeteler için de söyleyebiliriz.

Unutmadan söylemem gereken bir diğer etmen ise, Osmanlı toplumunda Habermas'ın belirttiği kamusal alana benzer mecraların özellikle büyük şehirlerde ortaya çıkmasıydı. Kahvehaneler, kıraathaneler, hamamlar, berberler insanların birbirleriyle konuştuğu, siyasi fikir alışverişlerinde bulunduğu ortamlardı. Buradan hareketle 1800'lü yılların sonlarına doğru politikayla doğrudan ilişkili bir kamuoyunun oluştuğunu söyleyebiliriz. Bu gelişmeye 17. ve 18. yüzyıllarda gerçekleşen reformların etkisiyle okuma yazma oranının da arttığını eklersek, gazetelerin kitleleşmesinin ardındaki perdeyi aralarız.

**Açıkçası böyle düşünmemiştim. Yönetime doğru-
dan eleştiri yapılabilirdi yani?**

Bu konuda *İbret*'e ayrı bir parantez açmak gerekli. Gazeteyi Namık Kemal'in çıkardığını biraz önce söylemiştim. 1870'te yayına başlayan *İbret*, Osmanlı'nın ekonomi politikalarını ağır bir şekilde eleştiriyordu. Bunu da Osmanlı halkı adına, hükümeti uyarmak amacıyla dile getiriyordu. Osmanlı'nın vergi uygulamaları, kapitülasyonlar, dış politika gazetenin sürekli gündemindeydi. Osmanlı maliyesine yabancı devlet müdahalelerinin sonuçlarının halkı ezdiğini, gelir dengesinin halk aleyhine bozulduğunu açıkça belirtiyor, bu konuda hükümeti göreve çağırıyordu. Tabii eleştirilerin seyri de hükümetle gazete arasında tansiyonu yükseltmekteydi. Nitekim ga-

zete, Namık Kemal'in *Vatan yahut Silistre* adlı oyununu övmesi sebep gösterilerek 1873'te tamamen kapatılmıştı.

1895'te Ahmet Rıza Bey'in Paris'te çıkardığı *Meşveret*'i de unutmamak gerekiyor. Gazete, II. Abdülhamid'i 1908'de tahtından indiren İttihat ve Terakki'nin yayın organıydı. Türkçe ve Fransızca olarak yayımlanan gazete istibdat dönemindeki baskı politikalarını haber yapıyordu. Eleştirel yayınları nedeniyle Abdülhamid yönetimi Fransa hükümetine başvurmuş, bunun üzerine Ahmet Rıza Bey gazeteyi Belçika'ya taşımak durumunda kalmıştı.

Meşveret'i şimdilerde TRT'de yayınlanan "Payitaht Abdülhamid" dizisinde duymuştum, ama orada gazetenin din düşmanları, Batı casusları tarafından çıkarıldığı söyleniyordu.

Pek şaşırmamak gerekiyor, çünkü belirttiğin dizi tarihi yeniden kurgulayarak aslında hakikati hallaç pamuğu gibi savuruyor. Ben de birkaç bölüm izlemiştim. Dizi Abdulhamid'i içeride ve dışarıda emperyalistlerle cebelleşen, bir karış Osmanlı toprağını vermemek için canını ortaya koyan "Ulu Hakan" olarak resmediyor. Oysa gerçek bunun tam tersi, mesela Osmanlı gelirlerine ve dolayısıyla ekonomisine el koyan Düyun-ı Umumiye 1881'de kuruluyor. Padişah, bırak antiemperyalist olmayı, İngiliz ve Ruslara karşı Alman II. Wilhem'e sığınıyor, Bağdat demiryolları da Almanların emperyalist projesi olarak gündeme geliyor. Bu dönemde bir milyon altı yüz bin kilometrekare toprak kaybediliyor.

Tüm bunların yanında “Ulu Hakan”ın hafiye ağı aracılığıyla aydınlar, yazarlar, gazeteciler sürgün ediyor, cezalandırılıyordu. Konumuzla ilgili olarak bizi basına ve gazetecilere uyguladığı baskılar ilgilendiriyor sanırım. Öyle ki Abdülhamit’in tahttan indirildiği 23 Temmuz 1908’in ertesi günü, yani 24 Temmuz her yıl “Basın Bayramı” olarak kutlanıyor.

Basın üzerindeki baskı Abdülhamit ile başlamıyor ama değil mi?

Biraz daha önce başladığını söyleyebilirim. 1858 Ceza Kanunu’nun maddeleri var basınla ilgili. Maddeler padişah ve yöneticilerle alakalı “zararlı” yayınları yasaklıyor mesela. Sonra aklıma 1864’te yayımlanan Matbuat Nizamnamesi geliyor. Bu nizamname Fransa’dan ithal edildi ve gazete çıkarabilmek için hükümetin izni şart koşuluyordu. Burada gazetelere yönelik sınırlandırma ve denetim yavaş yavaş başlıyor aslında. Tabii asıl baskı ve denetime II. Abdülhamid döneminde rastlıyoruz.

Nedir bunlar?

Hıfzı Topuz’dan öğrendiğimiz kadarıyla, ilk olarak 20 Eylül 1877’de Sıkıyönetim Nizamnamesi yayımlanmış, burada gerekli gördüğü vakit padişaha gazeteleri kapatma yetkisi veriliyor. Padişah’ın keyfî kararları neticesinde gazete ya da dergilerin yayınlarına son verilmesi, tahmin edebileceğin gibi, yeni yeni kitleselleşmeye başlayan basın üzerinde önemli bir baskı kurmaktaydı.

Tabii istibdat döneminde en önemli baskı yöntemi uygulanan sansürlerdi, zira sansür için 1878’de İçişleri Bakanlığınca bir sansür heyeti kurulmuştu. Gazete yazı işleri müdürleri, gazetede yer alacak yazıların provalarını önceden bu heyete sunuyordu. Heyetten geçen yazılar ertesi gün gazetelerde yer alırken, “uygunsuz” bulunan yazılar yayımlanmıyordu.

Bu kurul sadece gazete ya da dergiler için de geçerli değildi, Abdülhamid döneminde kitaplar da buna dahildi ve benzer bir sansür heyeti kitapları da gözden geçirmekteydi. Basın üzerindeki hakimiyeti artıran başka bir yöntem ise, ulusal ve uluslararası gazeteler için hükümet tarafından ödenek ayrılmasıydı. Böylece gazeteciler maddi kaygılar nedeniyle iktidarın yanında yer alıyor ve Türkiye’de gazetecilik mesleğinin henüz başlarında altı oyuluyordu.

Sizce de bugün yaşadıklarımızı andırmıyor mu? Sansür uygulamaları, gazete ve gazetecilere yapılan baskılar, teşvik ya da ödenekler... Anlattığınız uygulamaları dinleyince Abdülhamid döneminden bugüne fırlatılmış gibiyiz.

Söylediğini anlıyorum, fakat pek de fırlatılmış sayılmayız. Böyle söylediğimizde basına uygulanan baskı konusunda Abdülhamid dönemi ile AKP devri arasındaki süreçte bir şey yaşamadığımız anlaşılabilir. Oysa basına ve gazetecilere uygulanan baskı, ceza ve yıldırma konusunda maalesef literatürümüz çok geniş.

Örneğin cumhuriyetin ilan edilmesinin hemen ardından 1925'te kabul edilen Takrir-i Sükûn yasasının ilk maddesi doğrudan basını hedef alıyordu.

İrtica ve isyana ve memleketin toplumsal düzeni ve huzur ve sükûnunu ve emniyet ve asayişini bozmaya yönelik bilumum örgütlenmeleri, kışkırtmaları, girişimleri ve yayınları Hükümet, Cumhurbaşkanının tasdiğiyle kendi başına yasaklamaya yetkilidir. Bu eylemleri işleyenleri Hükümet, İstiklal Mahkemesi'ne tevdi eder.

Senin de dikkat edeceğin gibi, yasanın ilk maddesi tüm topluma uygulanacak baskının ete kemiğe bürünmüş halidir, ancak basının cumhuriyetin henüz başında böyle yasak ve tehditle karşılaşması basın tarihimiz ve demokrasimiz açısından oldukça anlamlı gelir. Mesela bu yasanın yürürlüğe girmesinin hemen ardından muhalif basının neredeyse hepsi kapatıldı. 6 Mart'ta, İstanbul'da çıkan *Tehvid-i Efkâr*, *Son Telgraf*, *Aydınlık*, *Sebilürreşat*, *Orak Çekiç*, 16 Nisan'da *Tanin*, 11 Ağustos'ta *Vatan* kapatılıyordu.

Ayrıca 7 Haziran'da Şark İstiklal Mahkemesi, yazılarıyla toplumu kışkırttıkları gerekçesiyle bazı önde gelen gazeteciler hakkında tutuklama kararı almış ve tutuklananlar davalarının görülmesi için Elazığ'a gönderilmişti. Daha sonra Mustafa Kemal'e cumhuriyet ve rejime bağlılıklarını ve pişmanlıklarını iletmeleri üzerine gazeteciler serbest kalmıştı, fakat bu olay o dönemden sonra basın için etkili bir "uyarı" oldu.

1931’de yürürlüğe giren Matbuat Kanunu ile basın üzerindeki baskı artarak devam etti. İlk bakışta genç Türkiye’nin basın kanununa sahip olması olumlu bir gelişme olarak sayılabilir, fakat biraz daha yakından baktığında durumun hiç de öyle olmadığı anlaşıyor.

Nasıl hocam?

Yani kanunun maddelerine baktığımızda hem gazete sahiplerini hem de gazetecileri tedirgin edecek birçok madde var. Bunun yanında kanun nesnellikten uzak bir dille yazılarak, basının akıbetini iktidarın iki dudağının arasına sıkıştırmış. Örneğin Matbuat Kanununun 50. maddesi şöyle diyor:

Memleketin genel siyasetine dokunacak yayınlardan dolayı, İcra Vekilleri (Bakanlar Kurulu) kararıyla gazete veya dergiler kapatılabilir. Bu suretle kapatılan gazetenin sorumluları başka bir isimle gazete çıkaramaz.

Madde, senin de gördüğün gibi “genel siyasete dokunacak” gibi garip bir cümleyle başlıyor Melis. Peki nedir bu genel siyaset? Bunun cevabını sadece dönemin iktidarı biliyor. Tabii maddenin bir diğer önemli noktası, Bakanlar Kurulunun dilediği zaman dilediği basın kuruluşunu kapatma yetkisini eline alması. İnanır mısın, bu madde nedeniyle gazetesi kapanan birinin gideceği bir mahkeme de yok. Bir an kendini o dönemde yaşayan bir gazeteci olarak kabul et, sence işini hakkıyla yapabilir miydin? En temel görevlerinden biri olan iktidarı halk adına eleştirebilir miydin?

Pek sanmıyorum.

Kendi adıma ben de sanmıyorum, çünkü bu tür maddelerle sıklıkla karşılaşıyoruz kanunda, mesela 40. madde “Padişahlık ve hilafetçilik yolunda ve komünistlik ve anarşistliğe tahrik eden yayında bulunulamaz.” Burada siyasi iktidar kendi dünya görüşünün dışındaki tüm görüşlere kapıyı kapatıyor.

Matbuat Kanunu basının kadınlara dair yayınına dahi boş geçmiyor. 41. maddeden görüyoruz ki, “Aile varlığını ve aile kurmak esasını sarsacak ve kadınlığın ana olmak hususundaki fikri eğilimini zayıflatacak özellikte her türlü yayın yasaktır.” Bakışlarından şaşırıldığını anlıyorum ama gerçekler böyle maalesef.

Yasa milli güvenlikten tut da kadının haber içinde nasıl verileceğine kadar düşünmüş. Bu kanun, 1930’lu ve 40’lı yıllarda sınırlı bir basın özgürlüğüne neden olmuş. Yayınlar iktidar güdümünde seyretmek durumunda kalmış. Özgürlük, dönemin iktidarının belirlediği çerçeveye içine dahil edilmiş.

Az önce Osmanlı’daki kısıtlamaların bazı nedenlere dayandığını söylemiştiniz. Sanırım burada da belirli koşullar vardı, değil mi?

Elbette dönemin özellikle ekonomik ve siyasal koşulları çok önemli. 1929’da küresel kapitalizmin geçirdiği buhranın etkilerini Türkiye toplumu 1930’lu yılların başından itibaren hissetmeye başlamıştı. Özellikle nüfusun büyük çoğunluğunu oluşturan köylüler, ekonomik anlamda ciddi bir kötüleşme yaşıyorlardı. 1929’da

Osmanlı'nın borçlarının Türkiye tarafından ödenmeye başlanacağı tarihi. Buhranla birlikte düşünüldüğünde ekonomik kriz derinleşmişti. Derinleşen yoksulluk, toplumda iktidara karşı ciddi tepkilerin birikmesine neden oluyordu. Nitekim 1930'da kurulan Serbest Cumhuriyet Fırkası'na (SCF) halkın gösterdiği ilgiyi bu tepkinin sonucu olarak değerlendirebiliriz. SCF, özellikle zengin tarım bölgelerinden destek görüyordu. Tabii bu destek, 1930'un sonlarında partinin kapatılmasına neden oldu, ancak bir şey gösterdi: Toplumun iktidardan duyduğu ciddi memnuniyetsizlik. Zaten Mustafa Kemal'i Kasım 1930'da yurt gezisine iten ana faktör de buydu.

SCF deneyimi ve Mustafa Kemal'in yurt gezisi, devlet yönetiminin merkezileşmesine ve otoriter bir hale bürünmesine neden oluyordu. Örneğin 1930'lu yıllarda CHP Genel Başkanı, aynı zamanda Cumhurbaşkanı; CHP Genel Başkan Yardımcısı, Başbakan; CHP Genel Sekreteri, İçişleri Bakanı; CHP İl Başkanları da vali olarak görev yapıyordu. 1931 Matbuat Kanununu biraz da böyle düşünmek gerekiyor sanırım. O dönemde Türkiye'nin tüm kuruluşları nasıl denetim altına alınmışsa, basın da benzer biçimde sıkı bir kontrol altına alınmıştı, daha da ileriye giderek şöyle söyleyebilirim, basın dönemin iktidarının propaganda aygıtı gibi çalışmıştı.

Dolayısıyla basın, ekonomik ve siyasi koşullar altında ancak iktidarın çizdiği sınırlar içerisinde yayın yapabiliyordu. Basın özgürlüğü kanunda yazılı, fakat özgürlüğün kullanılması ceza, yaptırım, tutuklama gibi uygulamalarla karşı karşıyaydı.

Yeni bir rejim yeni bir devlet kuruluyor, ancak basına ya da gazeteciliği bakışta neredeyse bir değişiklik yok. Şimdiyi de düşündükçe gerçekten içim sıkıldı.

Böyle düşününce evet, sanki hiçbir şey değişmemiş gibi. Otoriter yönetimlerde ilk olarak basının özgürlüğüne müdahale edilmesinin nedenini, halkın tepkisinin yayılmasından duyulan korkuda arayabiliriz.

Yine de basın özgürlüğünün kısmen de olsa sağlandığı dönemler var tabii. Mesela 1950’de Demokrat Parti (DP) iktidarında gerçekleşen ve fakat gayet sınırlı bir zaman aralığına sıkışan Basın Kanunu, iktidarın basın üzerindeki etkisini epey azaltmıştı.

Bu kanuna göre, gazete ve dergi çıkarmak için izin ya da ruhsat almaya gerek kalmıyordu. Basın suçlarının yargılanması işi özel mahkemelere verilmiş, “kötü” ünlü kişilerin gazete çıkarmasına dönük engeller ortadan kaldırılmıştır. 1952’de yasalaşan bir kanunla, gazetecilerin sendika kurabilmesi, sosyal sigortalardan yararlanabilmesi, iş anlaşması yapabilmesinin önü açılmıştı, fakat bu dönem de pek uzun sürmedi ve 1954’ten başlayarak adım adım basın özgürlüğü iktidar tarafından kısıtlandı. Mesela 1956’da basın özgürlüğünü kısıtlayan “Yayın Yoluyla ve Radyoda İşlenen Suçlar” kanunu çıkarılmış, gazetecilerin tutuklanmasını engelleyen madde kaldırılarak tutuklamaların önü açılmış, 1957’de Gazeteciler Sendikası kapatılmıştı. 1960’ta Meclis’te kurulan Tahkikat Komisyonu’nun basınla ilgili komisyonu da tüm bu gelişmelere tuz biber olmuştu.

DP, 18 Nisan 1960'ta kurulan komisyona 27 Nisan 1960'ta çıkardığı 7468 sayılı yasayla geniş yetkiler vermişti. Komisyon bu yasaya dayanarak hem CHP'yi hem de kendisine muhalif basını denetime almaya çalışmıştı. Örneğin bu yasayla komisyon üyeleri basınla ilgili şu önlemleri alabiliyordu:

- Soruşturmanın selametle sonlanması için her türlü yayının yasak edilmesine,
- Yayın yasağına uyulmaması durumunda yayın kuruluşunun kapatılmasına,
- Yayının toplatılmasına, geçici bir süre kapatılmasına ya da matbaanın kapatılmasına,

Komisyon üyelerine verilen bu yetkiler, herhangi bir yargı kararı olmaksızın basın kuruluşunun kapatılabileceğini gösteriyor. Bu bize hem Abdülhamid'in Sıkıyönetim Nizamnamesini hem de Cumhuriyetin Takrir-i Sükûn Kanununu anımsatıyor değil mi?

Gerçekten öyle hocam. Geçen hafta basın tarihi dersinde 12 Mart ve 12 Eylül dönemlerinde basına yapılan baskılardan bahsetmişti hocamız. Hatta 12 Mart döneminde *Cumhuriyet* ve *Akşam* gazetelerinin kapatıldığını duyunca çok şaşırmıştım, çünkü özellikle *Cumhuriyet*'in özel konumu nedeniyle baskı görmeyeceğini düşünüyordum. Sizin söylediklerinizi de duyunca ülkemizde basın rahat bir nefes almamış, diyorum ister istemez.

Haklısın Melis. Sadece belirli ara dönemlerde basının nefes aldığını söyleyebiliriz. Sonra iktidarların kı-

sıtlayıcı uygulamaları doğrudan basına yöneliyor. Elbette buradaki kısıtlamalar tüm topluma uygulanan politikaların bir parçası. Geçmişte de böyleydi şimdi de böyle.

12 Mart 1971'deki askerî müdahaleyi de böyle düşünebiliriz. Müdahaleden sonra burjuvazi haricinde toplumun tüm kesimleri ağır bir baskı altındaydı. Dönemin Başbakanı Nihat Erim, her ne kadar sivil olsa da askerlerden icazet alarak göreve gelmişti ve askerlerin ilerici güçlere karşı mücadelesinin uygulayıcısı olmuştu. Tabii burada uzun uzadıya 12 Mart'ı konuşamayız, çünkü bu müdahale başlı başına bir uzun sohbetin konusu.

12 Mart döneminde sadece *Cumhuriyet* ve *Akşam* kapatılmamış, *Bugün*, *Yeni Sabah* gazeteleriyle *Ant* dergisi de kapatılan basın kuruluşlarındandı. Mayıs 1971'de yürürlüğe giren Sıkıyönetim Kanunu ile sıkıyönetim komutanları, gerek gördüklerinde basınla ilgili her türlü tedbiri alabiliyordu. TRT de dahil olmak üzere, tüm radyoların ve televizyonların yayınları durdurulabiliyor ya da bunlara sansür uygulanabiliyordu. Aynı şey gazete ve dergiler için de geçerliydi, bu kuruluşların kaderi sıkıyönetim komutanlarının iki dudağının arasındaydı. Bu dönemde Altan Öymen, İlhami Soysal, Ali Sirmen, Yaşar Kemal, Doğan Avcıoğlu, Uğur Mumcu, İlhan Selçuk ve Çetin Altan gibi isimler göz altına alınıyordu. İlhan Selçuk'a ünlü Ziverbey Köşkü'nde yapılan işken-celerden bahsetmiyorum bile...

12 Eylül 1980'de gerçekleşen darbe ile 12 Mart'ın basına baskısı iyice derinleşti diyebiliriz. Darbeden hemen sonra parlamentonun tüm yetkileri Milli Güvenlik

Konseyi'ne (MGK) devredilmiş, MGK'nın ilk hedefi de basının üzerine yürümek olmuştı. Bu dönemde gazeteci ya da gazete yöneticileri hakkında toplamda 316 yıl hapis cezası verilmiş, *Cumhuriyet*, *Hürriyet*, *Tercüman*, *Milli Gazete*, *Günaydın*, *Güneş*, *Tan* gazeteleri geçici olarak kapatılmıştı.

Topluma uygulanan baskı ile basın üzerine yürütülen politikalar açısından 12 Mart dönemi için ne söylediysem bu dönem için de aynı şeyleri söyleyebilirim. Kaldı ki, 1982'de kabul edilen Anayasa basın özgürlüğüyle doğrudan ilişkili düşünce ve ifade hürriyeti konularında da kısıtlayıcı maddelere sahiptir.

Ne gibi?

Öncelikle 1982 Anayasası düşünce ve ifade hürriyetini birbirinden ayırmış. Düşünce hürriyeti 25. maddede yer alırken; 26. madde düşünceyi ifade ve yayma hürriyetine ayrılmış. Halbuki hem İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi hem de Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi bu iki özgürlüğü bir bütün şeklinde ele almışlar; zira sen de takdir edersin ki ifade hürriyeti olmadan düşünce özgürlüğünün bir anlamı olmuyor. Bunları ayırdığımızda devlet bize şunu söylüyor: "Siz kafanızın içinde istediğiniz kadar düşünebilirsiniz, bunları söylemediğiniz ya da yaymadığınız sürece suçlu olmazsınız."

Düşünce ve ifade hürriyetinin basını ilgilendiren boyutu ise, bunların insanların serbestçe düşünebileceği, fikir edinebileceği, edindiği fikir ve düşünceleri belli araçlarla (dergi, gazete, TV, radyo vb.) yayabileceği bir

ortamı oluşturmaları. Yani düşünce ve ifade özgürlüğünü birbirinden ayırıp ifade hürriyetini 1982 Anayasası gibi muğlak ifadelerle sınırlarsanız, basınının, akademinin, toplumdaki azınlıkların en temel haklarını kısıtlamış olursunuz. Kanaatimce 12 Eylül 1980 darbesini ve sonrasında değerlendirirken tüm bunları da düşünmemiz gerekiyor.

Bütün bu anlattıklarınız darbeler ya da sıkıyönetim süreçleriyle ilgiliydi, fakat ben 2021 Türkiye'sinde de benzer şeylerle karşılaşıyorum. Mesela gazete ya da TV'lerin kapatılması, gazetecilerin tutuklanması gibi burada sıralayacağım birçok örnek var!

Madem öyle söyledin, ben daha ileriye gideyim. Şu an Türkiye medyası darbe dönemlerinde gördüğü baskının daha fazlasını yaşamakta Melis. Biraz önce anlattığım süreçlerin hepsinde, basının gördüğü müdahale, en temel işi olan kamuyu bilgilendirme işlevini yerine getirmesini engelliyordu. Bu dönemde ise baskı ve uygulamalar öyle bir noktaya geldi ki, kamuyu bilgilendirecek medya kuruluşları neredeyse ortadan kalktı. Gazetecilerin haberleri nedeniyle, tutuklanmaları, tehdit edilmeleri, sürgün edilmeleri, hedef gösterilmeleri, medya kuruluşlarının sahiplerinin de aynı biçimde sindirilmeleri ve bizim bunları kanıksar oluşumuz, kanaatimce işin en kötü tarafı.

Tabii bu söylediklerimin sivil bir yönetimde gerçekleşmesi de içinde ayrı bir ironiyi barındırıyor. Sivil iktidarların baskı konusunda askerî yönetimlerden çok

şey öğrendiğini bizzat medya alanına bakarak gözlemleyebiliyoruz. İktidarın medya politikalarını *AKP Devrinde Medya Âlemi* adlı kitabımda detaylıca çalıştığım için burada uzun uzun anlatmayayım, merak edersen o kitaba bakabilirsin. Yine de durumu somutlaştırmak için bazı rakamlar verebilirim. Mesela Sınır Tanımayan Gazeteciler tarafından hazırlanan “2020 Basın Özgürlüğü Endeksi” 180 ülkede basın özgürlüğünün durumunu ortaya koyuyor. Türkiye 180 ülke içinde 154. sırada yer alıyor ve neredeyse 2013’ten bu yana sıralaması değişmiyor.

Yıl	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Ülke Sayısı	180	180	180	180	180	180	180	180
Türkiye’nin Sıralaması	154	154	149	151	155	157	157	154

Sıralama hangi ölçütlere göre yapılıyor peki?

Bildiğim kadarıyla endeks, ülkeleri tarafından gazetecilere sağlanan özgürlük düzeyine göre oluşturuluyor. Medyanın çoğulcu yapısı, bağımsızlığı, gazetecilerin güvenliği ve yasal çerçevenin niteliği ülkelerin endeksteki yerlerini belirliyor. Sıralama, AB, BM ve Dünya Bankası tarafından referans kabul edilebiliyor.

15 Aralık 2020’de benzer bir raporu, New York merkezli Gazetecileri Koruma Komitesi yayımladı. Rapora göre, mesleki faaliyetleri nedeniyle hapse atılan gazeteci sayısında Türkiye, Çin’i takip ederek dünyada ikinci olmuş. Aynı raporda 1 Aralık 2020 itibarıyla dünyada top-

lam 274 gazeteci cezaevindeyken Çin (47), Türkiye (37) ve Mısır (27) ilk üç sırayı almış.

Söylediğim rakamlar 2020 için geçerli, Türkiye Gazeteciler Sendikası şu an için toplamda 70 gazetecinin cezaevinde olduğunu söylüyor. Şimdi biraz daha somutlaştırdık galiba, ne dersin?

Medya için karanlık bir tablo gerçekten.

İşte sadece medya için değil, tüm Türkiye için karanlık bir tablo var. Dünya Adalet Projesi her yıl düzenli olarak “Hukukun Üstünlüğü Endeksi”ni yayımlıyor. Burada da belirli kriterler var, hesap verebilirlik, adil hukuk kuralları, açık yönetim, erişilebilirlik ve tarafsızlık bunların başında yer alıyor. Türkiye Mart 2020’de yayımlanan endekste 128 ülke içinden 107. sırada yer alıyor, inanabiliyor musun? Demek ki biraz önce saydığım kriterlerin neredeyse hiçbiri tam anlamıyla uygulanmamış.

Tablo bu, peki bizim Adalet Bakanımız bu endeksten sonra ne diyor: “Elbette benim için en büyük endeks kalbimdir. En iyi endeks insanın kendisi, Türk toplumunun endeksidir.” Ben bu sözlerden pek bir şey anladığımı söyleyemem. Yetkililer benzer şeyleri medya için de söyleyebiliyorlar. Sohbetimizin başında medyayı anlamak için sadece medya alanına bakamayız demiştik, bu örnekler üzerinden daha anlaşılır oldu sanırım. Nitekim “Basın Özgürlüğü Endeksi”nde ülkemizin yeri, aşağı yukarı “Hukukun Üstünlüğü Endeksi”ndeki yerini veriyor ya da tam tersi. Dolayı-

sıyla anlamak ve analiz etmek için bütüncül bir bakışa ihtiyacımız var. Bu bakımdan toplumun her alanını didik didik incelemeliyiz ki söylediklerimizin hakikatle ilişkisini kuralım.

Siz baskı dönemlerini anlatırken benim aklıma ne geldi: Basın üzerine her dönem gidildiğini gördük, sürekli kanunlar çıkarılmış ve gazeteciler de baskı altına alınmış. Peki bu bize tersinden başka bir şeyi göstermiyor mu? Basınla ilgili bu kadar kanunun çıkması, toplumdaki mücadeleyi de açığa çıkarıyor pekâlâ.

Buna katılmamak mümkün mü Melis? Sanırım meselenin en önemli yanı bu zaten, yine de sen söylemeydin emin ol değinmeyecektim bu konuya. II. Abdülhamid dönemin muhalefetinden korkardı, muhalefetin sesi toplumda yayılmasın diye de önce basının üzerine yürüdü. Biraz önce söylediğim gibi, 12 Mart'ı ve 12 Eylül'ü dönemin yükselen işçi sınıfı siyasetinden ayrı düşünemeyiz. Askerler işçi sınıfı ile birlikte basını da hedefe koymuştu. Zaten diyalektik düşüncede buna *karşıtların birliği* deniyor. Yani ciddi baskılar, toplumsal muhalefetin yükseldiği anlarda kuruluyor. Baskı ve muhalefet, bunlar birbirlerine karşıt oldukları kadar, birbirini etkileyen süreçleri de içlerinde barındırıyor.

AKP için de aynı şeyi söyleyebiliriz; daha öncesinde de vardı, ancak özellikle Gezi Direnişi, iktidarın toplumsal ve medya üzerindeki politikalarını değiştirmesinin ana faktörüydü. Orada iktidar toplumsal muhalefetten o kadar çekindi ki, çareyi toplum ve medya

üzerine gitmekte buldu. Gezi'den sonra gazetelerin ve televizyonların kapanması, gazetecilerin tutuklanması, kovulması ya da sürgün edilmesi sıklıkla karşılaştığımız şeyler; ancak yine de yetmiyor ve hakikat bir şekilde toplumla buluşuyor.

Nasıl?

Şöyle, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, geleneksel medyanın etkisini zayıflatırken, insanlar hakikati daha çok internet gazetelerinden ya da sosyal medyadan alır oldular. Bu durum, bir bakıma bilginin yayılmasında iktidarların elini zayıflattı.

V

Bu kısmı merak ediyorum, ama önce bu sürecin nasıl gerçekleştiğini sormam gerekiyor.

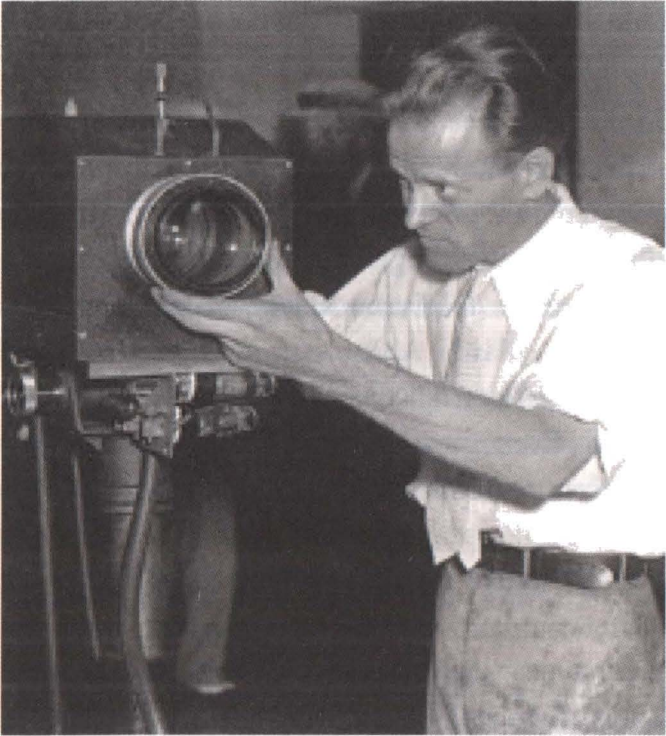
Medyanın dijitalleşmesi epey kapsamlı ve üzerinde çok şey söylenmiş bir konu Melis, ancak senin dediğin gibi öncelikle nasıl geliştiğini seni de fazla ayrıntıya boğmadan açıklayabilirim. Dilersen, daha sonra dijitalleşmeye nasıl yaklaşıyor, yaklaşımlar arasındaki farklar neler, bunlar üzerine tartışabiliriz. Ne dersin?

Elbette hocam, dinliyorum.

Hatırlarsan sohbetimizin başında matbaanın kullanılmasının iletişim teknolojisinde önemli bir adım olduğunu söylemiştim. İletişim teknolojilerinin gelişiminde ikinci önemli adımsa telgrafın kullanılmasıdır, zira telgrafla birlikte hem iletişim esnasındaki mesafe engeli ortadan kalkmış hem de yüz yüze olmayan bir iletişim biçiminin önü açılmıştı. Bu anlamıyla telgraf modern telekomünikasyonun da başlangıcı sayılır.

1792’de Fransız Claude Chappe tarafından ortaya atılan ve tepelerin üzerine kurulu kulelerden oluşan bir ağ ile işleyen sistem telgrafın öncüsüydü. Daha sonra Amerikalı ressam Samuel Morse’un 1830’lu yılların ortalarında geliştirdiği elektromıknatıslı ve kendi alfabe-sine sahip telgraf sistemi, neredeyse 20. yüzyılın ortalarına kadar en popüler iletişim aracıydı.

1800'lü yılların başında daktilonun, sonundaysa telefonun icadı, 1900'lü yılların hemen başında radyo alanındaki gelişmeler, fotoğrafın yine bu yüzyılda yaygın kullanılması, 1920'lerde İskoç mühendis John Baird'in ilk mekanik televizyonu yapması, medyanın dijitalleşmesinin temellerini oluşturuyordu. Telefonumdan sana Baird'in icat ettiği televizyonla birlikte görüldüğü fotoğrafı gösterebilirim:

Televizyondan ziyade fotoğraf makinesine benziyor değil mi? Zaten elimdeki akıllı telefon da televizyon, fotoğraf, radyo ve internetin birleşiminden oluşuyor.

1990'lı yıllardan itibaren gerçekleşen bu birleşim, *yöndeşme* kavramıyla açıklanıyor. *Yöndeşme*, bilgisayar, görsel-işitsel medya, telekomünikasyon gibi sektörlerin teknolojik ve ekonomik olarak birleşmesi, yeni ürünler meydana getirmesidir. Ancak dijitalleşme dediğimizde ilk aklımıza gelen internet ve internetin hayatımıza bir iletişim aracı olarak girmesi.

Evet, internet apayrı bir dünya gibi, sanırım bütün iletişim araçlarını da değiştiren bir özelliğe sahip. Peki gelişimi nasıl oldu?

Tam olarak öyle, internetin ortaya çıkması ve yayılması iletişim teknolojileri ve enformasyonun dağıtımı açısından oldukça önemli bir adımdı. İnternetin temeli ni, 1960'larda -yani bilgisayarın icadından sadece 15-20 yıl kadar sonra- bilgisayar ağlarıyla ilgili araştırmalar atmıştı. Bu yıllarda ABD savunma departmanı bilgisayar ağları araştırmalarına ciddi finansal destek sunmaktaydı. Bunun sebebi, bilgisayar ağlarını kapsayan teknolojinin savunma sanayinde kullanılabileceğini düşünmeleriydi.

Bahsettiğiniz yıllar soğuk savaş dönemine denk geliyor.

Evet, bu teknolojinin gelişiminde ABD ve Sovyetler Birliği arasında yaşanan soğuk savaşın payı büyük. Şöyle ki, 1964'te Paul Baran, ABD'li *think-tank*² şirketi RAND'a yazdığı raporda internet teknolojisinin 26

2 *Think-tank* şirketleri, düşünce, araştırma, analiz, siyasi, ekonomik ve toplumsal öneri kuruluşlarıdır.

avantajını sıralamış, ilk sıraya ise internetin “olası düşman saldırısından daha az etkilenebilir” olmasını yerleştirmişti.

Soğuk savaş sürecini ve koşullarını düşündüğümüzde, bu teknolojinin ekonomik nedenler ya da tesadüfi gelişmeler neticesinde ortaya çıkmadığını, bilakis internet teknolojisinin ardında yatan temel etmenin askerî kaygılar olduğunu rahatlıkla söyleyebiliriz. Tabii başlangıç için böyle diyebiliriz, çünkü 1970’lerden sonra iletişim teknolojisinin gelişimini kapitalizmin krizi ve bu kriz karşısında geliştirdiği yöntemlerde aramalıyız.

Son söylediğinizi pek anlayamadım, biraz açar mısınız?

Öncelikle şunu söylemem gerekiyor, teknolojiyi ve bu alandaki gelişmeleri, ekonomik, siyasi ve toplumsal bağlamdan ayrı düşünmemeliyiz, nitekim iletişim alanındaki teknolojik gelişmeleri belirli tarihsel/toplumsal bağlamlardan azade düşünemeyiz. Bu anlamda kapitalizm burada, yani iletişim teknolojilerinin gelişiminde nasıl bir rol oynamıştır, şimdi buna bakalım.

Fordizm olarak da nitelendirilen kapitalizmin 1970 öncesi temel paradigması, üretim etkinliğini fabrika, büro ya da tesis gibi mekanlarda, daha çok kitlesel şekilde sağlardı. Büyük fabrikalarda işçi sınıfı kalabalık bir halde üretimin dinamosuydu, zaten fordizm terimi kabaca söylersek üretim etkinliğinin bu özelliğine işaret etmekte. Bu üretim biçiminde emek süreci, sabit işçi ve hareketli montaj hattı nedeniyle mekanik ve monoton

bir haldeydi. Yönetmenliğini ve yapımcılığını Charlie Chaplin'in yaptığı, 1936 tarihli *Modern Zamanlar* filmi-ni öneririm. "Modern Zamanlar" fordizmi betimlemesi bakımından önemli, uzun uzun anlattıklarımı bu filmi izleyerek rahatlıkla anlayabilirsin. Filmde işçinin zamanla montaj hattının bir parçası haline gelmesi, kendi bedenine ve hayata yabancılaşması anlatılıyor. İşte bu dönemde, iş süreci ve boş zaman; çalışma ve dinlenme/ eğlenme mekânları birbirinden net bir şekilde ayrılmaktaydı.

Neoliberalizmle birlikte geçilen post-fordizm ise üretim ve çalışma ilişkilerinin esnekliğine dayanırken fabrikaları, büroları, üretim tesislerini tüm topluma yaymaya başlamıştı. Böylece üretimin fabrika veya büroya olan bağlılığı zamanla azalmış, neredeyse "her yer" ve "her an" üretim alanına dönüşmüştü. Dolayısıyla fabrikayı çevreleyen kalın duvarlar yıkılıyor, Bauman'ın *yazılım kapitalizmi*, Richard Sennett'in *esnek kapitalizm* dediği olgu tam olarak sermayenin ve üretimin ihtiyacı olan esnek çalışma koşullarını "her yerde" ve "her anda" üretimi destekleyecek biçimde yaratıyordu. İşte, iletişim teknolojilerinin gelişimini koşullayan en önemli faktör de buydu.

Esnek kapitalizmde işçilerden, çalışanlardan hızlı hareket etmeleri, her an değişime ayak uydurmaları, düzenleme ve format değişikliklerine daha az bağlı olmaları talep edildiğini düşünürsek, çalışanları sürekli mobilize edebilecek, onlarla devamlı iletişimde kalılabilecek teknolojiye de haliyle ihtiyaç duyuluyordu. Do-

layısıyla bizim iletişim teknolojileri dediğimiz olgunun gelişiminin ardındaki en temel etmen kapitalizmin bizi kendi sınıfsal ihtiyaçlarıydı.

Burada size bir itirazım var, bu şekilde her şeyi kapitalizme bağlıyorsunuz sanki.

Kapitalizmle ilişkilendiriyorum dersem daha doğru olur. Düşünsene şimdilerde sıklıkla duyduğumuz *rekabet, yenilikçilik, yaratıcılık, girişimcilik* gibi kavramlar neoliberal söylem ve ideolojilerle tam tamına örtüşüyor. Bununla birlikte özellikle 1990'lı yıllardan itibaren bilgi temelli ekonomik söylemin devlet ve şirket politikalarına egemen olması, AR-GE faaliyetlerinin artması, üniversite-sanayi işbirliğinin teşvik edilmesi gibi uygulamaları düşündüğümüzde iletişim teknolojilerinin aslında kime hizmet ettiğini rahatlıkla görebiliyoruz.

Unutmadan ekleyeyim, sen de biliyorsun ki iletişim teknolojilerindeki gelişim ve medyanın dijitalleşmesi üzerine çok yazıldı, çok konuşuldu. Bunlar ekseriyetle teknoloji ve kapitalizm arasındaki ilişkiyi göz ardı eden yaklaşımlardı. Hatta bu eksenindeki yaklaşımlar 1980 ve 1990'larda anaakım olmayı başarabildi de. Sanırım benim itirazım da tartışmaların bahsettiğim niteliğine dair. Teknolojik gelişme ile toplumsal yaşam arasındaki ilişkileri görmezden gelen "teknolojik belirlenimcilik" maalesef böyle bir hattın ürünüydü.

Evet, bu kavramı İletişim Kuramları dersimizde görmüştük. Hocamız, McLuhan'ın "Küresel Köy" kavramı üzerinde özellikle durmuştu.

Akla ilk gelen McLuhan oluyor, zira o teknolojiyi tarihsel/toplumsal tüm bağlamlarından soyutlayarak açıklıyordu. Teknolojinin toplumun ekonomik ve siyasal yapılarından bağımsız olduğunu varsayarak tüm değişimlerin temelini teknolojide arıyordu. Bu yaklaşım göre, hepimizin kaderini belirleyen teknolojidir ve bizler sorgusuz sualsiz teknolojinin savunuculuğunu yaparsak ve bu alandaki gelişmelere ayak uydurabilirsek refaha eren topluluklar olacağız.

Oysa teknolojiyi, diğer alanlarda olduğu gibi toplumun ekonomik, siyasi ve ideolojik parçalarıyla ilişkilendirdiğimizde, hiç de toplumdan bağımsız olmadığını görürüz. Teknik ilerleme de tıpkı bilim gibi, egemen sınıflarla doğrudan ilişkilidir. Dolayısıyla yansız ya da bağımsız değildir.

McLuhan'ın "iyimser" yorumu, teknolojinin benimsemişliğiyle güzel ve umutlu bir geleceği bize vaat eder. Bir de teknolojinin her şeyi tek tipleştirdiği ve bu yolla belirlediğini ileri süren "kötümser" yorumlar da mevcuttur ki, bunların her ikisinden de uzak durmalıyız, zira iyimser ve kötümser yorumlar aynı şeyi, yani teknolojinin her şeyi belirlediğini söyler. Hatta *enformasyon toplumu, bilgi toplumu, küresel köy, post-modernizm* gibi çoğaltabileceğimiz kavramlar bu belirleyici anlayışın ürünüdür ve çağımızın sömürü ilişkilerini gizlemeyi bir biçimde başarabilmişler. Meseleye belirleyicilikten ziyade ilişkisellik penceresinden bakmamız gerekiyor.

Dolayısıyla ıslarla bu yaklaşımlardan kaçınmalıyız. Biraz önceki itirazına yeniden cevap verirsem ne kapi-

talizmin teknolojiyi ne de teknolojinin kapitalizmi belirlediğini söyleyebilirim. Sanırım şunu söylemek daha isabetli olur, dijital teknoloji kapitalizmin içinden doğmuştur. Bu anlamıyla onu incelemek de ancak kapitalist üretim ilişki ve biçimlerini hesaba katarak anlamlı olur. Tabii aynı zamanda iletişim teknolojilerinin zaman ve mekânı dönüştürmesini de bu bağlamda ele almak gerekiyor.

Zaman ve mekânın dönüşümü derken?

Zaman ve mekân, gündelik hayatta pek düşünmediğimiz, düşündüğümüzde de sabit bir biçimde kavradığımız olgular. Oysa zaman da mekân da toplumsal pratiklerden azade değil, bunlar toplumsal eylemler tarafından üretilir ve yeniden üretilirken sabit değil, dinamik bir yapıya sahiptirler.

Hatırlarsan biraz önce fordizmden post-fordizme geçiş sürecinin üretim alanlarını nasıl değiştirdiğini, fabrikanın toplumun geneline, hanelere, bürolara doğru yayıldığını söylemiştim. İşte burada anlatmak istediğim de tam olarak bu. Zaman ve mekân kavramlarından bahsettiğimizde sadece zamanı ölçmeyi ya da mesafeleri katetmeyi anlamamalıyız. Aksine zaman ve mekân daha geniş anlamda, toplumsal dinamikler tarafından sürekli inşa edilen bir boyutta ele almalıyız.

Mesela insanlar arasındaki ilişkilerin yüz yüze olmaktan ziyade gelişen iletişim teknolojileriyle gittikçe uzaktan etkileşime dönüşmesine Antony Giddens *zaman-mekân uzaklaşması* adını verir. Giddens, uzak-

tan etkileşimin artan biçimde insan yaşamının kayda değer bir özelliği haline geldiğini ima eder. David Harvey'in *zaman-mekân sıkışması* kavramı da ulaşım ve iletişim teknolojilerinin gelişimiyle yakından ilgilidir. *Zaman-mekân sıkışması* en genel anlamda, gelişen teknolojinin etkisiyle mekânsal engellerin üstesinden gelinmesini, zaman sürecinin kısılmasını, bu sayede bilgi ve metaların daha yaygın ve etkili biçimde dolaşma sokulmasını tanımlar.

Harvey'e göre zaman-mekân üzerinde kurulan egemenlik, her türlü kâr ve sermaye birikim stratejilerinin temelini oluşturur. Ayrıca teknolojik değişimin ve kapitalizmin ortaya çıkardığı yeni zaman-mekânsal ritmin ihtiyaçlarını karşılamak için ona uyumlu yeni bir emek rejimi yaratılmış, emeğin zaman ve mekânı bu değişime göre *hızlanma*, *esneklik*, *özerklik* gibi yeniden biçimlenmiş.

Sanırım son yıllarda duyduğumuz esnek, güvence-siz ya da kuralsız çalışma kavramı bu gelişmelerle ilgili. Peki tüm bu gelişmeler gazetecilik mesleğini nasıl etkiledi veya etkiledi mi?

Elbette etkiledi Melis. İletişim teknolojilerinin toplumdaki ve ekonomideki dönüştürücü etkisi açık. Bu dönüştürücü güçten gazeteciliğin etkilenmemesi olanaksız olurdu. Gazetecilerin emeği, işin örgütlenmesi, gazetecilerin istihdamı ve bir emek hareketi olarak gazetecilerin örgütlenmesi derinden dönüşmüş vaziyette. Tabii bu dönüşümü haberin üretimi, dağıtımı ve tüketimini

kapsayacak biçimde, bütünlüklü yaklaşımla değerlendirmek gerekir. Biraz önce açıkladığım *yöndeşme* kavramı dönüşüm sürecinde kilit bir konumda, çünkü *yöndeşme* ile birlikte gazete, televizyon, dergi gibi farklı medya kuruluşları hem sektörel olarak bir araya gelmiş hem de geleneksel medya, bilgisayar ve telekomünikasyon teknolojileriyle birleşerek teknolojik bir bütünlük oluşturmuş.

Haber üretim süreci bundan nasıl etkilenmiş?

Oraya geliyordum. Dijitalleşme süreci, gazete, radyo ve televizyonun işleyişini tümleşik bir hale büründürürken, haber üretiminde gazeteciye zaman kazandırıyor. Artık gazeteci elindeki akıllı telefon ya da taşınabilir ses kayıt cihazıyla her an haber yapıp anında kurumuna haberi gönderecek bir pozisyonda. Her yerde haber yapabilme özelliği ve kazanılan zaman, sen de takdir edersin ki gazetecinin mekâna bağlılığını azalttı, gazeteci zaman ve mekân sınırlaması olmaksızın haber üretebilir hale geldi. Tabii dijital veriler sayesinde haber arşivlerine rahatlıkla ulaşılabilir, haberler güncellenebilir, ilaveten okuyucu/izleyicinin tepkisi de ölçülerek onların eğilimine göre haber oluşturulabilir.

Bunlar haber üretiminde uzaktan bakıldığında iyi sayabileceğimiz özellikler bir de madalyonun diğer yüzü var.

Şimdi dijitalleşmenin meslekteki olumsuz etkilerine değineceğiz, doğru mu?

Kesinlikle. Dijitalleşmenin haber üretim sürecinde yarattığı dönüşüm, gazeteci emeğini örgütsel olarak

yeniden yapılandırıyordu. Yöndeşmeyle bütünleşik haber merkezleri ve odaları oluşmuş, bu da gazetecinin mekândan bağıını kopararak gazeteci emeğinde esnekleşmeyi, hızı ve çoklu beceri gereksinmesini ortaya çıkarmıştı.

Üretim sürecinde gazetecilerin zaman ve mekân deneyimleri tümünden değişirken, medya şirketleri sermaye birikimlerini ve kâr oranlarını artırmak için esnek çalışabilen, hızlı ve farklı işleri bir arada yapabilen gazetecileri tercih etmeye başlamışlardı. Gazeteci habere gidecek, haberi yazacak, gerekirse haberin montajını yapabilecek, aynı zamanda haberin yaygınlaştırılması için kişisel dijital ağlarını kullanabilecek özelliklerde olmalıydı.

Karikatür: Behiç Ak

Bu süreç gazetecinin çalışma yaşamı ile boş zamanını birbirinin içine geçirerek, çalışma zamanını belir-

sizleştirmiş, gazeteciyi günün her saatinde çalışan bir makineye çevirmiş oluyordu. Bu bakımdan dijitalleşme haber üretim sürecini kolaylaştırırken, gazetecinin yaşamını ağırlaştıran bir etki yapıyordu.

Ayrıca gazetecilerden istenen çoklu beceri, çalışanların iş dışına taşan yeni beceri elde etme çabasını beraberce getirirken, çalışma ertesinde gidilen kurslar, seminerler, elde edilmeye çalışılan sertifikalar, gazetecilerin günlük yaşamının tamamını işe dönüştürüyor.

O halde gazetecilerin yaşamını koşullarını ağırlaştıran iki faktörden bahsedebiliriz; ilki iletişim teknolojilerinin gelişimi, diğeri sermayenin kâr ve birikim hırsı.

Evet, gelişen teknoloji daha adil ve insanların hayatlarını gerçekten kolaylaştıran bir biçimde kullanılabilir, ancak kapitalizm koşullarında maalesef bu mümkün değil. Bilim ve teknik alanındaki gelişmeler genel olarak egemen sınıflara hizmet ederken, egemenlerin sınıfsal çıkarları doğrultusunda kullanılıyor. Hem bunu değiştirmek hem de gazetecilerin hayatlarını yaşanabilir kılmak için öncelikle kapitalizmin üstesinden gelmemiz gerekiyor sanırım.

Düşünsene iletişim teknolojilerinin gelişimi sayesinde artan bilgi alışveriş hızı aslında tüm insanlığın gelişimi ve refahı için kullanılabilir, ancak kapitalist formasyonda hız, işçi sınıfı ve gazeteciler üzerinde büyük bir baskıya sebep oluyor. Zamanın “verimli” kullanımı, gazetecinin üzerindeki baskıyı artırırken, gazeteciler

sürekli hızlanan, çalışma yükü artan, daha fazla sömürülen, çalışma-boş zaman dilimleri belirsizleşen, örgütsüz kalan haber emekçileri haline geliyorlar.

Şayet bu konularda kaynağa ihtiyacın olursa, ben Çağrı Kalender Bulut'un *Gazeteciler ve Proleterleşme* adlı kitabından epey faydalandım, sen de tüm bunları daha iyi anlamak için bu kitabı ve Çağdaş Gemici'nin *Gelenekselden Dijitale Haber Üretim Sürecinde Zaman ve Mekân Deneyimindeki Dönüşüm* adlı yüksek lisans tezini okuyabilirsin. Her iki çalışmada da hızın ve rekabetin gazeteci ve gazetecilik üzerindeki yıkıcı etkisi ayrıntılarıyla anlatılıyor.

Hızın etkilerini de soracağım ama öncelikle rekabeti konuşmak isterim. Rekabetin işyerinde çalışanların performansını yükselten bir etkisi yok mu? Siz yıkıcı bir etkidten bahsediyorsunuz.

Evet, aslında bize ilkokuldan başlayarak öğretilen, anlatılan şey bu. Hatta bu konuda neredeyse toplumun tamamı hemfikir. Biz de o kadar çok dinledik ki bu masalı, artık gerçek sanıyoruz. Oysa bireylerin, kurumların ya da toplumların rekabetle yükseleceği fikri, neoliberal yalandan başka bir şey değil.

Rekabet, kazananın yaşamını sürdürdüğü, kaybedeninse yok olduğu bir süreçtir. Yani karşındakini ya da karşındakileri kendi kazancın pahasına yok ettiğin bir olgudur rekabet. Oysa bireyleri de kurumları da toplumları da dayanışma, birliktelik ve yardımlaşma yükseltecektir. Konumuza dönersek medyadaki rekabet de

gazetecilerin, basın kuruluşlarının birbirlerini yok ettiği bir süreci kapsamaktadır. Medya sektöründe birçok gazeteci -ki özellikle gençler- bu rekabet ortamına ayak uyduramadığı için işsiz kalabilmektedir ya da kamu yararını gözeten birçok medya kuruluşu pazarın devleriyle rekabet edemediği için kapanmaktadır. Bu meseleyi biraz da böyle düşünmeliyiz, çünkü hız ile birlikte rekabet, aslında gazetecilik mesleğinin önündeki engellerden sadece ikisidir. Bunların medyanın kurumsal yapısından haber metinlerinin içeriğine kadar olumsuz etkileri vardır.

Haber metinleri ya da medya içeriği nasıl etkileniyor?

Rekabetin yok edici niteliğini söyledim zaten. İletişim teknolojilerindeki gelişimle birlikte gazeteciden beklenen temponun haber içeriğine etkisini şöyle anlatabilirim: İlk olarak gazeteci hızlı haber yapım sürecinde *vasıfsızlaşmakta*, haber metinleriye *niteliksizleşmekte*. Haber içeriğinin hıza yenik düşmesi, gazetecinin düşünsel becerilerinin haber yazım sürecindeki etkisini giderek zayıflatmakta, çünkü gazeteci haber yapım sürecinde haberi üzerine eskisi kadar düşünemiyor, eskisi kadar tarihsel bağlamı haber metninin içine yerleştiremiyor. Ondan istenen süratli bir biçimde haberi kuruluşu göndermesi.

Ayrıca haberlerin dijital mecralara uygun hale getirilmesi, kelimelerin düzenlenmesi, metnin tasarlanması ve haber diline uygun biçime sokulması epey kısa za-

manda yapılıyor. Bunlarsa haberi derinleştirmedeği gibi, haberin farklı toplumsal boyutlarla ilişkisini de engelliyor. Dolayısıyla haberler kısa bilgiler içeren, yüzeysel kavrayışa izin veren basit metinler şeklinde okuyucuyla buluşuyor.

Bir diğer önemli husus, gazeteciler üzerindeki hız baskısının haberin doğrulanması sorununu ortaya çıkarması ki, dijital medyayla birlikte bu konu zaman zaman kamuoyunun gündemine de geliyor. Sürekli ve hızlı haber akışının olduğu dijital mecralarda birçok yanlış ya da çarpıtılmış habere rastlamak olası.

Doğru olmayan haberler ya da internette dolaşıma giren şehir efsaneleri için doğrulama platformları kuruluyor. Geçenlerde bir internet gazetesinde röportajlarını okumuştum.

Evet, senin de dediğin gibi bunun için son yıllarda dünyada ve Türkiye’de haber doğrulama alanları ortaya çıkıyor, “Teyit.org” ve “Snopes.com” bunlardan sadece ikisi. Platformların neler yaptığına baktığımızda, internet mecralarında yayılan yanlış haberleri veya doğruluğu şüpheli içerikleri açık kaynaklara dayandırarak analiz ettiğini görüyoruz. Analiz ve doğrulama ihtiyacı, dijitalleşmenin sonucunda doğan sosyal medyanın enformasyon ve aynı zamanda dezenformasyonun kaynağı olduğunu gösteriyor.

VI

Sosyal medyanın bilgi kirliliği bakımından yarattığı etkiyi sormak istiyorum, fakat ondan önce nedir bu sosyal medya?

Aslında *sosyal medya* terimi, başından beri bana problemli geliyor. Elbette terim, sunucu ve izleyici/okuyucunun etkileşimine gönderme yapması bakımından önemli, ancak sosyal medya dediğimizde sanki *asosyal medya* da varmış ve *sosyal medya*, etkileşim özelliğiyle *asosyal medyanın* bu eksikliğini kapatmış izlenimi doğuruyor. Halbuki medyanın kendisi başlı başına sosyal dir. Mesela yazılan bir haber, hazırlanan bir TV programı yapısı gereği zaten toplumsaldır. Sadece kendisi için program yapan, şiir okuyan, kitap yazan ya da albüm yapan birini duymadım örneğin. Medya içeriklerinin tümünün bir şekilde topluma ulaşma amacıyla yapıldığını düşünürsek, geleneksel medyanın pek de *asosyal* olduğunu söyleyemeyiz.

Düşünsel tembelliğimiz ve kavram yaratmadaki durgunluğumuz bizi böyle yanlış terimlere mahkûm edebiliyor. Sohbetimizde *sosyal medya* yerine *yeni medya* ya da *dijital medya* terimlerinden birini kullanarak devam edelim istersen Melis.

İlginç bir parantez oldu gerçekten. Tabii ki dinliyorum sizi, yeni medya nedir, ne değildir bunu konuşalım.

Öncelikle yeni medyayı ortaya çıkaran web teknolojilerinden ve gelişiminden bahsedeyim istersen. Bunlar web 1, web 2, web 3'tür.

Web 1 teknolojisi, sadece kişilerin ya da firmaların kontrolünde bulunan sitelerin varlığını olanaklı kılmaktaydı. Örneğin bir internet sitesini ziyaret ettiğinde sitede sana sunulan içerikler neyse onlarla yetinirdin. Bu haliyle web sayfasında durağan haldeki bilgiye ulaşabilirdin, dolayısıyla içerikler dışında başka herhangi bir bilgi edinemediğin gibi, sitenin içeriğine de katkı sunamazdın. Web 2 teknolojisinin ortaya çıkmasında bu sınırlılık etkili oldu.

2004'ten itibaren yaygın kullanılan web 2'ye kullanıcının kısmen dahil olduğu, internet sitesinde yorum yapabildiği, içerikleri beğendiğini belirtebildiği ya da bizzat kullanıcının içerik üretebildiği bir teknik gelişimdir diyebiliriz.

Örnek verebilir misiniz?

Mesela kullanıcıların içerik üretebildiği ekşisözlük, wikipedia, wordpress, blog sayfaları; içerikleri beğendiklerini bildirebildikleri YouTube ya da Facebook'taki "beğen" butonu; alışveriş sitelerinde ürün hakkında kullanıcılar tarafından yapılan yorumları, web 2 teknolojisinin katkısı olarak değerlendirebiliriz. Şimdilerde kullandığımız Facebook, Twitter, Instagram, Pinterest, TikTok ve benzeri uygulamalar da bu teknolojinin ürünleridir.

Web 3 ise, internette aradığımız bilgilere daha kolay ulaşmamızı sağlamaktadır. Daha çok kullandığımız aracın yapay zekasından faydalanan bu teknik, internette arama yaptığında sana uygun içerikleri seçerek önüne getirebiliyor. Örneğin bilgisayarında arama motorundan bir şey arattığında, kullandığın tarayıcı (Google, Yandex vb.) arama geçmişini inceleyerek anlamsal bakımdan sana en uygun sonuçları buluyor. Zaten bu teknolojiye *semantic web* (anlamsal web) deniyor. İşte yeni medya, teknolojik seyrinde web 2'yle ilişkilendiriliyor, web 2 kullanıcıların içeriklerini üretebildiği bir alan yaratabiliyor.

İnternetteki bilgi kirliliği de bu nedenle ortaya çıkıyor o zaman. Halbuki yeni medyanın hep olumlu özelliklerine değiniyor insanlar. Özellikle televizyondaki tartışma programlarında konuklar, dünyanın yeni medyayla birlikte daha özgür, daha demokratik bir yer olduğunu söyleyip duruyorlar.

Yeni medyanın bazı özellikleri, insanların bunları düşünmesine neden olabiliyor, ancak çok abartmamak gerekiyor. Yeni medyanın ortaya çıkışıyla dünyanın daha demokratik bir yer olduğu düşüncesi kocaman bir yalan. Eğitimde, sağlıkta, ulaşımda ve çevrede kapitalist talan devam ederken, yeni medya tek başına bunlarla nasıl baş edebilir ki ya da elimizdeki akıllı telefonlarla bu talanın önüne nasıl geçebiliriz?

Bu mecrayı salt iyi ya da kötü olarak değerlendirmek yerine, bir mücadele alanı gibi görmek daha doğru olur

galiba. İleride değiniriz tabii ki, ancak yeni medya kullanıcıları üzerinde kurulan baskı ve buna inat insanların yine de görüşlerini açıklamadan vazgeçmemesi burayı hegemonik mücadelenin verildiği bir alana dönüştürüyor. Ayrıca tartışma programlarındaki yeni medya övgüleri biraz geride kaldı, devletin türlü araçlarla buraya yaptığı baskılarla tartışma programlarına katılan “düşünürler” de yeni medyanın zararlarını saymaya başladılar.

Bunlarda elbette haklısınız, ancak benim aklıma Türkiye’deki gazeteciler geliyor. Örneğin işini kaybetmiş bir gazeteci yeni medya sayesinde hâlâ sesini duyurabiliyor. Sizce bu az bir şey mi?

Yeni medyanın böyle bir etkisi var ve gelişen iletişim teknolojileri gerçekten gazetecilere bu imkânı sunuyor. Sadece gazetecilere de sunmuyor, herkese fikrini söyleyebildiği, toplumsal olaylar ya da siyasetle ilgili konularda yorumlarını yapabileceği bir alanı yaratıyor yeni medya, ancak bunu pek abartmamalıyız kanaatimce.

Evet, özellikle Türkiye gibi otoriter bir biçimde yönetilen ülkelerde, medyanın neredeyse tamamının iktidar kontrolüne girdiği yerlerde, medyadan sürülen, kovulan ya da işini yapamadığı için kendi isteğiyle kurumlarından ayrılan gazeteciler dijital medya mecralarıyla kendilerine belirli alanlar bulabiliyor. Buralarda kendi seslerini duyurabiliyor, yorumlarını yapabiliyor ve dahası gazetecilik mesleğini icra edebiliyorlar.

İlk aklıma gelen örnekler Ruşen Çakır ve onun Medyascope’u; Murat Yetkin’in, Kemal Öztürk’ün, Fa-

tihi Portakal'ın YouTube kanalları; Doğan Akın'ın kurduğu T24 isimli internet gazetesi; Gazete Duvar, Artı Gerçek ve diğerleri. Yıllarca merkez medyada çalışan Murat Yetkin'in programları YouTube kanalında 30-40 bin izleyiciyle buluşabiliyor. Pek tabii aynı şeyi Ruşen Çakır için de söyleyebiliriz. Dikkatle baktığımızda, medya üzerinde gerçekleşen iktidar baskısı nedeniyle gazeteciler bu mecralara yönelmek durumunda kalmış, insanlar da haber almak için yeni medya mecralarına yönelmişler. Peki hal böyleyken, yani siyasi iklim nedeniyle gazeteciler kendilerine konuşacak yer bulamazken, yeni medyanın tek başına ülkeyi ya da dünyayı gerçekten demokratikleştirebileceğine inanabilir miyiz?

Haklısınız, fakat yaşıttım olan birçok arkadaşım, örneğin seçimleri TV ekranlarında değil de Twitter'da takip ediyoruz. Yine mahkeme tarafından salıverilen bir kadın katili hakkında yeni medyadan kampanya düzenlediğimizde savcılık katili yeniden gözaltına alılabiliyor. Yani olumlu örnekler de var.

Doğru söylüyorsun Melis, ancak bunlar o anlık olumlu gelişmeler ya da kazanımlar. Mesela seçimler bizim gibi ülkelerde artık neredeyse göstermelik bir hal aldı. Zaten siyaset biliminde Türkiye'ninkine benzeyen siyasi rejimleri *yarışmacı otoriter rejimler* olarak tanımlıyorlar.

Steven Levitsky ve Lucien Way'ın ortaya attığı bu kavram, demokrasi ile tam otoriter rejimler arasında yer alan siyasi sistemleri kapsıyor. Bu rejimlerde seçim-

ler gibi biçimsel demokrasinin kurumları mevcutken, iktidar, kendi bekası için serbest ve adil seçimleri kısıtlayabiliyor ve kısıtlama seçimleri sadece bir “gösteriye” dönüştürüyor. Toplumlar, yarışmacı otoriter rejimlerde seçimle iktidarın değişimini sağlamaktan tedricen uzaklaşıyor. Seçim sonuçları, devletin resmî yayın organlarından ilan edilirken, seçim gecesi vatandaşlar sonuçlara dair güvenilir bir bilgi alamıyor.

31 Mart 2019 yerel seçimlerinde Anadolu Ajansı’nın veri akışını birdenbire durdurması gibi mi?

Tamamen öyle. Anadolu Ajansı o gece 6 saat içinde sayılan oyların yüzde 98’ini açıklamış, daha sonra veri akışını durdurmuş, kalan yüzde 2’yi ise neredeyse bir gün sonra duyurmuştu. Bu, sadece medyanın seçim sonuçlarındaki yayınının problemini gösteriyor, oysa seçim öncesinde medyanın siyasi partilere adil bir biçimde yer vermediklerini hepimiz biliyoruz. Soruna gelecek olursam, yeni medya burada tam olarak ne işe yapıyor?

Seçimleri TV ekranında değil de Twitter’da takip etmenin bize katkısı ne olabilir? Kanaatimce seçimler hakkında doğru bir biçimde bilgilendirilmemiz önemli, ancak biz bu vesileyle sadece *izleyen* oluyor, hileli seçimlere müdahale etmekten gittikçe uzaklaşıyoruz. Bence esas sıkıntı burada yatıyor.

Kadın katilleri konusunda da söylediklerine katılıyorum. Gerçekten de savcılık tarafından salınan birçok katil yeni medya kampanyaları sayesinde ülkenin gündemi oluyor ve katil yeniden gözaltına alınabiliyor.

Normalde ülke gündemine giremeyecek bir cinsel saldırı Twitter vasıtasıyla toplumun gündemine oturabiliyor. Bunun olumlu ve fakat geçici bir çözüm olduğunu düşünüyorum.

Öyle ki, bir katil cezaevine girdiğinde o gün ülkenin başka yerlerinde başka kadınlar öldürülüyor. Kadına yönelik şiddete kalıcı ve bütüncül bir çözüm üretmemiz elzem, yeni medya bu çözüme sadece yardımcı olabilir, elimizdeki telefonlarla ya da Twitter kampanyalarıyla kadına yönelik şiddetin önüne geçemeyiz. Çözümü daha geniş bir perspektifle, ataerkiyi yıkmaya odaklanarak sağlamaya çalışmalıyız.

Yine itiraz edeceğim, çünkü böyle söylediğinizde aslında hiçbir şey söylememiş olmuyor musunuz? Size olumlu birçok örnek daha sıralayabilirim mesela.

Elbette sıralayabilirsin Melis, ancak senin verdiğin örneklerin ne kadar anlamlı olduğuna katılarak, toplumsal meseleleri etraflıca değerlendirmek gerektiğini söylüyorum. Twitter'ın Facebook'un ve diğer dijital platformların olumlu katkılarının yanında olumsuz birçok ögeyi de barındırdığını unutmamalıyız. Aksi halde biraz önce bahsettiğimiz teknolojik belirleyiciliğin tuzağına düşeriz.

Dijital mecralarda her şey o kadar da müspet değil. Kendi bahçemizden çıkıp etrafa şöyle bir baktığımızda Twitter'da kadın ve mülteci düşmanlığının, Kürtlere, Alevilere, Ermenilere, Yahudilere yönelen nefret söyleminin ne kadar yaygınlaştığını; Batı düşmanlığıyla

LGBTİ'lere yönelik hıncın nasıl iç içe geçtiğini görebiliriz. Toplumun tüm kesimlerine yönelik ayrıştırıcı, kutuplaştırıcı dilin her örneğine yeni medyada rastlıyoruz ve bu söylemlerin sahipleri hiçbir ceza almadan aramızda dolaşmaya devam edebiliyor. Hatta bazı kullanıcılar sahte profillerle toplumun bazı kesimlerini hedef alabiliyor.

Trol hesapları, değil mi?

Evet, bilhassa 2013'te Gezi Direnişinin ardından siyasi iktidarla bağlantılı birçok sahte hesap oluşturuldu. Sahte hesapların siyasi iktidarın propagandasını yapmak amacıyla kurulduğu anlaşıyor. Propaganda yapan troller aynı zamanda toplumun farklı kesimlerini nefret söylemi kullanarak, kriminalize ediyor, hedef gösteriyor, hakaret ediyor ve bir biçimde iktidarın kutuplaştırıcı dilini yeniden üretiyor.

Twitter yakın zamanda bu hesapların bir kısmını kapatmıştı.

Evet, sen söyleyince hatırladım. Twitter yönetimi Türkiye, Rusya ve Çin'den toplamda 32.242 hesabı kapatmıştı. Kapatılan hesapların 7.340'ı Türkiye'dendi. Twitter'ın açıklamasına göre, sahte ve kullanılmak üzere ele geçirilen hesaplar, AKP lehine siyasi söylemi kuvvetlendirmek amacıyla kullanılıyor ve trol hesaplarda Recep Tayyip Erdoğan'a güçlü destek ifade ediliyordu. Ayrıca trollerin elinde çok sayıda çalınmış hesap bulunduğu da açıklamada belirtilmişti. Sahte hesapları

inceleyen Stanford İnternet Gözlemevi de şu sonuçlara ulaşmıştı:

- Benzer kullanıcı adıyla aynı tarihlerde oluşturulmuş çok sayıda hesap vardı.
- AKP yanlısı söylemler, merkezi olarak yönetilen hesaplardan geliyordu ve hesapların tweet'leri düzenli bir biçimde retweet ediliyordu.
- İktidarı eleştiren kimi hesaplar çalınarak iktidar yanlısı söylem üreten hesaplara dönüştürülüyordu.
- Troller, HDP ve CHP'yi teröre destek veren partiler olarak gösteriyordu.
- Trol hesaplar, 2017'de gerçekleşen Başkanlık Referandumunu desteklemişti.
- Tweet'ler, Türkiye'nin Suriye'ye müdahalesini meşrulaştırmak için İngilizce de atılmıştı.

Bunlar sadece trol hesapların icraatları, yeni medyanın iktidarın elinde baskı aracına döndüğünü de zaman zaman düşünüyorum.

Nasıl?

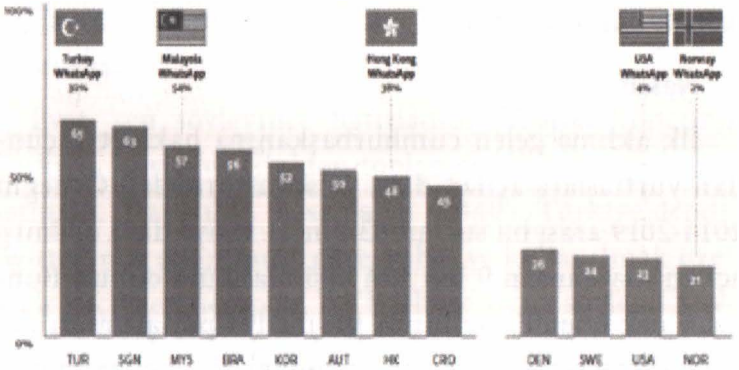
İlk aklıma gelen cumhurbaşkanına hakaret suçundan yurttaşlara açılan dava ve soruşturmalar. Örneğin 2014-2019 arası bu suçtan 63 bin 41 kişiye dava açılmış, açılan davalardan 9 bin 554 kişi mahkûm olmuş. Bunların çok önemli bir kısmı ise medya paylaşımları nedeniyle. Mesela 2019'da 14 yaşındaki bir çocuğa yaptığı paylaşım sebebiyle cumhurbaşkanına hakaret davası açılmış, çocuğa 5 ay 25 gün hapis cezası verilmişti, gerçi daha sonra hükmün açıklanmasının geri bırakılmasına

karar verildi ama o yaştaki çocuk hâkim karşısına çıkarıldı neticede.

Diğer bir örnek TSK'nın Afrin operasyonunu kendi hesaplarından eleştiren yurttaşlarla ilgili. 2018'de gerçekleşen operasyonun ardından, bu durumu eleştiren 786 kişi gözaltına alındı ve bir kısmı tutuklandı.

Gerçekten çok üzücü, siz bunları söylerken ben de hatırladım. Oxford Üniversitesi'nin bir araştırmasına göre, Türkiye'deki katılımcıların yüzde 65'i devlet görevlileriyle sorun yaşamamak için siyasi görüşlerini dijital mecralardan paylaşmıyormuş.

Doğru, Oxford Üniversitesi Reuters Gazetecilik Çalışmaları Enstitüsü'nün 'Dijital Haber Raporu'ndan söz ediyorsun. 2018'deki araştırmaya göre Türkiye, bu alanda 37 ülke içinde Singapur ve Malezya'nın da önünde, maalesef en üst sırada.

Aynı raporda en fazla uydurma habere Türkiye'de rastlanması da tabii üzücü olan başka bir nokta. Uydurma ya da yalan haberlerin artması da ülkemizde medya-

ya duyulan güveni epey zayıflatmış, şöyle ki raporda habere güvenmeyenlerin oranı yüzde 40, çekimser kalanlarinsa yüzde 22'ydi. Oranların gittikçe yükseldiğinden şüphe duymayız sanırım. Baskı rejimlerinde insanlar, haberleri dijital mecralardan değil de kendi çevreleriyle paylaşmak için WhatsApp, Signal ya da Telegram gibi uygulamalardan paylaşır oldular.

Hocam sanırım artık bu uygulamalar da güvenilir değil, çünkü WhatsApp kullanıcıların tüm bilgilerini paylaşacağını bildirdi. Mesela bana mesaj gelmişti, “biz kişisel bilgilerinizi paylaşacağız, onaylıyorsanız uygulamamızı kullanmaya devam edebilirsiniz, aksi halde uygulamayı kullanamayacaksınız” diye. Size de böyle bir uyarı geldi mi?

Evet gelmişti, lakin sabah saatlerinde baktığım için fark edemedim sözleşmeyi onaylamış bulundum. Dediğin gibi, kişisel haberleşme uygulamalarının da pek güvenilir olduğu söylenemez.

Peki neden WhatsApp bizim verilerimizi paylaşıyor?

Facebook'un 2014'te 19 milyar dolara satın aldığı WhatsApp'ın iki milyarı aşkın kullanıcısı bulunmaktadır. Facebook, kullanıcıların kişisel verilerinden kâr etmek amacıyla WhatsApp'a böyle bir sözleşme dayattı. Düşünsene Facebook'un 2019'daki 70,7 milyar dolarlık gelirinin yüzde 98,5'i kişisel verilerin reklam amacıyla kullanılmasıyla elde edilmiş.

Hangi veriler bunlar?

Kısaca cevap vermek gerekirse, WhatsApp üzerinden iletişime geçtiğimizde kullandığımız tüm bilgiler. Uygulama aracılığıyla yaptığımız ödeme bilgileri, şifreler, mesajlar, görüntüler, konumlar, çerezler ve aklına ne gelirse.

Çok tehlikeli gözüküyor ama yine de sorayım, bu verilerle ne yapabilirler?

Elbette tehlikeli, öncelikle bu veriler istendiğinde devlet kurumlarıyla da paylaşılıyor. Bunun dışında, kullanıcıların hayatlarına dair en ince ayrıntılar, reklam verenlere satılarak kullanıcının incelikli bir biçimde reklamların hedefi olması sağlanıyor. Mesela, kullanıcının telefon modeli, hangi saatlerde çevrimiçi olduğu, gün içinde nerelere ne sıklıkla gittiği, alışverişlerde hangi ürünleri tercih ettiği, hangi sayfalarda gezindiği gibi çoğaltabileceğimiz bilgiler Facebook'un eline geçiyor. Böylelikle bizim bu bilgilerimiz reklam verenlere iyi bir ücret karşılığında satılıyor.

Her yerde böyle mi?

Böyle olduğu söylenemez, örneğin WhatsApp, AB ülkeleri vatandaşlarına bu sözleşmeyi dayatamıyor, zira AB 2018'de Genel Verileri Koruma Tüzüğü'nü yasalaştırdı ve WhatsApp'ın sözleşmesi bu tüzükle çelişiyor.

Kişisel verilerimizin reklamcılara satılması çok düşündürücü, inanın bir an kendimi reklam panosu gibi hissettim.

Bu histen ziyade bir gerçek Melis, o yüzden böyle düşünmene şaşırmadım. Kanadalı iktisat kökenli Dallas Smythe'in adını daha önce duymuş muydun, bilmiyorum. Smythe, 1977'de *izleyici metası* olarak kavramsallaştırdığı çalışmasında tam olarak bu noktayı gündemi-ne alır.

İletişim Kuramları dersimizde duymuştum. Smythe'in çalışması reklamlarla ilgiliydi sanırım.

Evet, *izleyici metası* kavramı, kitle iletişim sistemle-rinin reklama dayalı yayın politikalarını incelemesi bakımından önemli. Zaten Smythe'e göre bu kavram, ilk olarak kapitalizmin tekelleşmesiyle, ikincisi tekelleşen kapitalizmin reklama dayanmasıyla ilişkili. WhatsApp konusu gündeme geldiğinde benim aklıma ilk olarak bu tartışma gelmişti. Yazara göre işçi sınıfının işyerinde geçirdiği zamanla evindeki zaman arasında emek açısından fark belirsizleşmiştir.

Nasıl oluyor?

Şöyle, toplumun büyük çoğunluğu evlerine geldiklerinde ya da dinlenme zamanlarında TV izlerken, radyo dinlerken veya bizim gibi bilgisayar/telefon başında vakit geçirirken sürekli reklamlara maruz kalmaktadır. Bir bakıma boş zamanlarımızda da reklamlarla karşılaştığımız için kapitalist sistemi yeniden üretmiş olmaktadır. Smythe'in iddiasına göre izleyiciler/dinleyiciler, boş zamanlarında kitle iletişim araçlarını kullanırken, reklamlar açısından iki önemli görev yerine getirir: İlki

reklamı yapılan ürünü satın almaya yönelirler, ikincisi zaten kısıtlı olan gelirlerini bu doğrultuda harcarlar. Bu durum boş zamanlar da dahil ürün talebinin üretilmesine neden olur.

Dolayısıyla kapitalist toplumsal formasyonda iş dışı zaman yine kapitalizmin denetimi altına girmiş oluyor. Sohbetimizin dijitalleşme kısmında iş dışı zamanın nasıl çalışma zamanına dönüştüğünden bahsetmiştik. Smythe'in kavramı, reklamın sermaye birikim sürecindeki rolünü göstermesi açısından önemli.

Burada izleyicinin çalışana dönüşmesi gibi bir durum sözkonusu. Peki kitle iletişim araçlarının sadece reklam satma amacı mı var, medyanın ideolojik, kültürel ve siyasal amaçları daha mı az önemli?

Haklısın Melis, Smythe'in yaklaşımı birçok açıdan ufuk açıcı, ancak medya içeriklerinin egemen ideolojiyi yeniden üretmesi konusundaki işlevi bakımından eleştirilebilir. Nitekim bu konuda çokça eleştirildi de, ancak biraz önce söylediğim gibi *izleyici metası* yaklaşımı, WhatsApp'ın neden ısrarla kişisel verilerimizi istediğini açıklıyor. Aksi halde söylediğin gayet yerinde, çünkü medya içeriklerinin egemen ideolojiyi yeniden üretme konusunda bağımsız bir rolü bulunmakta.

Ayrıca reklama TV ya da yeni medya kadar bağımlı olmayan sektörler de bulunmakta. Sinema, popüler müzik endüstrisi, popüler bilim kurgu, kişisel gelişim romanları gibi medya içeriklerinin ilk amacı izleyici/okuyucunun reklam verene satılması değildir. Daha zi-

yade bu sektörler, yapısal eşitsizliği yeniden üreten tutku, eğlence, umut verme işlevleriyle ön plana çıkarlar. Dolayısıyla bazı medya sektörleri Smythe'in dediği gibi izleyiciyi reklam verene satarken, diğerleri kapitalist sisteme rıza üreten ya da var olan eşitsizlikleri yeniden üreten yayınlar yaparak kapitalist toplumsal formasyona hizmet eder.

Gerçi sohbetimizde zaman zaman değindiniz, ama medyanın “eşitsizliği yeniden üreten” dilini biraz daha somutlaştırabilir misiniz?

Tabii ki, sanırım kadına yönelik şiddetin gazete haberlerinde verilme biçimi, ataerkil ideolojinin yeniden üretilmesine örnek olabilir. Açmak gerekirse haberlerde kullanılan ayrımcı dil, ataerki gibi egemen kültür ve ideolojilerin yerleşmesine ve yeniden üretilmelerine neden olabiliyor. Kadına yönelik şiddet haberlerinde bunu malesef çokça görüyoruz.

Örneğin haberlerde şiddetin faili adına bahane üreten bir dilden bahsedebiliriz. Mağduru, şiddeti hak etmiş gibi gösteren haber metinleri bunlar. Mini etek giymek, gece yarısı sokakta olmak, evli olmadığı bir insanla ilişki yaşamak şiddetin bahanesi olamaz. Şiddetin ve diğer hak ihlallerinin meşru bir sebebi yoktur. Oysa haber sürekli böyle bir dille kurulduğunda şiddetin mağduru kadınların şiddeti bir anlamda hak ettiği anlamı üretilmekte ve bu anlam yaygınlaşmaktadır.

Örnekler üzerinden gidersek daha iyi anlayabiliriz, bu gösterdiğim haber kupürüne benzeyen metinlerle eminim sen de birçok kez karşılaşmışsındır. Başlığın “Sevgili Dehşeti” biçiminde oluşturulmasıyla, şiddet *romantikleştirilmekte, magazinleştirilmekte* ve faile bahane üretilmekte. Şöyle ki, cinayet sebebinin failin “kıskançlığı” olduğunu spottan öğreniyoruz. Burada da şiddete uğrayan kadının dansöz olduğu vurgusu yapılarak kıskançlığın “olağan sebebi” verilmiş. Dolayısıyla hayatı kısıtlayan bir müdahale olan kıskançlık, bir sevgi göstergesi olarak sunulmuş, *kıskançlık, namus, ahlak* gibi terimler bu haberlerde kadının öldürülmesinin bahaneleridir. Halbuki aşk, kıskançlık, namus cinayetleri yoktur. Erkek şiddeti vardır. Burada dikkat edersen cinayetin içeriğine de girilmiş bu da şiddeti *pornografikleştiren* bir yol maalesef.

Bu tür haberlerle çok karşılaşıyorum. Metinler âdeta failin avukatı gibi çalışarak sanki mahkeme öncesi “hafifletici” sebep sunuyor.

Çok doğru söylüyorsun Melis. Kadın mücadelesi bize yargının ve medyanın erilliğini sürekli vurguluyor zaten. Mahkemeler faillerde bir biçimde “iyi hal” görüp en alt sınırdan ceza veriyor. Bunda medyanın yaygın dili önemli tabii.

Peki nasıl verilmeli bu haberler?

Biraz önce söylediğim gibi, öncelikle metinler okuyucuyu faille empati kuracak üslupla yazılmamalı. Şiddet haberlerini *magazinleştiren*, *pornografikleştiren*, *romantikleştiren* dilden uzak durulmalı, “adam”, “adam gibi”, “karı”, “kahpe” gibi dildeki cinsiyetçi ifadeler temizlenmeli. Metinler edilgen değil, etken cümlelerle yazılmalı ki şiddetin mağduru değil, faili ifşa edilsin. “Samsun’da bir kadın daha öldürüldü” başlığında sence de özne eksik değil mi? Katil kim, kim öldürdü, bu cinayetlerin üstesinden nasıl geleceğiz? Benzeri sorular hep havada kalıyor.

Yine sıklıkla karşılaştığımız biçimde, olayın “cinnnetlik”, “canavarca”, “canice” olduğunu belirtmemek gerekiyor. Bu üslup oldukça yanlış; saldırganlar hasta, şiddet de münferit değil. Bunlar şiddetin bir anlık kontrol kaybıyla yaşandığını ima ederken, yapısal sorunları, ataerkinin erkeğe verdiği şiddet tekeline meşrulaştıran metinler. Neden kadınların en az erkekler kadar cinnet geçirebileceğini düşünmüyoruz da sürekli erkek şiddetini bu şekilde tarif ediyoruz? Gazetecilik mesleğine başlarken Bianet tarafından hazırlanan “Toplumsal Cinsiyet Odaklı Habercilik El Kitabı”ndan faydalanabilirsin.

Açıkçası benim çok işime yaradı, mesela orada kullanacağımız dille ilgili şöyle bir tablo yapmışlardı:

✗	Bayan Erkek çocuğu - Kız çocuğu LGBT'li Gay Travesti Adam İnsanoğlu Bilim adamı İş adamı Kızlık soyadı Farklı cinsel yönelimler Eşcinsel evlilik Cinsiyetini değiştirdi, Kadındı erkek oldu Kızlık zarı Laz / Ermeni / Kürt Kadınları	değil	✓	Kadın Oğlan çocuğu - Kız çocuğu LGBT! / LGBT+ Gey Trans İnsan İnsanlık Bilim insanı İş insanı Evlenmeden önceki soyadı Çeşitli cinsel yönelimler Evlilik eşitliği Cinsiyet geçişini tamamladı, trans erkek, trans kadın Hymen Laz / Ermeni / Kürt Kadınlar
---	---	-------	---	---

Peki haber metinlerini bu doğrultuda düzenlemekle yoluna girer mi her şey?

Her şey yoluna hemen girmese de en azından bir adım atmış oluruz Melis, çünkü kullandığımız dil, biraz önce belirttiğim gibi, eşitsizlikleri, şiddeti, militarizmi yeniden üretiyor. Dilimizi değiştirdiğimizde kavramlarımızı, kavramlarla birlikte düşüncelerimizi değiştirebiliriz. Düşüncelerle de eylemlerimiz değişebilir. Sonuçta kavramlarla düşünen canlılarız. Medya metnlerinin

bahsettiğimiz örneklerle değil de söylediğimiz biçimde oluşturulduğunu düşünsene. Eminim her alanda farkındalık yaratılır, şiddet bu kadar normal gösterilmez ya da yeniden üretilmezdi. Bu anlamıyla medya metinleri ve gazetecilik mesleği gerçekten çok önemli ve bizlerin üzerine çok iş düşüyor.

Medyanın egemen dili sadece kadına yönelik şiddet haberlerinde de işlemiyor maalesef; ayrımcı dil ve nefret söylemi, mültecilere, çocuklara, toplumun farklı kesimlerine, başka uluslara, dinlere, mezheplere, siyasi görüşlere dek uzanıyor. İşte bizim işimiz egemen dille mücadele etmek ve onu yerinden etmek olmalı.

Merkez medyada olmasa da alternatif medya mecralarında dille ilgili hassasiyet var sanırım. Haberler daha eleştirel bir biçimde yazılıyor, bu habercilik için iyi bir kazanım olabilir.

Evet, alternatif medyanın ya da internet gazetelerinin gazetecilik mesleği için böyle bir imkân doğurduğunu söyleyebiliriz. Yeni medya gibi, alternatif medya mecraları da iktidar ile toplumsal muhalefetin mücadele alanı oldu.

Tabii alternatif medyayı da tanımlamak gerekiyor. Bu mecralar, merkez medyaya kıyasla meslek ilkelerini ve etik değerlerini bünyesinde barındıran, gazetecilik kaygısıyla oluşturulan medya kuruluşları. Gelişen iletişim teknolojileriyle birlikte siyasi ve ekonomik kaygıları geri planda tutarak daha çok azınlıkta kalanların, merkez medyada kendine yer bulamayan dezavantajlı

grupların seslerini duyurabilen medya organlarıdır diyebiliriz. Elbette merkez medyadan sürülen gazetecilerin bu mecralarda kendi mesleklerini yapabildiklerini de unutmamak gerekiyor. Dolayısıyla sadece meslek kaygısı güden gazetecilerin kamu yayıncılığı yapabildiği alanlar buralar.

VII

Son dönemde kamu haberciliği ülkemizde de çok tartışılır oldu. Nedir hocam kamu haberciliği ya da kamu yararı?

Haklısın. Ülkemizde epey konuşulan ve karıştırılan kavramlar bunlar Melis. Kamu yararı, kamu hizmeti yayıncılığı hatta biraz daha ileri gidersem kamu kurumu bile birbirlerinin yerine kullanılan kavramlar. Aslında kamu yararı dediğimiz olgu, genel olarak devlet kurumlarını, kurumların yayıncılığını ve özel olarak da gazeteciliği kapsayan geniş bir alan. Yani kamu kurumu ya da özel kurumların yayıncılığı, en baştan kamu yararını gözetten bir perspektiften hareket etmek durumunda. Zaten bizim 3984 Sayılı Radyo ve Televizyonların Kuruluşunu Düzenleyen Kanun, tüm yayınların ancak kamu hizmeti uyarınca yapılabileceğini şart koşar.

Kamu hizmeti yayıncılığını da iki düzeyde anlayabiliriz, bunlardan ilki: Kamuya, vatandaşların tamamına -tabii burada önemli olan bu tamamı meselesi- eksiksiz, doğru, zamanında, net, kesin, haber, bilgi ve eğlence hizmeti götürmek. İkincisiyse, götürülen hizmetin toplumun genel çıkarına hizmet etmesidir.

O zaman kamu hizmeti yayıncılığı, özel TV kanallarını ve gazeteleri de kapsıyor.

Tam olarak öyle Melis, fakat bazı yorumcular ve hatta gazeteciler kamu hizmetini sadece kamu kurumu olan TRT'nin vereceğini düşünüyorlar. Oysa bu bakış baştan aşağı hatalı.

Geçtiğimiz günlerde özel bir haber kanalında tartışma programı vardı. Programda siyasi partilerden biri eleştirildiği halde, o siyasi partinin temsilcisi yayında yoktu. TV programına tepkiler geldiğinde, sunucu “kamu kurumu olmadıklarını, yayına bağlayacakları kişileri diledikleri gibi seçebileceklerini” söylemişti.

Evet, sektörde çalışan gazetecilerin bile bu kavramları nasıl karıştırdıklarına, dahası gazeteciliğin en temel ilke ve normlarını nasıl unutabildiklerine bir örnek bu. Halbuki biraz önce söylediğim gibi her türden yayıncılık kamu yararı kapsamına girmektedir, gazeteciliğin kamu kurumunda ya da özel kuruluşlarda yapılmasının doğuracağı bir farklılık yoktur. Kamu yararı gazeteciliğin temel bileşimidir, ancak son yıllarda gazeteciliği sadece medya patronlarını ve gazetecilik mesleğini icra edenleri ilgilendiren bir hizmet ya da meslek olarak görmek yaygınlaştı. Tersine gazetecilik başlı başına bir kamu hizmetidir.

Nasıl?

Türkiye Gazeteciler Cemiyeti'nin “Türkiye Gazetecileri Hak ve Sorumluluk Bildirgesi” var. Bu bildirge sürekli güncellenmekte, en son haline göre gazetecilerin sorumlulukları şöyle açıklanmış:

Gazeteci; basın özgürlüğünü, halkın doğru haber alma, bilgi edinme hakkı adına dürüstçe kullanır. Bu amaçla her türlü sansür ve oto sansürle mücadele eder. Gazeteci, önce halka ve gerçeğe karşı sorumludur. Bu sorumluluk kamu otoriteleri ve işverenine olan sorumluluklarından önce gelir. Bilgi ve haber ile özgür düşünce, herhangi bir ticari mal ve hizmetten farklı olarak toplumsal nitelik taşır. Gazeteci, iletği haber ve bilginin sorumluluğunu üstlenir. Gazetecinin özgürlüğünün içeriğini ve sınırlarını, öncelikle sorumlulukları ile meslek ilkeleri belirler.

Gördüğün gibi, metinde gazetecilerin sorumluluğunun önce halka ve gerçeğe olduğu özellikle belirtilmiş. Melis, gazeteciliğin hakikate ulaşmak için kamusal bir mantıkla icra edileceği ifade edilmiş. Mesele, gazetecinin hakikatin peşinde koşarak, bilgiyi toplumla doğru, eksiksiz ve çarpıtılmamış bir biçimde paylaşması. Dolayısıyla gazetecilik sadece gazetecileri değil, yeri geldiğinde sağlığı, yeri geldiğinde eğitimi, yeri geldiğinde çevre ve doğa sorununu yeri geldiğinde de beslenme, gıda ve barınma hakkını ilgilendirmekte.

Programların TRT ya da özel kanallarda yayımlanmasının gazetecilik mesleği açısından bir belirleyiciliği yok öyleyse.

Tabii ki, önemli olan sadece gazetecilik ilke ve normları ölçüsünde mesleği icra edebilmek. Özel kanallar bunu biraz önceki örnekte gördüğümüz gibi sıklıkla ihlal ediyorlar, ancak Anadolu Ajansı ve TRT gibi kamu

kurumlarında da durum pek parlak değil açıkçası. Özellikle TRT'nin siyasal iktidara yakın yayın politikası her seçim dönemi toplumun gündemine geliyor zaten. TRT, yayın ilkelerinde, "... tarafsız bir kamu tüzel kişiliğe sahip Türkiye'nin tek kamu yayın kuruluşu olarak yayınlarımızın tarafsızlığı esastır" diyor. Peki, gerçek öyle mi?

Örneğin RTÜK üyesi İsmail Demirdöğen'in hazırladığı rapora göre, 31 Mart 2019 yerel seçimleri öncesi TRT Haber, iktidar partisinin içinde bulunduğu Cumhuriyet İttifakı lehine 164 saat yayın yaparken, muhalefet partilerinin oluşturduğu Millet İttifakına ayırdığı 46 saatin 20 saatinde lehte, HDP'ye ayırdığı 3 saatin sadece 36 saniyesinde lehte yayın yapmıştı. Yayın ilkelerinin tam tersi bir politika mevcut, görüyorsun. Elbette TRT'nin siyasal iktidarı destekleyen yayın politikası, zamanla ve özellikle 1980 sonrasında yaşanan ekonomik, siyasi ve toplumsal gelişmeler neticesinde gerçekleşti.

TRT'nin yayın politikasının hep böyle olmadığını söylüyorsunuz.

Öncelikle 1961 Anayasasıyla TRT kurumunun hizmet ve amaçları belirlenmiş, daha sonra 1964'te kamu hizmeti yayıncılığı çerçevesinde TRT kurulmuş ve ilk televizyon yayını 1968'de Ankara'daki Mithat Paşa Stüdyolarında gerçekleştirmişti. Tabii bizim ilgilenmemiz gereken daha önce ya da sonra değil de neden 1960'ların hemen başında TRT'nin kurulduğu sorusudur. Bunun kabaca iki cevabı var: İlki ve genel olanı, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra sosyal devleti güçlen-

dirme ve Keynesyen politikalara yöneliştir. Bu politikalar, devletin olumlu anlamda ekonomiye, kültüre, sağlığa, eğitime ve yayıncılığa müdahalesini beraberinde getirmişti. Sosyal devlet anlayışıyla kamu hizmeti yayıncılığı yapan kurumların doğrudan ilişkisi bulunmakta. Fransa’da France 2 1963’te, İtalya’da Rai 1954’te, Almanya’da ARD 1 1950’de kuruluyordu. Tabii savaş esnasında kitle iletişim araçlarının ve özellikle radyonun savaş yanlısı yayınları, kamu hizmeti yayıncılığı yapan kuruluşların özerk olması gerektiğini ortaya çıkarmıştı.

İkinci ve Türkiye’ye özgü olan bağlamsa, Demokrat Parti iktidarının radyoyu “propaganda aygıtı” biçiminde kullanarak kendi dışındaki siyasi partileri özellikle 1950’li yılların sonunda şeytanlaştırmasıydı. DP ve savaş döneminde kitle iletişim araçlarının problemli kullanımından ders alan yöneticiler, TRT hizmetlerinin görülmesi için bu kurumun, her türlü etki alanından uzak kalması amacıyla özerk biçimde örgütlenmesini sağlayacaktı.

Soruna geri dönersek, şimdilerle kıyasladığımızda en azından 1980’e kadar TRT yayınlarının habercilik açısından “nispeten” yeterli olduğunu ileri sürebiliriz. Burada “nispeten” sözcüğünü özellikle kullanıyorum, çünkü şimdilerde TRT, yayıncılık bakımından en karanlık dönemini yaşamakta. Birçok yayınında iktidar yanlısı medyadan farkı kalmamış vaziyette. Zaten son birkaç yıldır AKP yanlısı medyadan TRT’ye epey bir gazetecinin transfer edildiğini öğreniyoruz.

1980'deki askerî darbenin TRT açısından olumsuz sonuçları olduğunu biliyorum. Mesela TRT'nin özerkliği bu dönemde kaldırılmıştı değil mi?

TRT'nin özerkliği, 1980'de değil, 12 Mart 1971'deki askerî müdahalenin ardından 1972'deki anayasa değişiklikleriyle kaldırılmıştı, ancak 1980 sonrası dönemdeki gelişmeler hem TRT'nin hem de özel basın kuruluşlarının yayınlarını biçimlendirmişti.

Nasıl?

Öncelikle 1990'lardan itibaren özel TV'lerin kurulmasıyla Türkiye'de ikili yayıncılığa geçilmişti. TRT'nin yanında artık özel TV'ler de vardı ve bunlar kamu yararını geri plana iten programlar yapmaya başlamıştı. Programlar daha çok magazin ve sansasyon ağırlıklı yayınlara yöneliyordu. TV'lerin ana haber bültenleri toplumun haber alma ihtiyacını karşılamadığı gibi, bültenler ünlülerin özel yaşamına, bireysel başarı öykülerine, insanların başına gelen felaketlere ağırlık veriyordu.

Konuşmamızda zaman zaman vurguladığım gibi, 1980 sonrası uygulanan neoliberal politikalar, TRT ile birlikte genel olarak Türkiye medyasını derinden etkiledi. TRT'yi etkiledi, çünkü medya alanındaki *kuralsızlaştırmadan* bu kurum da payını alıyor, TRT'nin kurumsal yapısı iktidar lehine değişiyordu. Özel yayıncılığı etkiliyordu, çünkü bu alandaki *kuralsızlaştırma* ve *serbestleştirme* süreci, medya alanını büyük sermaye gruplarına açmıştı. İhracata dönük sermaye modeline geçiş ve buna eşlik eden “Yeni Sağ” siyasetle kültürel

üretim alanı sermayenin egemenliği altında yeniden yapılandırılıyordu.

Bunun yanında teknolojik gelişmelere ayak uydurma gerekliliği, gazete kâğıdına 1980 sonrası devlet desteğinin kesilmesi ve kâğıda yapılan astronomik zamlar gazete çıkarmayı “aile işletmeleri” için maliyetli hale geliyordu. Türkiye’de 1980 öncesi basında egemen olan *gazeteci-patron* anlayışı, yerini *iş insanı-patron* anlayışına bırakıyordu. Medya endüstrisinin oluşması ve farklı sektörlerde yatırımları bulunan patronların medya alanına yönelmesi bu alanda rekabeti artırırken haberin metalaşmasına neden olmuştu. Haberin metalaşması, sadece alıp satılan bir değere indirgenmesi, kamu yararını geri plana itiyordu. Gazetelerin patronların eline geçmesi, habercilik pratiklerini ve gazeteciliğin ahlaki normlarını (kamu çıkarı, editoryal bağımsızlık gibi) tahrip ediyordu. Toparlayacak olursam, kamu yayıncılığının ve genel olarak gazeteciliğin aşamalı bir biçimde tasfiye edilmesi bu dönemin genel özelliğidir, TRT’nin bu süreçten hasar almadan çıkması imkânsızdı.

O halde ticari yayıncılıkla kamu yararı arasında ters orantılı bir ilişki var.

Kesinlikle öyle Melis. Bizim neoliberal dönem dediğimiz olgu, gazeteciliği ve kamu hizmeti kapsamında yapılan yayınları epey aşındırdı. Yine de çok umutsuz olmaya gerek yok, zira geçmişteki kadar olmasa da kamu haberciliği örneklerine hâlâ rastlıyoruz.

Burayı merak ediyorum, hangi örneklerden bahsedebiliriz?

Aklıma gelen ilk örnek, 2002’de *Boston Globe* gazetesinde yayımlanmaya başlanan uzun soluklu haber dizisi. Gazetenin “Spotlight” adlı ekibinin yıllar süren titiz çalışması sonucunda, Katolik Kilisesi’nin ve kiliseyle işbirliği içindeki pek çok kişi ve kurumun sistemli bir şekilde çocuk istismarına nasıl göz yumdukları ve her şeyin nasıl örtbas edildiği ortaya çıkarılmıştı. *Boston Globe*, sadece Boston’da yüze yakın rahibin taciz ve tecavüz ettiği neredeyse bine yakın çocuk olduğu gerçeğini kamuoyuyla paylaşmıştı.

Ayrıca bu haber sayesinde dünyanın farklı bölgelerindeki binlerce mağdur dile gelmiş, böylece Katolik Kilisesindeki çocuk istismarının ne derece yaygın ve sıradan olduğu ispat edilmişti. Düşünsene bir gazete Katoliklerin yoğun yaşadığı bir şehirde böyle bir haberin peşine düşmüştü ve “Kilise rahibin tecavüzüne yıllarca izin verdi” manşetiyle çıkmıştı.

Hocam, bu konu sinemaya da uyarlanmıştı, ben de meseleyi oradan öğrenmiştim. Filmden o kadar etkilanmıştim ki, galiba gazetecilik bölümünü seçmemde izlediklerimin etkisi olmuştu, şimdi anımsıyorum.

Evet, filmi de çok güzeldi, ben de çok beğenmiştim. Yani hem haber dizisi hem de film, bize gazeteciliğin nasıl bir iş olduğunu, nasıl yapılması gerektiğini ve mesleğin önemini göstermesi bakımından ders veriyor. Bir yandan da bu haberler, “gazetecilerin işlerini yapmazlarsa ne olur?” sorusuna bir cevapken, toplumun bilgilendirilmesinde, korunmasında gazeteciliğin oynadığı rolü açığa çıkarıyor.

Kamu yararı dediğimiz şey de tam olarak bu işte. Geçmişteki istismarlardan toplum haberdar edilirken, koca bir sistemin kilise çalışanlarının ardında durduğunu açıklıyor. Mağdurların seslerinin çıkmasını sağlıyor ve haber vesilesiyle muhtemel istismarların da önüne geçiliyor.

Gazeteciliğin ve haber alma hakkının önemi de buradan geliyor değil mi?

Evet Melis, haber alma hakkı, devletlerin ve egemenlerin halkın aleyhine yürüttüğü politikaları açığa çıkarırken, bu politikaların mağdurlarını da gündeme getiriyor ve dahası onları konuşturuyor. Biraz önce söylediğim gibi, benzer şeylerin ileride yaşanmaması için ciddi bir kamuoyu farkındalığı da yaratıyor. Gazetecilik ve hepimizin haber alma hakkı bu açıdan önemli. Gazeteciler ve medya toplumun, insanlık dışı muameleye

maruz kalanların, haksızlığa uğrayanların, hakları ihlal edilenlerin sesi olmak durumunda.

Devletler demişken aklıma başka bir örnek geldi. Wilfred Burchett ismini duymuş muydun?

Hayır hocam, ilk kez duyuyorum.

Avusturalyalı gazeteci Burchett, *London Daily Express* muhabiriydi. 1945'te ABD tarafından Hiroşima'ya atılan atom bombasının ardından oraya giden ilk gazeteciydi. Nükleer savaşın yıkımını ve dehşetini gözler önüne seren Burchett, gazetenin ilk sayfasında yayımlanan haberine şu başlığı atmıştı: "Bunu dünyaya bir uyarı olarak yazıyorum." O gün bütün gazeteciler ABD'li General Douglas MacArthur'un konuşmasını izlemeye gitmişti. Sadece Burchett, hakikatin peşinden giderek atom bombasının yol açtığı felaketi haberleştirmişti. Halbuki o dönemde hem ABD resmî kurumları hem de *New York Times* gibi gazeteler bombanın yaydığı radyasyonun insanlara herhangi bir zararının olmadığını iddia ediyordu. 5 Eylül 1945 tarihli *London Daily Express*'in manşetini ve Burchett'in haberini telefonumdan gösterebilirim:

DAILY EXPRESS

Just DAY in Vietnam! These are danger signs to the rest of the world

THE ATOMIC PLAGUE

'I write this as a warning to the world'

DOCTORS FALL AS THEY WORK

Poison gas fear: All wear mask

3,320,173 AMAZES

THE PICTURE THAT DOES NOT TELL THE WHOLE STORY

The big switch: 'Over by spring'

4.30 p.m. LATEST

PHOTOGRAPH BY
PAUL GUYTON

Siz anlatınca benim aklıma Seymour Hersh'in Vietnam savaşıyla ilgili haberleri geldi. Hersh'in haberlerini de bu kapsamda değerlendirebiliriz, değil mi?

Tabii ki Melis. Çok önemli haberlerdi bunlar. Tüm dünya ABD'nin My Lai katliamını Seymour Hersh'in haberlerinden öğrenmişti. Mart 1968'de ABD askerlerinin yaptığı 4 saatlik katliamda 504 insan hayatını kaybetmişti. Kurbanlar arasında çocukların ve yaşlıların da bulunduğu katliamda askerler insan, hayvan ayırt etmeden canlı ne buldularsa yok etmişti. Yaralılar süngülenmiş, kadınlara tecavüz edilmiş, çocukların saklandığı barakalara el bombası atılmış, yüzden fazla insan bir kuyuya doldurulup taranmıştı.

Bu haberlere kadar genel olarak ABD basını ordunun ve yönetimin başını ağrıtabilecek haberler yapmıyordu, ancak 1969 sonbaharında katliam haberinin ortaya çıkışı birçok şeyin değişmesine neden oldu. Hersh'in haberi ABD'de yayımlandıktan sonra *The Plain Dealer*'in 20 Kasım 1969 tarihli sayısı, ordu fotoğrafçı tarafından çekilmiş görüntüleri bastı. Böylece ABD basını Hersh'in açtığı yolu takip etmeye başlıyordu.

1st Photos of Viet Mass Slaying

WEATHER
Clear, sunny and
mild today.
High to 70, light on
Monday (Forecast).

THE PLAIN DEALER

EST. 1846—Vol. 104

CINCINNATI'S LARGEST NEWSPAPER
CLEVELAND, THURSDAY, NOVEMBER 26, 1963

10 PAGES 10 CENTS

FINAL
Seaside & Marine
Dine-In at 0.21

A clump of bodies on a road in South Vietnam.

Exclusive

This photograph will shock Americans as it details the killing and the death of the Plain Dealer. It was taken by a young Cleveland man who was serving as a photographer with the U.S. Army in South Vietnam.

It was taken during the attack by American soldiers on the South Vietnamese village My Lai, an attack which has made world headlines. It is now clear with disclosure of mass killings of the North of American soldiers.

This photograph and others on two special pages are the first to be published anywhere of the village.

This particular picture shows a clump of bodies of South Vietnamese soldiers who had been killed. It is a shocking sight, and it is a shocking sight of the war in Vietnam.

Cameraman Saw GIs Slay 100 Villagers

By Associated Press
AP Wire, AP Photo, AP Photo

Hersh bu haberlere nasıl ulaşmıştı?

Burası gerçekten çok ilginç. Tesadüfler olsa da Hersh'in gazeteciliği ve olayları araştırma arzusu şapka çıkarılacak cinsten. Olay şöyle gerçekleşiyor: O dönem, Vietnam gazilerinin avukatı bir gün Hersh'in bürosuna geliyor ve sohbet esnasında Vietnam'da 75 sivilin öldürüldüğünü söylüyor. Bunu duyan Hersh, konu üzerine çalışıyor ve sivillerin öldürülmesiyle ilgili Teğmen Calley adlı bir subayın suçlandığını öğreniyor. Tabii bu bilgi Hersh'i daha da heyecanlandırıyor ve ordu içindeki kaynaklarıyla bağlantıya geçiyor, ancak tüm kapılar o veya bu şekilde yüzüne kapatılıyor. Uzun araştırmaların ardından Calley'nin avukatına ulaşan Hersh, avukattan bir randevu koparmayı başarıyor.

Randevuda avukat, müvekkilinin 150 kişiyi öldürmekle suçlandığını söylüyor. Sonrası tamamen şans, Calley ile ilgili dosyaları masanın üzerine koyan avukat bir telefon görüşmesi için odadan ayrılınca Hersh,

dosyalara bakma fırsatını yakalıyor. Sonra elindekilerle dosyadaki bilgileri birleştirip haberleştiriyor ve 30-40 adet dergi ve gazeteye bunları dağıtıyor. ABD'nin Vietnam'da gerçekleştirdiği vahşet Hersh'in çabaları ve sadece gazetecilik arzusu sonucunda tüm dünyaya yayılıyor.

Hikâye çok ilginç hocam, peki haberlerle ilgili ABD hükümeti Hersh'i hedef almıyor mu?

Alıyor elbette, birçok kez tehdit ediliyor, hedef gösteriliyor ancak bunu da göze aldığını düşünüyorum. Yaptığı şey sadece gazetecilik. Kendi merakının peşine düşerek topluma savaşa ilgili doğru bilgileri veriyor. Katliamı ortaya çıkararak iktidarı hesap vermeye zorlayan, gerçekleri göz önüne seren bir gazeteciliktir Hersh'in yaptığı.

Örneğin 2004'te ABD ordusunun Irak'taki Abu Gu-rayb Cezaevindeki mahkûmlara yaptığı kötü muameleyi ortaya çıkaran da Hersh'ti. Hatırlar mısın bilmiyorum, 2013'te Suriye'de sarin gazı kullanılmıştı ve hemen bu kimyasal saldırının Suriye Devleti tarafından gerçekleştirildiği hem Batı hem de Türkiye medyası tarafından iddia edilmişti. Hersh ise ABD istihbaratında eski ve halihazırda çalışan kişilerden aldığı "2013'ün ilkbahar aylarında Türkiye hükümetinin MİT ve Jandarma aracılığıyla kimyasal silah becerileri geliştirmeleri için doğrudan El-Nusra ve müttefikleriyle çalıştığı" yönündeki istihbarata dayanarak, bu saldırının Türkiye'nin desteklediği cihatçılar tarafından yapıldığına dair haberler

yapmıştı. Burada gazetecinin, görünen ve uluslararası kamuoyunda kabul edilen bilgiyi doğru kabul etmeyip araştırmayı sürdürdüğünü görmekteyiz.

Hersh'in bu gazetecilik pratiğinin, gazeteciliğin nasıl yapılması gerektiği açısından bize çok şey öğrettiğini ve gerçekten gazetecilik ve kamu yararı diye bir şey varsa, onun için nasıl çalışılacağını gösterdiğini düşünüyorum.

Konu Suriye'den açılmışken, MİT Tırları haberi de sizce bu kategoride değerlendirilebilir mi?

Kesinlikle, tam bir gazetecilik örneğidir çünkü bu haber. Halkın haber alma, bilgilenme, gerçekleri öğrenme hakkını karşılamaktaydı. Gazeteciler, halk adına olayları irdelemek, sorgulamak ve elde ettikleri bilgileri halka ulaştırmakla yükümlüdür. Dönemin *Cumhuriyet* Genel Yayın Yönetmeni Can Dündar ve gazetenin Ankara temsilcisi Erdem Gül tam da bu yükümlülüğü yerine getirmişti. Dolayısıyla haberleri halkla paylaştığı için gazetecilerin suçlanması, onlar hakkında dava açılması hukuk ve demokrasi adına düşündürücü. Buradaki süreç kamu haberciliğinin örneği aslında.

Fakat gazeteciler hakkında davalar açıldı, hatta Can Dündar yurtdışına çıkmak zorunda kaldı.

Evet, çünkü “suç işlemişler”, devletin “gizli belge ve bilgilerini” açığa çıkarmışlardı. Bu nedenle gazeteciler hakkında “casusluk” suçlamasıyla soruşturma başlatılmıştı. Tabii bir anlamda yöneticilerin açıkça topluma yalan söyledikleri de haberler vesilesiyle ortaya çıkmıştı.

Ocak 2014'te Suriye'ye giden üç tır, Hatay'da savcılık emriyle durdurulmuş, tırların içinden çok sayıda silah ve mühimmat çıkmıştı. Daha sonra ortaya çıkan bilgilerde bu silahların Suriye iç savaşının tarafı cihatçılara gittiğini öğrenmiştik. Halbuki tırların durdurulması haberi medyada yer almaya başladığında dönemin Başbakanı Erdoğan ve İçişleri Bakanı Efkân Âlâ, tırların hükümetin bilgisi dahilinde Suriye'deki Türkmenlere gıda yardımı götürdüğünü savunmuştu. İşte *Cumhuriyet*, yöneticileri yalanlayarak tırların Suriye'ye askeri malzeme ve silah taşıdığını kamuoyuna duyuruyordu.

Cumhuriyet DÜNYA GÜNDEMİNİ SARSACAK GÖRÜNTÜLER İLK KEZ YAYIMLANIYOR

İçişleri Bakanı Ala, 'İçindekileri biliyor musunuz' demişti. Artık biliyoruz

İşte Erdoğan'ın yok dediği silahlar

CAN DÜNDAR

Cumhuriyet, 19 Ocak 2014'te ihbar üzerine durdurulan tırların görüntülerine ulaştı: **MİT TIRLARI AĞZINA KADAR SİLAH DOLU**

SAYI ENGELLEMİŞ

13 Ocak'ta Hatay'da durdurulan üç tır, 19 Ocak'ta Suriye'ye gidecek olan tırların içinden çok sayıda silah ve mühimmat çıktı. Bu silahların Suriye'ye gideceği iddia edildi. Suriye'ye gidecek olan tırların içinden çok sayıda silah ve mühimmat çıktı. Bu silahların Suriye'ye gideceği iddia edildi.

SURİYE'YE SİLAH

13 Ocak'ta Hatay'da durdurulan üç tır, 19 Ocak'ta Suriye'ye gidecek olan tırların içinden çok sayıda silah ve mühimmat çıktı. Bu silahların Suriye'ye gideceği iddia edildi.

MİT TIRINDAN ÇIKAN SİLAHLARIN DÖKÜLMÜ

1000 HAVALI
1000 TOP MERMİSİ
50 BİN MAİNELİ
TÜFEK MERMİSİ
30 BİN AĞIR
MAİNELİ TÜFEK
MERMİSİ

Haberin devamında Can Dünder'in kalem aldığı "Neden Yaymıyoruz" başlıklı bir yazı var. Bu yazıda Dünder şunları söylüyor:

Patlaması halinde bir şehri yok edecek kadar çok silah, bu ülkenin havalimanına gizlice indiriliyorsa,

O silahlar TIR'lara yüklenip bu ülkenin şehirlerinden, topraklarından, sınırlarından geçiriliyorsa, O silahlar, o ülkenin bütün denetim kurumlarından, idari yetkililerinden, halkından habersizce, komşudaki bir savaşın taraflarından birine destek olmak için gönderiliyorsa,

Gönderen hükümet, bu silahların mevcudiyetini ısrarla reddediyor, bu silahları durduran askerî yetkilileri görevden aldırıyor, bu silahlar hakkında soruşturma açan savcılar tutuklatıyor, yargılatıyorsa, Bu ülkenin halkı, bu silahlar dolayısıyla karşı karşıya olduğu riskleri bilmiyor, bu sevkiyatın hayati, siyasi, hukuki, diplomatik sonuçlarından haberdar olamıyorsa,

Yapılan örtülü operasyon başlı başına bir suçsa ve hiçbir yasa, bir suç eylemini meşrulaştırmaya kifayet etmiyorsa,

Bir gazetenin, bir gazetecinin görevi okurunu bilgilendirmek, halkı bu tehlikeden, bu tehditlerden haberdar etmek, bu maceraya kalkışan yetkilileri ikaz etmektir. Cumhuriyet, bu sorumluluğun bilinciyle bu görüntüleri yaymıyor.

Evet, görüyorsun aslında, Dünder'in yazısı gazeteciliğin ne olduğuyla ilgili epey bir fikir veriyor. Halkı haberdar etmek, bilgilendirmek ve iktidarı halk adına

ikaz etmek gazetenin ve gazetecinin ilk görevidir. Sadece bunu yaptıkları için gazeteciler yıllardır ülkemizde yargılanıyor, hedef gösteriliyor ve sürgün ediliyor.

Peki hocam, yaptığımız haberlerde yasadışı kayıtların kullanılması ya da devletin gizli belgelerinin bir şekilde ifşa edilmesi gazetecilik mesleği bakımından ne kadar doğru?

Burada gazetecilik bakımından önemli olan, gazetecinin eline ulaşan kayıt ya da belgelerin hangilerinin kamu yararı adına yayımlanabileceğine karar vermek. Yani belirleyici kıstas tamamen kamu yararıdır. Gazeteci elindeki kayıt ya da belgelerin doğru olup olmadığını incelemeli, ardından elindeki bilgilerin açıklanmasının kamu yararıyla bağdaşıp bağdaşmayacağını muhakeme etmeli. Şayet kamu yararı varsa, bunları yayımlamanın muhtemel sonuçları gazeteciye ilgilendirmez.

Belgelerin yayımlanmasında kamu yararı varsa elde ediliş biçimi önemli değil, diyorsunuz. Pekâlâ, kişilerin özel hayatıyla ilgili bilgiler de buna dahil mi?

Özel hayat meselesinde de asıl olan kamu yararıdır. Örneğin Türkiye Gazeteciler Cemiyeti, özel hayatın gizliliğinin geçersiz sayılabileceği durumları şöyle sıralamıştır:

- Büyük bir suç yahut yolsuzluk üstüne araştırma ve yayın
- Toplumu kötü etkileyici bir tutumla ilgili araştırma ve yayın

- Toplumun güvenliğinin veya sağlığının korunması
- İlgili kişinin sözleri yahut eylemleri sonucu halkın yanılmasının, yanıltılmasının veya yanlış yapmasının engellenmesi.

Özel hayat ya da mahremiyetle ilgili BBC'nin de oluşturduğu bazı ilkeler var. BBC, kamu yararı üzerine epey düşünmüş ve ancak açık bir kamu yararı gösterilirse özel yaşamın ihlal edilebileceğini açıklamış. BBC'ye göre şunların yapılması kamu yararınadır:

- Bir suçun ifşa edilmesi veya ortaya çıkması
- Yolsuzluk veya adaletsizliklerin ifşası
- Ciddi yetersizlik veya ihmalin açıklanması
- Halk sağlığı ve güvenliğinin korunması
- Bir birey veya kurumun açıklamasının veya eyleminin halkı yanıltmasını önlemek.

TGS ve BBC'nin kriterlerine göre ne *Cumhuriyet*'in MİT Tırları haberinde ne de 17/25 Aralık 2013 tarihindeki operasyonlar sonucu ortaya çıkan ses kayıtlarının haberleştirilmesinde sakınca yok o halde.

Evet Melis, her ikisinde de kamu yararı ön planda. Zaten Dünder da yazısında bundan bahsediyordu. 17/25 Aralık'taki operasyonlarda ortaya çıkan ses kayıtlarında toplumu ilgilendiren yolsuzluk, suç, ihmal vb. durumların haberleştirilmesi pekâlâ yapılabilir. Gazetecilik açısından bunda hiçbir sıkıntı yok, ancak ses kayıtları toplumu ilgilendirmeyen A ile B kişinin sadece özel hayatları ile ilgiliyse ve bu konuşmalarda kamu yararını

oluşturacak şeyler bulunmuyorsa bunların haberleştirilmesi doğru değildir.

Evet hocam, biz havuz medyasının nasıl oluşturulduğunu bu ses kayıtlarından öğrenmiştik. Anladığım kadarıyla kamu yararı da bu bilgilerin bizlerle buluşması.

Tabii ki. Şimdi konuşurken aklıma *Milliyet*'in 28 Şubat 2013 tarihli "İmralı Zabıtları" manşeti geldi. Gazeteci Namık Durukan'ın haberinde, iktidarın izni ve desteğiyle İmralı'da Abdullah Öcalan'la buluşan BDP heyetinin görüşme notları yer almaktaydı. Haber yayımlandıktan sonra ülkenin gündemine oturmuştu. Görüşme notlarının medyada yer almasından çok rahatsız olan iktidar hemen reaksiyon göstermişti. Hatta AKP lideri Erdoğan, bu haber üzerine Balıkesir'de şunları söylüyordu: "Bunlar attıkları manşetlerle, köşe yazılarıyla neymiş gazetecilik yapıyormuş, böyle yazacaksanız bat-sın sizin gazeteciliğiniz."

Halbuki *Milliyet*, "İmralı Zabıtları"nı yayımlayarak tarihî bir gazetecilik olayına imza atmıştı. Erdoğan'ın bu çıkışının ardından Hasan Cemal, Can Dündar ve gazetenin Genel Yayın Yönetmeni Derya Sazak *Milliyet*'ten uzaklaştırıldı. Oysa burada yapılan şey, ülkenin en önemli meselelerinden biri olan Kürt sorusunda tarafların görüşmelerini ve tutanaklarını toplumla buluşturmaktı, zira bu meselenin çözümü tüm toplumu ilgilendirdiğinden görüşmelerde nelerin konuşulduğunu da toplumun bilmesi gerekiyordu. Yani

ortada yine kamu yararı ve kamunun bilgilendirilmesi vardı.

Geçtiğimiz günlerde Uğur Mumcu ve Altan Öymen'in birlikte yazdıkları *Mobilya Dosyası* adlı kitabı okudum. Orada dönemin iktidarına yakın isimlerin yaptığı yolsuzluklar belgeleriyle anlatılıyordu. Gazetecilik örneklerinden bahsetmişken bu örneği anmamak olmaz sanırım.

Kesinlikle haklısın. Mumcu ve Öymen'in çalışmaları ülkemizde araştırmacı gazeteciliğin ilk örneklerini oluşturuyor. Öyle ki, *Mobilya Dosyası*'nın ikinci baskısının sunuşunda Altan Öymen, "Bu kitap bir araştırmacı gazetecilik örneğidir" diyor. Hem "araştırmacı gazetecilik" kavramı hem de "hayali ihracat" terimi bu çalışmayla hayatımıza girdi, diyebiliriz.

1975 tarihli *Mobilya Dosyası*, bir dizi yolsuzluk olayının aydınlatılması bakımından ülkemiz için önem taşımakta. Kitap, dönemin başbakanı Süleyman Demirel'in yeğeni Yahya Demirel'in mobilya yerine sunta ihraç ederek hatırı sayılır vergi iadeleri almasını ve bu yolla zenginleşmesini konu ediniyordu. İki gazeteci tam bir gazetecilik başarısına imza atmış, çünkü Mumcu ve Öymen derin araştırma, belge toplama ve iz sürme süreçlerinden geçerek gerçeğe ulaşmıştı. Düşünsene kitap yayımlandığında Süleyman Demirel siyasi hayatının belki de en zor günlerini geçirmişti.

Kitabı ve gazetecileri hatırlattığın için çok teşekkür ederim Melis, zira bu kitap neredeyse tüm araştırmacı

gazetecilik derslerinde okutulmakta. Gazetecilik eğitiminin hemen başında bunu okumana gerçekten çok sevindim.

Araştırmacı gazeteciliğe birçok örnek daha verebiliriz. Mesela 2005'teki Malatya Çocuk Yuvası'nda yaşanan skandalı ortaya çıkaran ve Star TV'de duyuran Mehmet Ali Önel yönetimindeki "Deşifre" programı, 2006'da yayımlanan Haluk Şahin ve Uğur DüNDAR'ın yazdığı *Haramzadenin Dönüşü* adlı kitap, aklıma gelen örneklerden birkaçı.

Size son bir soru sormak isterim hocam. Örneklerini sıraladığınız türden gazeteciliği yapmanın imkânını bugün ve gelecekte nasıl yakalarız, çünkü günümüz şartlarında gazetecilik yapmak gerçekten çok zor.

Haklısın Melis. Ülkemizdeki hızlı otoriterleşme ve sohbetimiz esnasında döne döne söylediğim, medyanın sermayeyle kurduğu ilişkiler, gazetecilik mesleğinin önündeki büyük engeller.

Bu bağlamda medya ve haberciliğin sorunları günümüz kapitalizminin neden olduğu problemler aslında. Sermayenin sağlık, eğitim, ulaşım ve haberleşme alanlarında yoğunlaşması kamu hizmetinin bir kenara itilmesine neden oldu. Bunun üstesinden sermayeyi bahsettiğim her alandan süpürerek gelebiliriz. Tabii bu demek değil ki, kapitalizmi yerinden edene dek hiçbir şey yapmayacağız. Hem habercilik hem de kapitalizmi devirmek için mücadele edeceğimiz alanlar ortaya çıkıyor.

Kapitalizmle örgütlü mücadelemiz sürerken gazeteciliği de hak odaklı habercilik anlayışıyla yapabiliriz, zira her ikisini mücadelemizin parçası haline getirebilirsek karşılaştığımız sorunları aşabiliriz. Habercilik anlayışını yeniden yapılandırmayı öngören bu yaklaşım, egemen habercilik ya da gazetecilik anlayışını kökten değiştirecek bir perspektif sunuyor.

Nasıl yapıyor bunu?

Hak odaklı habercilik, öncelikle hak ihlallerini merkeze alıyor, haber yaparken ötekilerin haklarını ihlal etmemenin üzerine kafa yoruyor. Gazeteciliği etik ve politik olarak sorumlu bir eylem olarak görüyor, her metnin aslında ideolojik bir inşa olduğundan yola çıkarak anaakım haberciliğin *nesnel, yansız, dengelilik, objektiflik* ilkelerini sorguluyor.

Hak odaklı habercilik etik ve politik olarak sorumlu habercilik anlayışına dayanarak ve metnin inşa sürecinin politik unsurlarını vurgulayarak, etik ve politik açıdan hangi tarafta olmamız gerektiği üzerinde duruyor. Toplumun ötekilerini haberin merkezine almayı öneriyor. İşçi sınıfını, kadınları, LGBTİ+ları, Alevileri, Kürtleri, Ermenileri, mültecileri odak noktasına alıyor ve onların duygu ve düşüncelerini habere taşıyor. Bugüne kadarki gazetecilik pratiğinin erilliğine gönderme yaparken, yeni bilgi kuramını feminizmin içinden çıkarmayı öneriyor.

Dolayısıyla haber değerini sansasyon, magazin ve şiddet edimlerinden kopararak bunun yerine haber

değerini ezilenlerde, ötekilerde, azınlıklarda ve barışta buluyor. Haberleri olay değil belirli bir süreç olarak okuyarak, haberi tarihsel/toplumsal bağlamına oturtuyor. Böylece habere dair ezberimizde ne varsa, ki 5N 1K gibi hiyerarşik anlayış da buna dahil, tersyüz ediyor.

Sohbet için çok teşekkür ederim hocam.

Ben teşekkür ederim Melis. Bu güzel sohbet esnasında yararlandığım kaynakların listesini buraya yazıyorum. Görüşmek üzere.

Okuma Listesi

- Adnan Adıvar, *Osmanlı Türklerinde İlim*. Remzi Kitabevi.
- Alpay Kabacalı, *Başlangıcından Günümüze Türkiye’de Matbaa, Basın ve Yayın*. Literatür Yayıncılık.
- Çağdaş Gemici, “Gelenekselden Dijitale Haber Üretim Sürecinde Gazetecinin Zaman ve Mekan Deneyimindeki Dönüşüm.” Yüksek Lisans Tezi.
- Friedrich Engels, *Ludwig Feuerbach ve Klasik Alman Felsefesinin Sonu*. Sol Yayınları.
- Funda Başaran, “Yeni İletişim Teknolojileri, Alternatif İletişim Olanakları.” *Mülkiye Dergisi*, Sayı: 269.
- Gül Karagöz Kızılca, “Bu mülke gazeteler fena hizmet etmedi. Mali Kriz Günlerinde İbret Gözünden Babıali, Osmanlı Halkı ve Avrupa Emperyalizmi.” *Kebikeç* 33.
- Gül Karagöz Kızılca, “Osmanlı/Türk Basın Tarihi Yazımı Üzerine Eleştirel Bir Değerlendirme.” *İlef Dergisi* 3 (1).
- Gülseren Adaklı, “Medya Sermayesi ve ultra-çapraz bütünleşmeler” *Perspektives*, Sayı:8.
- Gülseren Adaklı, “Neoliberalizm ve Medya: Dünya’da ve Türkiye’de Medya Endüstrisinin Dönüşümü.” *Mülkiye Dergisi*. Sayı: 269.
- Hakan Yüksel, “Osmanlı İmparatorluğu’na Matbaanın Girişi ve Toplumsal Yanlılıkları.” Yüksek lisans tezi.
- Hıfzı Topuz, *II. Mahmut’tan Holdinglere Türk Basın Tarihi*. Remzi Kitabevi.
- Marshall Poe, *İletişim Tarihi, Konuşmanın Evriminden İnternete Medya ve Toplum*. ıslık Yayınları.
- Oğuzhan Taş, “Gazeteciliğin Doğuşu: Eleştirel Bir Tarihyazımına Doğru.” *Mülkiye Dergisi*. Sayı: 269.
- Oya Tokgöz, *Temel Gazetecilik*. İmge Yayınevi.

Peter Burke, *Erken Modern Dünyada Kimlik, Kültür ve İletişim*. Işık Yayınları.

Tezcan Durna, “Bir Kamu Hizmeti Olarak Gazetecilik.” Hâlâ Gazeteciyiz. <https://halagazeteciyiz.net/2020/03/23/bir-kamu-hizmeti-olarak-gazetecilik/>

Ümit Kıvanç, “Seymour Hersh ve My Lai katliamı.” <http://www.mar-marayerelhaber.com/Umit-KIVANC/23977-Seymour-Hersh-ve-My-Lai-katliami>

Haber alma hakkı neden vazgeçilmez bir insan hakkıdır? Gazetecilik ile demokrasi arasında nasıl bir ilişki var? Medyanın sermaye ile ilişkisi gazeteciliği nasıl etkiledi? Objektif ve tarafsız habercilik mümkün mü? Basın üzerinde sansür kurulması, gazete ve gazetecilere yapılan baskılar hep var mıydı? Dijitalleşme gazetecilik mesleğini nasıl dönüştürdü? Rekabet ve hız haber içeriklerini nasıl etkiliyor? Yeni medya nedir? Dijital mecralar acaba toplumları demokratikleştiriyor mu? Veri güvenliği neden önemli? Medyanın dili eşitsizliği nasıl yeniden üretiyor? Kamu haberciliği ve hak temelli habercilik ne demektir? Dünya tarihine geçmiş gazetecilik başarıları nelerdir? Vahdet Mesut Ayan, bir iletişim fakültesi öğrencisiyle sohbet eder gibi kurguladığı kitabında, geçmişten günümüze, matbaanın icadından dijital araçlara, habercilik ve medyanın gelişimini genç okurlara akıcı bir dille anlatıyor. Konusu itibarıyla dünyadaki ve Türkiye'deki pek çok önemli toplumsal-siyasal olaya da değinen bu kitap, yalnızca gazetecilikle ilgilenen gençler için değil, herkes için bilgilendirici bir içerik sunuyor.

Halkın haber alma, bilgilenme ve gerçekleri öğrenme hakkının ne denli yaşamsal olduğunu bir kez daha anımsamak için...

16 TL. KDV'den muaftır

ISBN 978-605-172-428-7

Yordam Kitap

[YordamKitap](#) [YordamKitap](#) [YordamKitap](#)